

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ÖRGÜTSEL
YAPISI VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ: CHP
ÖRNEĞİ(1923-1980)**

ÖZGÜR ARDIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ ERDAL BAYRAKCI**

KONYA-2019

T.C.
NECETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ÖZGÜR ARDIÇ		
	Numarası	17810401050		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ÖRGÜTSEL YAPISI VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ: CHP ÖRNEĞİ (1923-1980)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Özgür ARDIÇ
Özg

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Özgür ARDIÇ
	Numarası	17810401050
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Erdal BAYRAKCI
	Tezin Adı	Türkiye’de Siyasi Partilerin Örgütsel Yapısı ve Parti İçi Demokrasi: CHP Örneği (1923-1980)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Türkiye’de Siyasi Partilerin Örgütsel Yapısı ve Parti İçi Demokrasi: CHP Örneği (1923-1980)” başlıklı bu çalışma 09.07.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mehmet GÖKÜŞ	
2	Doç. Dr.	Erhan ÖRSELLİ	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Erdal BAYRAKCI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Özgür ARDIÇ		
	Numarası	17810401050		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Yüksek Lisans Tezi		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Erdal BAYRAKCI		
Tezin Adı	Türkiye’de Siyasi Partilerin Örgütsel Yapısı Ve Parti İçi Demokrasi: CHP Örneği (1923-1980)			

ÖZET

Tez çalışmasının amacı; Siyasi partilerin tarihi, partilerin işlevleri, fonksiyonları, partilerin örgütleri, partilerin sınıflandırılmasını incelemek ve bilgi vermektir. Çalışmamızda, Türkiye’de siyasi partilerin örgütsel yapısı ve parti teşkilatları içerisinde yer alan organların görevleri, işlevleri ile örnek Parti Cumhuriyet Halk Partisinin örgüt yapısı incelenmiştir. Çalışmada üzerinde önemle durulan konu parti içi demokrasidir. Parti içi demokrasi; Parti örgütünün bütün kademelerinde bulunanların demokratik seçimler ile belirli bir süre için göreve gelmelerini ve partinin kararları, programı, seçimleri ve sorunları hakkında ki çözüm önerilerinin en alt kademelerinden başlayıp en üst kademelere kadar demokratik bir düzen içinde işlemlerini gerektirir. Parti içi demokrasi partiler için önemli olduğu kadar rejimin sağlıklı işlemesi ve gelişmesi için son derece önemlidir. Dolayısıyla ülkemiz siyasi partileri de dâhil olmak üzere modern partiler açısından son derece önemli olan parti içi demokrasi kavramı ve önemi anlatılırken, aynı zamanda parti içi demokrasiyi etkileyen iç ve dış unsurlar ele alınmıştır. Parti içi demokrasinin eksikliğinde partilerde oluşan sıkıntılar ve sorunlar da ayrıntılı bir biçimde belirtilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular dâhilinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin kuruluşunu oluşturan siyasi olaylar incelenmiş ve çalışmaya aktarılmıştır. Partinin kuruluşundan 1980’e kadar kongrelerde aldığı kararlar, tüzük, program, aday belirleme yöntemleri, parti içi demokrasi açısından yaptığı uygulamalar ile parti içi demokrasi anlayışına uygun düşmeyen karar ve uygulamaları kapsamlı bir biçimde incelenmiş ve çalışmada belirtilmiştir. Partinin iktidar olduğu dönemlerde parti içerisinde yaşanan sorunlar ve sıkıntıların neler olduğu ve açısından ne şekilde çözüm bulunduğu dair incelemeler demokrasi açısından değerlendirilmiş ve çalışmaya aktarılmıştır. Partinin muhalefet olduğu dönemlerde yaşadığı siyasi olaylar, tüzük değişiklikleri, parti içi demokrasi açısından partiye yeni kazandırılan uygulamalar ve parti içi yaşanan çekişme ve tartışmalar 1980 dönemine kadar incelenmiş ve çalışmada belirtilmiştir.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Author's	Name and Surname	Özgür ARDIÇ		
	Student Number	17810401050		
	Department	Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Erdal BAYRAKCI		
	Title of the Thesis/Dissertation	The Organizational Structure Of Political Parties In Turkey And In-Party Democracy: The Case Of CHP (1923-1980)		

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine and give information about the history of political parties, functions of parties, organizations of parties, classification of parties. In the study, organizational structure and functions of the organs contained in the party organization of political parties in Turkey and organizational structure of the Cumhuriyet Halk Partisi are examined as an example. The subject that is emphasized in the study is intra-party democracy. Intra-party democracy requires that all members of the party organization take up a position for a certain period of time with democratic elections and that the solution proposals on the decisions, programs, elections and problems of the party start from the lowest levels to the highest levels in a democratic order. In-party democracy is as important for parties as it is for the healthy functioning and development of the regime. Therefore, while explaining the concept and importance of intra-party democracy, which is very important for modern parties, including the political parties of our country, the internal and external factors that affect intra-party democracy are discussed. The problems and troubles of the parties in the lack of intra-party democracy are also stated with details. Within the scope of the findings obtained, the political events that constitute the foundation of Cumhuriyet Halk Partisi are examined and transferred to the study. Decisions, regulations, programs, methods of nominating candidates, practices in terms of intra-party democracy, decisions and practices that do not comply with the understanding of intra-party democracy of the party, which have taken place since the establishment of the party till the 1980 congresses, are examined extensively and stated in the study. During the period when the party was in power, the problems and troubles experienced in the party and the ways of finding solutions are evaluated in terms of democracy and transferred to the study. The political events experienced by the party until 1980 and when the party was in opposition, the

changes in the statutes, the newly gained practices in terms of intra-party democracy and the conflicts and debates within the party are examined and stated in the study.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERİN ÖRGÜTSEL YAPISI

1.1. Siyasi Partiler Tanımı	4
1.2. Siyasi Partilerin Tarihsel Gelişimi	6
1.3. Siyasi Partilerin Fonksiyonları.....	9
1.4. Siyasi Parti Sistemleri.....	13
1.4.1. Tek Partili Sistem.....	13
1.4.2. İki Partili Sistem	15
1.4.3. Çok Partili Sistem	17
1.5. Siyasi Parti Örgütleri	19
1.5.1. Komite Tipi Örgütlenme.....	19
1.5.2. Ocak Tipi Örgütlenme	20
1.5.3. Hücre Tipi Örgütlenme	20
1.5.4. Milis Tipi Örgütlenme	20
1.6. Siyasi Partilerin Sınıflandırılması	21
1.6.1. Neumann’ın Parti Tipolojisi	21
1.6.1.1. Bireysel Partiler	21
1.6.1.2. Sosyal Bütünleşme Partileri.....	22
1.6.2. Maurice Duverger’in Parti Tipolojisi	23
1.6.2.1. Kadro Partileri.....	23
1.6.2.2. Kitle Partileri.....	24
1.6.3. Toplayıcı Partiler (Hepsini Yakala partileri)	24
1.7. Türkiye’de Siyasi Partilerin Örgütsel Yapısı.....	25
1.7.1. Merkez Teşkilatı	30
1.7.2. Parti Genel Kongreleri	30

1.7.3. Genel Başkan	31
1.7.4. Merkez Karar, Yönetim ve İcra Organları	32
1.7.5. Yerel Teşkilatlar	32
1.7.6. Siyasi Parti Grupları.....	34
1.8. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Parti Örgütü	35

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

2.1. Parti İçi Demokrasi Kavramı	36
2.2. Parti İçi Demokrasinin Önemi	37
2.3. Oligarşinin Tunç Yasası.....	46
2.4. Anayasal Düzenlemelerin Parti İçi Demokrasiye Katkısı	49
2.4.1. 1876 Kanuni Esasi 1.Meşrutiyet Dönemi	50
2.4.1.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi	50
2.4.1.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	51
2.4.1.3. 1924 Anayasası	51
2.4.1.4. 1961 Anayasası	52
2.4.1.5. 1982 Anayasası	52
2.5. Parti İçi Demokrasiyi Etkileyen İç Faktörler	53
2.5.1. Parti Program ve Tüzük	53
2.5.2. Kongreler	55
2.5.3. Aday Belirleme	56
2.5.4. Parti Lideri	58
2.5.5. Parti Disiplini	61
2.6. Parti İçi Demokrasiyi Etkileyen Dış Faktörler	63
2.6.1. Siyasi Rejim	64
2.6.2. Siyasi Kültür	66
2.6.3. Sosyal Yapı	67
2.6.4. Seçim Sistemi	69
2.6.4.1. İki Turlu Çoğunluk Sistemi	71
2.6.4.2. Liste Usulü Yöntemi	71
2.6.4.3. Nispi Temsil Sistemi.....	71
2.6.4.4. Çok Partili Sistem ve Orantılı Temsil.....	73

2.6.5. Baskı Grupları.....	73
----------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

3.1. CHP'nin Kuruluşu	76
3.2. 1923- 1946 Arası Cumhuriyet Halk Partisi (Tek Partili Dönem) ve Parti İçi Demokrasi.....	82
3.2.1. 1927 Yılı ve Sonra Cumhuriyet Halk Partisi	87
3.2.2. 1935 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi	94
3.2.3. 1943 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi	97
3.3. 1946-1980 Cumhuriyet Halk Partisi ve Parti İçi Demokrasi.....	103
3.3.1. 1950 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi	108
3.3.2. 1960 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi	115
3.3.3. 1965 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi	119
3.3.4. 1975 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi	128
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA.....	140

GİRİŞ

Siyasi partiler, halkın yönetime katılmasının ve yöneticilerin yönetim görevinde bulunmasının aracısıdır.

Parti içi demokrasi “partinin iç işlerinde demokratik ilke ve yöntemlerini uygulaması” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla siyasi partiler siyasi sistem içerisinde gelişimlerini sağlayıp siyasette istikrarlı olmak için parti içi demokrasi anlayışını bir yönetim ilkesi olarak uygulaması ve benimsemesi gerekir.

Siyasi partiler demokrasiye katkı ve işlerlik kazanmasında önemli bir kurumdur. Demokrasi ise siyasi partilerin siyasi ve sosyal alanda başarılı olması açısından önemli bir ilkedir. Bu karşılıklı etkileşimi sağlamanın ilk yolu parti içi demokrasi anlayışının sağlanmasıdır.

Parti içi demokrasi, partilerin kendi içinde demokratik ilke ve esasları uygulamasıdır. Parti tüzük ve programların parti içinde alınan kararların demokratik uygulamalar ile belirlenmesi anlayışı parti içi demokrasinin bir gereğidir. Parti içi demokrasi anlayışında parti içinde alınan kararlarda baskıcı tutuma yer yoktur. Kararların en alttan en üste doğru işlediği bir sistemdir. Parti içi seçimlerin demokratik yöntemlerle uygulanması, seçimlere her üyenin serbestçe katılabileceği bir yönetim anlayışıdır. Parti içi ayrımcılığın olmadığı isteyen herkesin söz sahibi olabildiği bütün hususlar parti içi demokrasi anlayışını oluşturmaktadır.

Parti içi demokrasi her demokratik ülkenin siyasetinde uymasını gerekli kılan bir unsur olmanın yanında liderlerin ve azınlık yapılanmaların önüne geçen, siyasetin ve partilerin demokratik yönde gelişmesine katkı sağlayan önemli bir yöntemdir.

Parti içi demokrasi anlayışı, siyasi partilerin gelişimlerini sağlayan en büyük yöntem olmanın yanında demokratik rejimin, sosyal yapının siyasi kültürün ve seçimlerin bu yönde gelişimini sağlayan en önemli faktördür

Türkiye’de demokratik bir ülke olmasından dolayı siyasi partilerin demokrasi yönünde gelişimini sağlamak için önemli uygulamalar sağlamıştır. Bu doğrultuda anayasa ve kanunlar aracılığıyla partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurları olduğu, partilerin tüzük ve programlarının yasalara uygun hazırlanmasını sağlayan

bir ülkedir. Partilere kendi içinde seçim hakkı tanıyan, herkesin serbestçe partilere üye olabilmesi anayasa tarafından sağlanmaktadır.

Türk siyasetinde demokratikleşme ve yenileşme hareketlerine bakıldığında geçmişten günümüze önemli kazanımlar elde edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda demokratikleşme yolundaki adımlar ilk defa Osmanlı döneminde başlamış ve toplumsal siyasi ve kamusal alanda yenilikler gerçekleşmiştir. Ancak demokratik girişimler ile ilgili yeterince gelişme gösterilememiştir.

İkinci meşrutiyet döneminde siyasi faaliyetlerin başlamasından sonra siyasi partiler kurulmuş ve devletin hukuken sona ermesine kadar etkisini sürmüştür. Cumhuriyet döneminde ise demokratikleşme yolunda yapılan ülke rejimine ve siyasetine kazandırılan uygulamalar Türk Siyasetinin gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

Partilerin gelişim sürecine bakıldığında çağdaş siyasi partiler ilk defa ülkeler Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Demokratik yapılı partilerin kurulup günümüze kadar gelmeleri ile hem demokratik rejimler meydana gelmiş hem de demokratik siyasetin oluşması sağlanmıştır.

Ülkemiz çağdaş bir devlet olmasından dolayı demokratik ilkelere bağlı Anayasa ve kanunların belirlediği ölçüde yönetilmektedir. Bu doğrultuda ülkemiz siyasetinin vazgeçilmezi olan siyasi partiler hem rejimin işlerliği hem de siyasal mekanizmanın demokratik yönde ilerlemesi için önemli bir kurumdur.

Türkiye’de ise parti içi demokrasi anlayışı anayasanın belirlediği kanunlarla oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak partiler demokratik işlerliği oluşturmak için önce kendi içinde parti tüzük program ve yönetmeliklerini demokratik ölçülerde yapmak zorundadırlar. Bu doğrultuda ülkemizdeki partiler iç düzenlerini kanunların belirlediği ölçüde demokratik bir düzen ile oluşturmaya çalışmaktadır.

Türkiye’de siyasi partilerin örgütsel yapısı ve parti içi demokrasi Cumhuriyet Halk Partisi örneği tez konumuz incelemesinde çalışmanın birinci bölümde partilerin tanımı, tarihsel gelişim süreci, partilerin işlevleri, fonksiyonlarından incelenecektir. Partilerin sistemleri ve parti örgütleri hakkında bilgi verilirken, partilerin sınıflandırılması, parti tipolojileri ele alınacaktır.

Birinci bölümde Türkiye’de siyasi partilerin örgütsel yapısı bulunmaktadır. Bu bölümde Osmanlı döneminden günümüze kadar kısa bir açıklama yapılacaktır. Anayasaya göre partilerin kanunların belirlediği ölçüde uygulanmakta olan parti örgüt yapısı ile ilgili açıklamalar, teşkilat organlarının görevleri ve işlevleri hakkında bilgi verilecektir. Birinci bölümün sonunda örnek partimiz Cumhuriyet Halk Partisi’nin son gerçekleştirdiği olağanüstü kurultay kararıyla belirlenen parti örgüt organları belirtilecek ve birinci bölüm tamamlanacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde parti içi demokrasi anlayışı hakkında bilgi verilecektir. Parti içi demokrasinin eksikliğinde neler olduğunu ve olacağı anlatılacaktır. Parti içi demokrasinin partilerde ne şekilde sağlanması ve ne yapılması gerektiği hakkında bilgiler sunulacaktır. Parti içi demokrasinin partilere ve siyasal sisteme katkıları ile parti içi demokrasiyi oluşturan önemli unsurlar hakkında bilgi verilecektir.

Parti içi demokrasiyi oluşturan unsurlardan bahsederken, anayasal düzenlemelerin parti içi demokrasiye katkısı, oligarşinin tunç yasası, siyasi kültür, siyasi rejim ve siyasi yapı, sosyal yapı, baskı grupları, seçim sistemleri gibi parti içi demokrasiyi oluşturan dış unsurlar belirtilecektir. Parti lideri, parti disiplini, kongreler, Aday belirleme yöntemleri, parti tüzük ve programları gibi parti içi demokrasiyi oluşturan iç unsurlar incelenecektir.

Üçüncü bölümde Cumhuriyet Halk Partisi’nde parti içi demokrasi konusu incelenecektir. İlk kısımda Cumhuriyet Halk Partisi’nin hangi şartlar ve ne şekilde kurulduğu hakkında önemli bilgiler verilecektir. İkinci kısmında 1923-1946 arası Cumhuriyet Halk partisi ve parti içi demokrasi konusu işlenecektir. Bu kısımda Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek partili dönemde yaşadığı siyasi süreçler, kurultaylar, seçimler, parti örgütü, parti tüzüğü ve çok partili denemeler hakkında bilgi verilecektir. Son kısımda 1946-1980 Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarlardan muhalefete geçtiği ve uzun yıllar muhalefet olarak görev yaptığı yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi içinde yaşanan gelişmeler anlatılacaktır. Bu kısımda Cumhuriyet Halk Partisi’nde siyasi katılım, parti içi demokrasi, siyasi olaylar, parti içi çekişmeler, istifalar, kurultaylar, parti tüzük ve program değişiklikleri, iktidar muhalefet arası gerginlikler, seçim konuları hakkında geniş bilgiler verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN ÖRGÜTSEL YAPISI

1.1. Siyasi Partiler Tanımı

Partiler; demokratik bir siyasi rejime sahip ülkelerde aynı amaç etrafından birleşen kişilerin fikir, hedef ve çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araya gelerek kurdukları yapılardır (Tokgöz, 1999: 10-11).

Siyasi partiler hakkında geçmişten günümüze kadar birçok yazar tanımlamalarda bulunmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

Duverger; siyasi partileri aynı siyasi düşünce etrafında birleşen kişilerin oluşturdukları yapılar olarak tanımlamıştır (Aydoğan, 2006: 96) .

Mac Iver siyasi partiyi; bazı ilke ve politikaları desteklemek ve bunları anayasal yollardan devlet yönetimine hâkim kılmak üzere örgütlenmiş bir dernektir (Özbudun, 1979 5). Şeklinde nitelendirmektedir.

La Palombara'nın parti tanımlamasına göre; “Siyasal parti, bilinçli ve temel amacı, hükümeti denetlemek ve kamu görevine tek başına veya başkalarıyla ortak olarak kadrolar yerleştirmek ve onları görevde tutmak olan örgüttür” kalmasını (Turan, 1986: 98).

Turan'ın Lapombara'ya yaptığı atıfta partilerin sistemli örgütlerden oluşması diğer katılma biçimleriyle arasında farklılık oluşturmaktadır. Partilerin sistemli ve süreklilik gösteren bir örgütsel yapıları sayesinde iktidar olma amacı taşır ve diğer örgüt türlerine göre farklı bir yapıyı oluşturmaktadır (Turan, 1986: 98).

Başka bir parti tanımlaması; Bir siyasi program ve siyasi faaliyet etrafında bütünleşen insanların, bu faaliyetlerini demokratik seçimler vasıtasıyla gerçekleştirmek için kurdukları siyasi yapılardır (Tunaya, 1966: 147).

Siyasi partilerin anayasal düzene göre tanımlaması; Partiler, derneklerden ve bunlara eşdeğer kuruluşlardan farklı olarak Anayasanın güvencesi altında yasalarla korunurlar. Partileri diğer yapılardan ayıran özellik önceden izin alınmaksızın kurulmaları ve yalnızca anayasa mahkemesi kararıyla kapatılabilen bir kuruluş olmalarıdır (Perinçek, 2008: 85). Bu bağlamda partilerin anayasa teminatı ile

güvence altına alınmasıyla partilerin herhangi bir müdahaleye maruz kalması önlenirken, parti kapatılması ile ilgili hükümler ise partilerin uymak zorunda olduğu kuralların dışına çıkılması halinde yapılabilecek en son işlemdir.

Anayasal ve örgütsel düzeyde kurulan siyasi partiler ilk önce İtalyan anayasasında yer almıştır. Anayasanın içeriğine göre partiler, halkın demokratik düzeyde ülke siyasetine partiler vasıtasıyla özgürce katılmalarını sağlayan yasalardan oluşmaktadır. Almanya’da ise siyasi partilerin varlığı 1949 yılında anayasaya dâhil edilip yasalar ile düzenlenerek kurumsal bir yapı haline getirilmiştir. İspanyol yasalarına göre; Partiler sadece konuları ve varlıkları gereği kanun ile düzenlenmiştir. Anayasal metinlerde ise siyasi partilere yer verilmemiştir. Son olarak Portekiz anayasasında partilerin varlığı yalnızca kurumsal bir yapı olarak belirtilmiştir (Aydoğan, 2006: 99).

Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere siyasi partilerin sistemli ve düzenli bir örgütler olduğu bilinmektedir. Demokratik ülkelerde parti örgütlerinin iç düzeni, işleyişi, teşkilatları, birimleri ve çalışma faaliyetleri anayasa kuralları ile düzenlenerek yapılmaktadır. Türkiye’de ise parti örgütleri Anayasanın kanunlarda belirlediği ölçüde gerçekleşir.

1983 yılı 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 3. Maddesine göre; Partilerin tanımı: Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili, mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacı güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

Siyasi partiler kanununda geçen hükümlerine göre, Siyasi partilerin anayasal güvence altına alınmış, demokratik siyasi sistem içerisinde seçimlere katılabilen bir kuruluşlardır. Partilerin faaliyet, çalışma ve düzenlerinin ise, kendi tüzük ve programlarında geçen hükümlere göre demokratik yapıldığı ayrıca partilerin düzenli ve teşkilatlı bir siyasi kurumlar olduğu kanun maddelerinden anlaşılmaktadır.

1.2. Siyasi Partilerin Tarihsel Gelişimi

Günümüz Siyasi partilerinin çağdaş, demokratik düzeyde ilk ortaya çıkışları 19.yüzyılda gerçekleşmiştir. Temsili sistemin ortaya çıkıp oy hakkının genişlemesiyle siyasi katılımında artış yaşanmıştır. Böylece mutlak gücü elinde tutan hükümdarların yetkileri zayıflayıp parlamentoların siyasi konumları ve etkilerinde artış başlamıştır. Zamanla hükümetin parlamentoya karşı sorumlu olmasıyla parlamenter sistemler kurulmaya başlamış ve ilerleyen süreçte siyasi partiler ortaya çıkmıştır (Teziç, 1976: 13).

Batıda başlayan sanayi devriminin etkisiyle başta toplumsal alan olmak üzere, sosyal ve ekonomik yapıda önemli değişim ve gelişimler yaşanmıştır. Bu değişimler yeni bir düzen oluşmasına zemin hazırlamış ve toplum içinde bazı yeni gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar zamanla çeşitli sebeplerden dolayı hak aramak ve iktidara katılmak için siyasi girişimler başlatmıştır. İlerleyen siyasi süreçlerde oy hakkının genişlemesiyle siyasi katılımında artış başlamış ve böylece partiler siyasi mücadelenin önemli bir unsuru olmuştur (Çam, 1998: 422).

19.yüzyılda çağdaş anlamda örgütlü partiler “Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti” ilk kez Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri’nde federalist ve anti- federalistler arasında rekabet ve çekişme yaşanmaktadır. Bu durum iki partinin kuruluşuna yol açan temel nedenleri oluşturuyordu. İlk olarak sanayicilerin menfaatlerini savunan Alexander Hamilton’un temsilciliğini yaptığı federalist Cumhuriyetçi parti ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyetçi partiye karşı anti- federalistlerin temsilcisi Thomas Jefferson ise gelir seviyesi bakımından orta ve daha düşük halk kesimi ile çiftçilerin menfaatini savunmak için Demokrat Partiyi kurmuştur. Ayrıca Demokrat Partinin kuruluş amacı federal yapı içindeki devletlerin daha özerk olmalarını talep etmektir (Teziç, 1976: 17-18).

Amerika Birleşik Devletleri siyasi tarihinde demokratik yapıli partilerin ortaya çıkmasıyla oy hakkı genişlemiş ve böylece parlamento güçlenmeye başlamıştır. Bu sebeple monarşilerin gücü zayıflarken partiler siyasi yönden daha fazla güçlenmeye başlamıştır. Buna benzer bir başka durum İngiltere siyasi tarihinde

görülmüştür. Bu bağlamda İngiltere’de monarşiden parlamentoya geçiş yaşanmış ve 1885 yılından itibaren yapılan yeni düzenleme ve reformlar ile oy hakkı genişlemiş ve siyasi partiler ortaya çıkmıştır (Sayarı, 2014: 126).

Siyasi partilerin Avrupa’da kurulmasını oluşturan sebeplerine bakıldığında, partilerin genelde toplumsal ayrılıklardan dolayı ortaya çıktığı görülmüştür. Partilerin ortaya çıkmasıyla ilgili Lipset ve Rokkan’ın 1967 yılında yapmış oldukları araştırmalar bunu kanıtlar niteliktedir. Araştırmaya göre; Partilerin Batı ülkelerinde ortaya çıkmalarının temel nedeni toplum içindeki sorunlardan ve farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu sorunların ve farklılıkların siyasete dâhil olmasıyla partiler kurulmuştur. Böylece toplumdaki farklılıklardan ve görüş ayrılıklarından dolayı Muhafazakâr, Liberal, Sosyalist ve Çiftçi partileri kurulmuştur. (Sayarı, 2014: 127). Buna karşın, sosyalist partiler ve dini ve etnik grupları temsil eden partiler ise devletin dışında işlevlerini yerine getiren toplumsal hareketler olarak doğmuştur. Dolayısıyla bu partiler, seçimleri kazanma ve devlet siyasetini etkileme konusunda uzmanlaşmış parlamenter partiler haline gelmiştir (Heywood, 2006: 357). Böylece partiler çeşitli siyasi sebeplerden dolayı ortaya çıkmıştır

Siyasi partiler ortaya çıktıktan bir müddet sonra batı ülkelerinde gelişim göstermiştir. Bunun sonucunda siyasi katılımın artmasıyla parti sayıları çoğalmıştır. Partilerin kurulmasında, toplum içindeki farklı düşünce ve inançların etkili olmasının yanı sıra, İşçi sendikası örgütlerinin işçi partilerinin kurulmasında ayrı bir rolü bulunmaktadır. Böylece partilerin kurulmasıyla siyasi rekabet ortamı başlamış ve partiler, iktidar olmak için oy elde etmeye çalışan bir siyasi kurum haline gelmiştir (Çam, 1998: 423).

Siyasi partilerin ülkelerde ortaya çıkmasında çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bunlar ülkenin en başta tarihi olmak üzere ideolojik tutumlar, kültürel değerler, ekonomik düzey, sosyal yapı ve sosyolojik etkenler yer almaktadır. Bunun dışında partilerin oluşumunda veya sayısal olarak artmasında parti içinde yaşanan çekişme ve sorunlar en önemli sebepler arasında yer alır. Parti içinde farklı fikir ve ayrılıkçı tutumlar sonucu bir grup yönetici ve üyelerin partilerinden ayrılıp yeni partiler kurmasıyla parti sayıları artmıştır (Çam, 1998: 420-421). Böylece farklı fikirler

etrafında örgütlenen kişilerin kurdukları partilerle temsili sistemde çok partili siyasal rejimler artış göstermiştir.

Türk siyasi tarihinde partilerin ilk kez ortaya çıkması Osmanlı Devleti dönemine dayanmaktadır. İkinci Meşrutiyet döneminde cemiyet kurma kanununa göre İttihat ve Terakki Fırka-i Siyasiye ve Osmanlı Demokrat Fırkası Cemiyeti adıyla partiler kurulmuştur (Akçalı, 1995: 90).

Ülkemiz siyasi sistemi içerisinde yer alan siyasi partilerin tarihini, kuruluşu ve gelişimi cumhuriyet döneminden itibaren incelendiğinde ilk önce milli mücadele döneminden başlamak gereklidir. Çünkü milli mücadele Türkiye Cumhuriyeti siyasi sistemini ve partilerin ortaya çıkmasının temelini oluşturan önemli bir olaydır.

Milli mücadele döneminde yapılan kongrelerde alınan kararlarla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yerel düzeyde hızlı örgütlenebilmek için tüm cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmıştır. Ardından cemiyetin işleyişinde düzenleme yapıp en alttan en üste doğru işleyen bir hiyerarşik sistem oluşturulmuş ve böylece merkez ile yerel arasında etkileşim sağlanmıştır. Cemiyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla mecliste grup oluşturup tüzüğe göre çalışma ve faaliyetlerine başlayan bir fırka halini alacaktır (Öz, 1992: 82-85).

1923 yılına gelindiğinde birinci meclis siyasi görevini tamamlayıp feshedilmiştir. Ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 9 umdeden oluşan bir program ile seçimlere katılmıştır. Seçimleri kazanan cemiyet Halk Fırkasına dönüşerek kuruluşunu tamamlamış ve faaliyetlerine başlamıştır. Fırka daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası adını alarak 1950 yılına kadar tek başına iktidarını sürdürmüştür (Ayata, 1992: 63). 1950 sonrasında siyasetinin her döneminde yer alan Cumhuriyet Halk Partisi, siyasi varlığını her zaman korumakta ve günümüzde ise aktif siyasette muhalefet görevinde bulunmaktadır.

1924 yılında başta Kazım Karabekir paşa olmak üzere Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi önemli komutanlar askeri görevlerinden ayrılıp Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir muhalif partiyi kurdular (Sencer, 1974: 130-131).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra Doğu bölgesinde Şeyh Sait isyanı başlamış ve gereken önlemler yeterince alınamadığı için hükümet değişikliğine gidilmiştir. Ardından Doğudaki isyanı sonlandırmak ve ülkede güvenliği sağlamak için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartılmıştır. Bunun sonucunda İstiklal Mahkemesi dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatmıştır (Teziç, 1976: 244-245). Böylece çok partili ilk deneme sona ermiştir.

1930 yılında ikinci çok partili deneme Atatürk'ün girişimleri doğrultusunda Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuştur. Parti, Cumhuriyet Halk Fırkasını denetlemek için önemli bir girişimdir. Ancak bu deneme de kısa sürmüş ve çeşitli sebeplerden dolayı parti kapatılmıştır (Karpaz, 2015: 35-36). Böylece ikinci kez çok partili deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

7 Ocak 1946 yılında başta Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılarak Demokrat partiyi kurdular (Ekinci, 1997: 307-308). Kuruluşunu tamamlayan Demokrat Parti 4 yıl muhalefet görevinde bulunacaktır. Bu süreç aynı zamanda Türkiye'nin çok partili sisteme kalıcı olarak geçtiğinin bir göstergesidir.

1950 yılında ülkede yapılan genel seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası muhalefet partisi görevine geçmiştir. Böylece ülkede siyasi iktidar değişikliği yaşanmış ve yeni bir siyasi döneme geçilmiştir (Karpaz, 2015: 174).

Sonuç olarak 1946'dan itibaren Türk siyaseti çok partili siyasi rejime sahiptir. 90'lı yıllardan günümüze kadar birçok parti kurulmuş ve birçok parti halen siyasette yer almaktadır. Bazı partilerin ya siyasi varlığı sonlandırılmış ya da kendiliğinden feshedilmiştir. Partiler açısından değerlendirildiğinde, Ülkemizin demokratik bir yapıya sahip olmasından dolayı partiler serbestçe kurulup anayasanın belirlediği ilkelere göre yönetilmektedir.

1.3. Siyasi Partilerin Fonksiyonları

Demokrasinin işlerliği ve demokratik yönetimlerin en önemli unsuru siyasi partilerdir. Partiler ülke siyaseti içerisinde etkinliğini sürdürmek ve siyasi işlevlerini

planlı yapabilmek için bir parti programı oluştururlar. Partiler bu doğrultuda ülke sorunlarının giderilmesi için bir iç politika, eğitim, dış politika, gibi bütün alanlara yönelik çözüm odaklı politikalar üretip siyasete kazandıran kuruluşlardır (Yayla, 2016: 176).

Siyasi partiler, demokratik ülkelerde birden fazladır. Tek partiyle yönetilen ülkelerin birçoğunda otoriter yönetim anlayışı görülmektedir. Bu tip partilerin ortaya çıkmasının genel sebebi ülkelerin tarihsel ve siyasi yapılarından kaynaklanmaktadır. Ancak demokratik yapıli sistemlerde partiler birden fazla ve partiler arası rekabet ortamı bulunmaktadır. Çoğulcu demokrasi içerisinde partiler arası rekabetin bulunması farklı siyasi fikirleri oluşturmakta ve demokrasiye katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak partiler hangi yapıda olursa olsun hepsinin tek bir ortak noktası bulunur. O da siyasi iktidarı ele geçirmek ve siyasete hâkim olmaktır (Turan, 2014: 207-208).

Partiler, demokrasinin işlerliği açısından değerlendirildiğinde ülkeye en büyük katkı yapan kuruluşlardır. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde siyasi partiler; programlarını oluştururken önce anayasal kurallara, kanunlara, demokratik ilkelere ve kendi parti tüzüklerinin belirlediği kurallara göre hazırlayıp uygular (Fedayi, 2014: 48). Buna göre siyasi politikalarını oluşturup ülke siyasetine ve demokrasinin gelişimine katkı sağlayan kuruluşlar olarak faaliyet gösterirler.

Siyasi partiler bu doğrultuda amaçlarını, politikalarını uygulayabilmek ve siyasette istikrarlı olmak için sistemli bir parti örgütü kurarlar. Kurdukları örgüt merkezi ve yerel düzeyde faaliyet gösteren bir yapı halini aldıktan sonra iktidar olmayı veya iktidarı paylaşmak için mücadelelerini sürdüren kurumlardır. Bu doğrultuda ülke geneline yaygın bir örgüt yapısının olmadığı bir oluşum siyasi parti olarak kabul edilemez (Turan, 2014: 208).

Partilerin kendi iç çalışma faaliyetleriyle ilgili fonksiyonlarına bakıldığında ilk akla gelen partilerin yönetim birimleridir. Partiler kadrolarına seçtikleri üye veya görevli kişileri belirlerken bazı temel kurallara, ilkelere, belirli kriterlere göre tercihte bulunurlar. Bununla birlikte her parti, kadrolarında parti yönetiminin belirlediği ölçüde üye ve yönetici bulundurur. Bu durum partilerin kendi iç düzeni ve kadro

sayısı ile ilgilidir. Burada önemli olan her partinin kadrolarına alanında uzman kişileri kazandırmak için çalışmalarda bulunmasıdır. Bunun için partiler üyelerini en alt birimlerde yetiştirip parti kadrolarına yerleştirmek için çeşitli yapılanmalar kurarlar. Bunlar başta gençlik kolları, siyasal amaçlı dernekler vasıtasıyla yetişen kişileri siyasete ve partiye kazandıran kuruluşlardır (Turan, 1986: 106).

Partilerin fonksiyonları ile ilgili önemli bir hususta parti programlarıdır. Partilerin yaptıkları programların içeriği seçmenler açısından önemli bir meseledir. Seçmen partilerden kamuoyu önünde politikalarını açıklamasını ve kendilerinin bilgilendirilmesini ister. Seçmenin bu yönde beklentisi partiler arası farklılıkları bilmek ve vaatleri anlayabilmektir. Partiler uyguladıkları programlarla seçmenin beklentilerini karşılamaya ve daha fazla bilinçlenmesine olanak sağlarken kararsız seçmenleri de etkileyip kendilerine çekmeyi hedeflerler (Çam, 1998:427).

Partiler arası iş birliği ve meclis görevleri açısından incelendiğinde; iktidar veya koalisyon ortağı olan partiler aralarında anlaşım görev dağılımı yaparlar. Bu bağlamda bakanlıklarda ve idari birimlerde çalışacak ilgili vekillerin partiler tarafından seçilip görev yapması partilerin işlevlerindedir. Ayrıca partilerin meclisteki çalışma faaliyetlerine bakıldığında yasa tasarısı önerileri, yönetmelikler, tüzüklerin çıkartılması, gibi bütün her şey partilerin önemli işlev ve fonksiyonları arasında yer almaktadır (Çam, 1998: 425).

Partilerin siyasal sistem ile ilgili fonksiyonlarında biride, yasama ve yürütme faaliyetleri içinde yer almasıdır. Mecliste çoğunluğu sağlayan partiler ilk önce politikalar ve yeni düzenlemeler hazırlar. Bu işlemlerden sonra çıkarttıkları kanunlar vasıtasıyla yasama organlarında değişiklik yapıp siyasal sistemin işlerliğine katkıda bulunan yapılardır (Turan, 2014: 210).

Partilerin parlamentodaki fonksiyonlarından biri de denetim görevinde bulunmalarıdır. Yeterli oyu alıp parlamentoya giren muhalefet partileri hükümetin çalışma faaliyetlerinin denetimini yapar. Ayrıca gerekli gördüğü konular hakkında soru önermeleri hazırlayıp hükümetten bilgi ve açıklama talebinde bulunurlar (Yayla, 2016: 178).

Partilerin önemli işlevlerinden biride sorun çözücü veya problem giderici olmalarıdır. Partiler önce bir mesele hakkında sorunların neler olduğuna dair tespitte bulunurlar. Ardından konu hakkında araştırma tamamlanıp elde edilen bilgiler ile bunları ortaya çıkarırlar. Sonuç olarak herhangi bir usulsüzlük veya yolsuzluk gibi durumlar varsa bunları kamuoyu önünde paylaşırlar. Böylece halkın siyasi konular hakkında bilgilenmesini sağlar ve seçmen kitleyi kendilerine çekip etkilemeye çalışırlar (Turan, 1986: 103).

Menfaatlerin birleşimi açısından Siyasi partilerin önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Demokratik yapılı siyasi sistemlerde toplum içerisinde birçok menfaat grubu bulunur. Siyasi partiler bu noktada toplumda varlığını sürdüren bütün grupların menfaatlerini uyguladıkları politikalarla birleştirme görevinde bulunan kuruluşlardır. Bu bakımdan partilerin birleştirici olmalarının en büyük sebebi bütün seçmen kitleye ve menfaat gruplarına hitap edip oy oranlarını yükseltmeye çalışmaktır. Ayrıca, partiler bu özellikleriyle menfaatleri birleştirip bir politik unsur haline getirerek iktidarı veya hükümeti etkilemeye çalışan kuruluşlardır (Özbudun, 1979: 92-93).

Partilerin önemli fonksiyonlarından biri de bireylerin siyasete katılmalarında aracı ve öncü olmalarıdır. Partiler, siyasete katılmak ve siyasi yönden kendilerini geliştirmek isteyen kişilerin parti örgütlerine katılmalarını sağlarken, bireylerin parti kadrolarında aktif görev alabilmeleri ve siyasi kariyerlerini yükseltebilmelerinde önemli aracı kurumlardır (Turan, 1986: 102-103).

Günümüzde kişilerin siyasi partilere üye olmaksızın tek başına siyasete katılabilmeleri en doğal haklarıdır. Ancak bireyler parlamentolara bağımsız olarak katıldıklarında tek başına siyasette başarılı olamayacak ve etkisiz kalacaklardır. Her ne kadar meclis içindeki siyasi gruplarla işbirliği yapsalar dahi çalışmalarını verimli ve istikrarlı olmayacaktır. Bu yüzden siyasette istikrar sağlamanın önemli aracısı siyasi partilerdir (Çam, 1998: 424).

Partiler açısından önemli bir unsur siyasi devşirme yönetimidir. Bu yöntemle uzman siyasetçiler partiler içinden çıkmakta ve partiler vasıtasıyla siyaset arenasına girmektedir. Siyasi partilerin gördüğü bu işleve siyasal devşirme denilmektedir

(Turan, 2014: 209). Bu yöntem çoğu partinin uyguladığı ve işlevsel hale getirdiği önemli bir fonksiyondur.

1.4. Siyasi Parti Sistemleri

Siyasi partiler demokratik olsun veya olmasın her ülkede siyasal sistem içerisinde yer alan önemli yapılardır. Ülkelerin yönetildikleri rejim başta olmak üzere siyasal, sosyal ve demokratik yapıdan kaynaklı siyasal sistemler oluşmaktadır. Bu etkenlerden dolayı partilerin sayıca tek partili, iki partili ya da çok partili sistem olmak üzere kendi aralarında üç gruba ayrılmaktadır.

1.4.1. Tek Partili Sistem

Tek partili siyasal yapılar ilk kez 19. yüzyılda Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya gibi ülkelerin siyasi sistemlerinde yer almaktaydı. Duverger'e göre; Tek partili sistemler diktatörlük olarak tanımlanır. Tek partiye sahip olan ülkelerin partileri yapısal ve biçimsel olarak birbirine benzemektedir. Örneğin Fransız komünist partisi, Sovyet komünist partisi gibi tek parti ile yönetilen yerlerde partilerin arasındaki farkın az olduğunu ve birbirine benzer özellikler taşıdığını belirtmektedir (Duverger, 1993: 335).

Türkiye'de tek partili dönemin özelliklerine bakıldığında; 1923- 1946 arası dönemde Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak siyasete hâkim olmuştur. Partinin demokratik bir ideolojisi bulunmaktadır. Partinin amacı Kemalist devrim ile ülkeyi çağdaştırmak ve demokratik uygulamalar kazandırmaktır. Parti hiçbir kesime, sınıfa, ayrıcalıklı yapıya veya bir gruba ait değildir. Partinin sadece cumhuriyetçi ve halkçı olması, en önemlisi de siyasi iradeyi seçimle kazanması diğer ülkelerin tek partilerinden yapısal ve işleyiş olarak ayrılmaktaydı. Ayrıca Türk tek parti sistemi başka ülkelerinki gibi milis veya hücrelere dayanmayıp daha çok komite sistemine yakındı. Partinin sert bir disiplin anlayışı yoktu. Üyelik herkese serbestti. Parti kademelerindeki bütün yöneticiler seçimle iş başına geliyor ve parti içi demokrasi anlayışı oldukça ileriydi. Dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi diğer ülkelerin tek partilerine göre demokratik ve halkçı bir yapıdan oluşmaktaydı (Duverger, 1993: 359-361).

Genel olarak Tek partili sistemlerde, formaliteden de olsa kendilerine meşruluk sağlamak için seçimler yapılır. Seçimlere katılacak milletvekili adaylarını parti yönetimi belirler. Listeler seçmenin oyuna sunulur ancak, bu bir seçimden çok listeleri onaylama niteliği taşımaktadır (Tezic, 1976: 115).

Tek partili ülkelerin sistemine bakıldığında şu özellikler bulunmaktadır. Tek partiler ideolojisine çok önem veren kurumlardır. Ülke siyasetinde yalnızca tek bir parti vardır. Devlet kurumlarındaki yöneticiler parti kadrolarında görev almaktadır. Bu durum parti ile devletin içi içe geçtiği bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu tip partiler ülkenin bütün kuruluşlarına ideolojilerini yayar ve bu konuda tutucudurlar. Kısacası tek partiler kendisi dışında hiç bir muhalefete veya böyle bir oluşuma izin vermeyen partilerdir (Tokgöz, 1999: 50).

Tek parti siyasal katılmayı rejimin amaçlarına uygun şekilde idare eden bir araçtır. Tek partili sistem partisiz sistemlerle kıyaslandığında halkın siyasete katılım sağlamasında önemli bir siyasi kuruluştur. Dolayısıyla siyasi katılımın olduğu toplumlarda otoriter rejimlerin, halkı tamamen partisiz bir sistemle yönetmeye kalkışmaları, genelde siyasi istikrarsızlık oluşturmaktadır. Bu yüzden tek partili sistemler halkın siyasete katılımı açısından partisiz sistemlere göre daha iyidir (Özbudun, 1979: 27).

Tek partili sistemler hakkında son olarak şu kaniya varılabilir. Bu partiler genelde egemenliklerini yeni kazanmış ülkelerde görülmektedir. Ülke içinde modern bir toplum kurulması yoluna gidildiğinde, eski zihniyetçi kesimlerle yenilikçiler arasında çatışmalar yaşanmakta ve bu durum tek parti sisteminin doğuşunu teşvik etmektedir (Teziç, 1976: 116).

Gerçek tek parti sisteminde ise, ülkede yalnızca bir tek partinin varlığından söz edilir. Onun dışında muhalefet partisi yoktur. Bu partiler bazen ideolojiye önem vermekte ve baskıcı özellikleri bulunmaktadır. Genel olarak gerçek tek parti; ülke siyasetinde ve yönetiminde tek başına karar verir ve uygular. Parti örgütü yönetim tarafından idare edilir ve parti organlarındaki kişiler yönetimin talimatları ile hareket etmektedir (Karatepe, 2011: 18-19).

Kavramsal olarak tek parti sistemleri içerisinde yer alan bir diğeri parti hegemonyacı partilerdir. Bu partilerin özelliklerine bakıldığında; bir ülkenin siyasi sistemi içerisinde birden çok parti yer almaktadır. Ancak bu partilerin içerisinde yalnızca bir tanesi uzun süre boyunca seçimleri kazanıp iktidarda bulunmaktadır. Diğer muhalif partiler ise sadece uydu parti konumunda siyasi varlığını sürdürmektedir (Kapani, 1995: 180).

Hâkim parti ise tek partili sistem içerisinde görünen; ancak çok partili siyasi yapı içerisinde bulunan partidir. Duverger'e göre bu sistemde olan partiler özellikle demokrasinin ve demokratik kültürün zayıf olduğu ülkelerde görülmektedir (Tunaya, 1966: 209). Bu sistemde hâkim partinin mecliste temsil gücü çoğunluktadır. Hâkim parti dışında mecliste muhalif partiler de yer almaktadır. Ancak iktidarla siyasi rekabet edecek güçleri bulunmamaktadır. Böyle bir durumda hâkim partinin iktidarlığını uzun süre kaybetmesi zordur (Özbudun, 1979: 114).

Tarihsel süreç içinde geçmişten günümüze kadar önemli hâkim parti örneklerine rastlanmıştır. Bunlar, Japonya'da Liberal Demokrat Partisidir. Bir başka örnek ise Hindistan'da çok uzun yıllar iktidarda kalan Kongre Partisidir. Yine geçmiş dönemlerde siyasete hâkim olan Güney Afrika'daki Afrika Ulusal Partisi, İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve İtalya'da uzun yıllar iktidarını sürdürmüş Hristiyan Demokrat Partisi hâkim partiler olarak bilinmektedir (Heywood, 2006: 376-377).

1.4.2. İki Partili Sistem

İki partili sistem genelde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelerde görülmektedir. Bu ülkelerin siyasetinde iki partiden birinin oy çoğunluğunu kazanarak iktidar, diğeri ise muhalefet partisi görevinde bulunur. Ancak bu ülkelerde sadece iki parti yer almaz. Bunların dışında oy oranı ve temsilci sayısı düşük küçük partilerde bulunmaktadır. Siyasi rekabet en çok iki parti arasında geçtiği için küçük partilerin etkinliği zayıftır. Ancak iki partinin temsilci oranının birbirine yakın olması durumunda üçüncü parti dengeyi değiştirici unsur olabilmektedir. Bazen de üçüncü partiler açısından fırsatlarda oluşabilir. Buna göre; seçimlerde iki partiden birinin düşük oy almasıyla üçüncü parti ile yer değişikliği söz konusudur (Daver, 1993: 234).

Özbudun'a göre iki partili sistemde siyasi iktidar yer değiştirebilmektedir. Bunun için partiler oy oranını düşürmemek ve iktidarı kaybetmemek için politikalarını uzlaşmaya dayalı ve toplumu birleştirici yönde yaparlar. Böylece kararsız seçmenin dikkatini çekip oylarını kazanmaya çalışırlar. Ayrıca partilerin bu tutum ve stratejileri iki partinin birbirleriyle olan iletişimin gelişmesi açısından önemlidir. Bu bakımdan İngiltere örneğinden yola çıkarak, işçi partisi ve muhafazakâr partinin karşılıklı politikalarını esnetmeleri ile partilerin birbirlerine yaklaşması gerçekleşmiştir (Özbudun, 1979: 131-132).

İki parti sisteminin İngiltere'de uygulanan biçimine bakıldığında, sisteminin işleyişi sert bir yapıdan oluşmaktadır. Partiler yapısal olarak disiplinli ve anayasaya bağlıdır. Partiler özellikle anayasanın belirlediği hukuk kurallarına göre hareket etmektedir. Parlamenter sistemin hâkim olduğu İngiliz siyasi sisteminde seçmenler kendilerini temsil edecek milletvekillerini belirlemenin yanı sıra hükümeti ve başbakanı seçmek için demokratik hakları olan oylarını kullanırlar (Tunaya, 1966: 182).

Türkiye'de ise 2018 yılından önce İngiliz sistemine benzer nitelikli parlamenter sistem hâkim ve sistem sert yapıdan oluşmaktaydı. Yürütme organının Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılan siyasi yapısı mevcuttu. Seçmen İngiliz siyasi sistemi gibi istediği partiye oy vermekle hem milletvekili hem de başbakanı seçmiş oluyordu. Siyasi partiler açısından karşılaştırılırsa Türkiye'de seçimlere katılan partiler İngiltere'ye göre çok daha fazladır. Fakat ülkemizde uygulanan %10 seçim barajı sebebiyle her parti meclise girememektedir.

2018 yılında yapılan referandum ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Böylece yürütme gücü sadece Cumhurbaşkanı tarafından idare edilmektedir. Yeni sistemle meclisteki milletvekili sayısı 600 olmuştur. 24 Haziran 2018 seçimlerinde yeterli oyu alıp meclise giren 5 parti bulunmaktadır. Bunlar Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İyi Parti, Halkların Demokratik Partisidir. Diğer partiler yeterli oy sağlayamadığı için meclise girememiştir.

İki partili sistem ile temsil edilen bir başka ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. İngiliz sistemiyle kıyaslandığında sertlikten uzak ve disiplin olgusu zayıftır. ABD Sisteminin bir başka özelliği de mecliste yapılan oylamalarda serbestlik anlayışının bulunmasıdır. Buna göre, milletvekilleri özgürce oy kullanabilir. Oylamalarla ilgili en önemli mevzu ise devlet başkanının oylamalara katılan vekilleri kendi lehine sonuç alabilmek için siyasi ikna faaliyetlerini yürütür. Bu sistemde devlet başkanı adaylarını halk seçer. Başkanın halkın belirlemesinden dolayı başkanın meclis tarafından görevden alınması kolay değildir. Genel olarak Amerika Birleşik Devletleri sistemi bu yönüyle kolay ve istikrarlıdır. İngiliz sistemiyle karşılaştırıldığında arada ciddi farklar bulunmaktadır. En bariz fark ise İngiliz Parlamenter sistemine göre siyasi istikrar daha fazladır (Tunaya, 1966: 182).

İki partili sistemin uygulandığı ülkelere bakıldığında sistemin en büyük zararı iktidara seçilen partinin yasaları kendi lehine değiştirip düzenlemeler yapabilmesidir. Siyasetin iki büyük parti arasında geçmesi nedeniyle diğer partiler aktif ve etkili değildir. Bazen de iki partili sistemin siyasete faydası bulunmaktadır. Bunlar, siyasi bölünmüşlüğü önüne geçildiği ve oyların dağılmadığı bir faydadan söz edilebilir (Akçalı, 1995: 108).

Türkiye'de ise iki partili sistemin uygulandığı döneme bakıldığında, iki partili siyaset ilk önce 1946 yılından itibaren başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki muhalefetin partiden ayrılıp Celal Bayar önderliğinde Demokrat partiyi kurmalarıyla başlamıştır. Bu süreçle ülke siyasetinde etkin iki büyük parti siyasete hâkimdir. 1960 yılına kadar iki parti arasında rekabet ve çekişmeler yaşanmıştır. 1946 'dan 1950'ye kadar Cumhuriyet Halk Partisi iktidar; Demokrat Parti muhalefet görevindedir. 1950'den 1960'a kadar Demokrat Parti iktidar; Cumhuriyet Halk Partisi muhalefet görevinde yer almıştır (Tokgöz, 1999: 61).

1.4.3. Çok Partili Sistem

Bir ülkede farklı fikir, ideoloji ve seçim sisteminden dolayı siyasi parti sayıları iki'den fazladır. Örneğin Türkiye'nin siyasi sisteminde çok parti hâkimdir. Genel olarak Türkiye'nin nispi seçim sisteminden kaynaklı çok sayıda siyasi parti kurulmuş ve halen birçok parti seçimlere katılmaktadır. Ancak Türkiye'de uygulanan

yüksek seçim barajı nedeniyle çok sayıda partinin meclise giremediği bir gerçektir (Tosun-Tepeciklioğlu, 2012: 313).

Çok partili siyasal sistemlerin önemli özelliklerinden biri de; partilerin tek başına iktidar olamadığı zaman diğer partilerle koalisyon hükümeti kurma yoluna gitmesidir. Ancak bu sistemde koalisyon hükümeti kurmak gerçekten zordur. Çünkü çok fazla fikir ve ideoloji farklılıklarından dolayı partilerin bir araya gelip uzlaşma sağlamaları zordur. Ancak tutuculuktan uzak merkeze yakın partilerin bir araya gelip hükümet kurma olasılığı biraz bulursa da istikrarlı hükümetlerin kurulamadığı görülmüştür (Tokgöz, 1999: 55-56).

Çok partili siyasi sistemler kendi içinde, ılımlı çok parti ve aşırı çok parti olmak üzere iki gruba ayrılır. İlimli çok partilerde, partilerin arasındaki ilişkilerin açık olduğu ve partiler arası ideolojilerin katı olmadığı sistemdir. Ayrıca ılımlı partilerin siyasi, toplumsal sorunların çözümü karşısında ortaklaşa hareket edebilecek durumda olmaları yüksektir. İki partili sistemi andıran ılımlı partiler genelde merkeze yakındır. Bu eğilimlerinden dolayı daha fazla oy kazanabilir ve diğer partilerin de merkeze yaklaşmasını sağlamada kilit roledir (Özbudun, 1979: 134).

Aşırı çok partili sistemlerde; partiler arasında fikir, ideoloji ve görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı partilerin anlaşma sağlayıp bir hükümet kurmaları zordur. Bu yönüyle siyasette adeta istikrarsızlık oluşmaktadır. Kısacası bu sistemde koalisyon kurulsa bile kısa sürmektedir. Geçmişteki aşırı parti örnekleri incelendiğinde başta Almanya, İtalya ve Dördüncü Fransız Cumhuriyeti döneminde aşırı kutuplaşmalı partiler siyasette yer almıştır (Kapani, 1995: 189). Aşırı çok parti sisteminin siyasete kattığı olumsuz sonuçların başında siyasetin tıkanması ve istikrarın sağlanamadığı görülmektedir. Bu bakımdan kutuplaşma ve tutuculuk fazla olduğu için hükümet kurulamamaktadır. Hükümet kurabilen partiler genelde merkeze yakın partilerden oluşurken, aşırı uçtaki partiler her zaman muhalefet partisi olarak kalmaktadır (Özbudun, 1979: 135).

Çok partili sistemin Türkiye’de uygulanmasına bakıldığında; Cumhuriyetin kuruluşundan sonra iki kez çok partili rejim denemeleri yapılmış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1945 yılında Millet partisi, 1946 yılında Demokrat partinin

kurulmasıyla çok partili sisteme geçilmiştir. 27 Mayıs askeri darbesine kadar Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti’nin yer aldığı iki partili bir sistem hâkimdir. 1961-1971 yılları arasında nispi orantılı sisteme geçilmesiyle çok partili sistem ortaya çıkmıştır. 1971 darbesi ile demokratik döneme ara verilmiş ve 1973 yılında yapılan seçimler ile çok partili sistem tekrar başlamıştır. 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe ile partiler kapatılmıştır. 1983 yılında yasakların kalkmasından sonra partiler yeniden kurulmuş ve çok partili sistem günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir (Fedayi, 2014: 63).

1.5. Siyasi Parti Örgütleri

Parti örgütleri, demokratik yönetim anlayışına sahip toplumlarda siyasi partilerin temel yapısını oluşturan unsurlarıdır. Örgüt partilerin işleyişi ve geleceği açısından son derece önemli bir unsurdur. Örgütler, bünyesinde barındırdığı üyelerin siyasi çalışmaları ve üyelerin birbiriyle olan iletişim etkileşim ve bağlılıklarının sürdürülebilmesi açısından çok önemli bir mekanizmayı oluşturmaktadır. Örgütler, siyasi parti liderlerinin görev sorumluluk ve yetkilerini belirlemekle kalmaz, siyasi sistem içerisinde partilerin demokratik anlamda ne kadar geliştiğini belirleyen önemli bir unsurdur (Özbudun, 1979: 57).

Parti örgütleri yapılarına göre dört gruba ayrılır. Bunlar: Komite, Ocak, Hücre ve Milis tipi örgütlenmelerdir.

1.5.1. Komite Tipi Örgütlenme

Komite tipi örgütlenmede, hangi parti olursa olsun bu örgütün yapısal özelliği genelde zengin, mülk sahibi, sanayici, banker, yazar, yüksek eğitilmiş, zengin kişilerden oluşan bir örgütlenme biçimidir. Üye sayısı bakımından komiteler diğer örgüt tiplerine göre daha az ve daha öz üye barındırmaktadır (Teziç, 1976: 58).

Komitelerin siyasi faaliyetleri en çok seçim dönemlerinde sıkı çalışma içerisinde geçmektedir. Keza bu dönemde parti oylarını arttırmak kitleleri etkileyebilmek için özellikle parti bünyesinde bulunan seçilmiş propagandacılar ile gönüllü kişiler vasıtasıyla çalışmalarını gerçekleştirirler (Teziç, 1976: 57).

Komitelerde hiyerarşik yapı bulunmaktadır. Ancak hiyerarşik yapı gelişmiş değildir. Örgüt lideri toplumun veya çevrenin önde gelen tanınmış kişilerinden

oluşmaktadır. Fakat komiteler ile diğer örgütler kıyaslandığında örgüt içi iş bölümü zayıftır. Örgüt içersindeki kadrolarda görevliler genelde lider sultasının tanıdığı ve görevlendirildiği kişilerden oluşmaktadır (Duverger, 1993: 60-61).

1.5.2. Ocak Tipi Örgütlenme

Sosyalist partilerin kurmuş olduğu ocak tipi örgütlenme, merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Ocaklarda üye sayısı fazladır. Ocaklar genelde seçim öncesi ve sonrası sürekli çalışma faaliyetleri içerisinde yer almaktadır. Ocaklarda örgütlenme genelde büyük yerleşim yerlerinde başlar ve buralarda etkinliğini arttırmak için şehirlerin en küçük birimlerine kadar iner ve yayılırlar. Böylece gelişmiş ve yaygın bir örgüt olurlar. Her zaman herkesin katılabilmesine açık olan ocak tipi örgütler, üyelerinde en çok çoğunluğa önem vermektedir (Duverger, 1993: 59-61). Ocaklar yapısal olarak komitelerden sayıca fazla ve kapsamlı bir örgüttür. Çok sayıda kitlelere hitap eden bir parti tipi olmakla birlikte, genelde sol partiler ve dinsel yapıli partilerin tercih ettiği bir örgüt tipidir. (Sarıbay, 2001: 20).

1.5.3. Hücre Tipi Örgütlenme

Hücreler, Komünist Parti örgütlenmelerinde görülen katı bir yapıya hâkimdir. Özellikle Sovyetler Birliği tarafından kurulan yer altı örgütlenme çalışmaları ve gizli faaliyetler içeren bir örgüt tipi olduğu bilinmektedir (Sarıbay, 2001: 20).

Hücre örgütleri kitleleri kazanabilmek ve örgüt birimlerine dâhil edebilmek için öncelikle çeşitli iş kolları, eğitim, meslek kuruluşları ve yerleşim yerlerinde küçük gruplar halinde örgütlenirler. Amaçları örgüt üyeleri arasında işbirliğini geliştirmek ve üyeler arasında köklü bir bağ kurmaktır. Hücreler geliştiklerinde parti yönetimleri ilgili yerdeki hücre birimlerini kendi içerisinde bölerek daha küçük parçaya ayırır. Bunu yapmalarındaki tek amaç üyeler arası ilişkileri ve bağları kuvvetlendirmektir (Akçalı, 1995: 99). Bu tip örgütlenmede asıl mesele faaliyetlerini arttırıp seçimlerde fayda sağlamaktadır (Teziç, 1976: 63).

1.5.4. Milis Tipi Örgütlenme

Milisler, Faşist partilerin kullandıkları bir örgüt tipidir. Milislerin genel yapısı yarı askeri özellikten oluşur ve toplum üzerinde baskıcı anlayışa sahiptirler (Sarıbay, 2001: 21). Bu askeri yapılı örgütler, disiplinli ve kurallara sıkı bağlı küçük birimlerin

birleşimiyle meydana gelen büyük oluşumlu örgüt tipidir (Kuş, 2010: 12). Kısacası milisler hücreler gibi seçim ve propaganda çalışmalarının dışında yer alan bir yapıdır. Örneğin Mussolini’yi 1922’de iktidar olmasını sağlayan “Roma yürüyüşü” olayı ile Faşist yönetime gelmiştir. Naziler ise “Reichstag Yangını” senaryosundan sonra Adolf Hitlerin iktidar olmasını sağlayan olayla başa geçmiştir (Teziç, 1976: 66).

1.6. Siyasi Partilerin Sınıflandırılması

Siyasi partiler çağdaş anlamda ilk kez İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bugünkü partilerin oluşumu ilk defa 20.yüzyılda temelleri atılmıştır. Siyasi partilerin sınıflandırılmasını Kadro partileri ve kitle partileri şeklinde ilk kez Duverger yapmıştır. Ayrıca siyasi partileri, ilk kez parti ve seçmen araştırması şeklinde yapan Sigmund Neumann olmuştur (Tokgöz, 1999: 37-38). Siyasi partilerin örgütsel anlamda çalışmasını ise Duverger şöyle belirtir: Modern partilerde örgüt büyük önem taşır. Örgüt, üyelerin faaliyetlerini ve üyeler arasındaki dayanışmaya verilen biçimi belirlemektedir. Örgüt, aynı zamanda liderlerin arasındaki dayanışmayı ve liderlerin yetkilerini belirleyen unsurdur. Ayrıca örgüt, bazı partilerin niçin güçlü ve etkin olduklarını, diğerlerin ise siyasi bakımdan zayıf ve etkisiz olduklarını açıklayan bir yapıdır (Duverger, 1993: 37).

Partilerin sınıflandırılması üzerine yapılan araştırmalar arasında Neumann’ın parti tipolojisi ve Duverger’in parti tipolojisi yer almaktadır. İki yazarın eserleri siyasi partiler ve siyaset bilimciler tarafından üzerinde önemli durulan ve incelenen bir konu olarak günümüzde de çalışmalarına önem verilmektedir.

1.6.1. Neumann’ın Parti Tipolojisi

Neumann Siyasi Partiler üzerine yapmış olduğu inceleme ve araştırması sonucu siyasi partileri Bireysel Partiler ve Sosyal Bütünleşme Partileri Olarak iki’ye ayırmıştır.

1.6.1.1. Bireysel Partiler

İdeoloji ve disiplin olgusunun zayıf olduğu partilerdir. Partinin yapısı ve parti örgütünün genel işleyişi pasiftir. Sadece seçim dönemlerinde siyasi katılımın yüksek olduğu partilerdir. Bireysel partiler bünyesinde barındırdığı mevcut üyeleri üzerinde

baskı kurmadıkları gibi üyelerinde partiye karşı sorumlulukları zayıftır (Kuş, 2010: 16). Bu partilerin en temel özelliklerinden biri de, siyasi hedefleri doğrultusunda iktidar olabilmek için üye ve seçmen sayısını fazla tutan partiler olarak bilinmektedir (İnan, 2014: 51). Günümüzde demokrasinin gelişmesiyle bireysel partilerin etkisi sınırlıdır. Siyasi alanda partilerin aktif katılımlarının artması ve en önemlisi parti içi demokrasi uygulamalarının işlerlik kazanmasıyla bireysel partilerinin siyasi varlığı giderek zayıflamıştır. (Tokgöz, 1999: 41-42).

1.6.1.2. Sosyal Bütünleşme Partileri

Sanayileşmenin yaygınlaşması sonucu büyük yerleşim merkezlerine akın eden kitleleri toplumun yapısına kazandırmayı çalışan sosyal tabanlı partilerdir. İlk örneklerini Avrupa'da kurulmuş olan sosyalist partiler oluşturmuştur (Kapani, 1995: 173).

Sosyal bütünleşme partileri genel olarak, siyasi kültürün ve siyasete katılımın yaygınlaşmasıyla birlikte gelişmelerini sürdürmüş partilerdir. Parti örgütlerinin temelde uyguladığı prensip, parti üyelerinin hepsiyle aradaki bağı her zaman güçlü tutmak ve üyelerini tek bir ideoloji merkezi etrafında birleştirmektir (Kapani, 1995: 173)

Bu partilerin işleyişine bakıldığında siyasi ve sosyal anlamda devamlı çalışma faaliyetleri içerisinde yer alırlar. Ayrıca hiçbir vatandaşı ayırt etmeksizin toplumun genelini kapsayan ve partiye gönül vermiş insanları örgüt teşkilatı altında toplayan partilerdir. Yaklaşık yılın her gün siyasi çalışmalarını sürdürüp üyeleriyle olan ilişkilerini sıklaştırırlar. Böylelikle parti teşkilatlarına bağlı olan üyeler üzerinde ciddi denetim ve etkileşimde bulunurlar (Kuş, 2010: 16).

Sosyal bütünleşme partileri kendi içerisinde iki gruba ayrılır. İlki Demokratik bütünleşme partileridir. Bu partiler yapısal olarak demokratik oluşumludur. Genel olarak bu partilerin örgütleri üyelerine sıkı bağlı ve üyeler üzerinde etkilidir (Fedai, 2014: 51). Toplum içerisinde belirli gruplara mensup sınıflar ve dini grupların bir araya gelerek kendilerini temsil etmek için kurdukları partilerdir. Buna örnek Belçika, Avusturya gibi ülkelerin partileridir. Toptan Bütünleşme partileri ise sıkı,

disiplinli ideolojiye önem veren ve sert örgüt yapısından oluşmaktadır (Özbudun, 1979: 76).

Toptan bütünleşme partileri ise komünist ve faşist partilerdir (Kapani, 1995: 173). Faşist partiler Devlete ve ideolojiye sıkı bağlıdırlar. Faşist parti anlayışında halk devlet için vardır anlayışı bulunmaktadır. Örgütün en üst merkezinde lider bulunmaktadır. Bu partilerde lider asla eleştirilemez, sorgulanamaz ve de emirlerine uyulmak zorunludur. Özellikle İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler dönemi başlıca örnekler arasında sayılabilir. Komünist partilerde ise hücre örgüt birimleri bulunmaktadır. Disiplin olgusu ise üst seviyede olan komünist partilerde üyeler sıkı denetime tabi tutulurken, aynı zamanda parti içerisinde hiyerarşik bağlılığa dayalı bir düzen hâkimdir (Öztekin, 2010: 111-112).

Toptan bütünleşme partileri ise parti içi demokratik kuralları bakımından aşırı zayıf yapılı partilerdir. Partinin temel amacı ülkedeki bütün yapıların, toplumun toptan bütünleşmesini sağlamaktır. Bu partiler üyeleriyle birlikte bütün topluma yayılıp insanları kültürel, sosyal ve siyasi yönden tek bir doğrultuda birleştirmeyi hedefleyen partilerdir (Tokgöz, 1999: 42-43).

1.6.2. Maurice Duverger'in Parti Tipolojisi

Maurice Duverger Siyasi partileri Kadro Partileri ve Kitle Partileri olmak üzere iki'ye ayırmıştır.

1.6.2.1. Kadro Partileri

Kadro partileri, 19.yüzyıl Batı Avrupa'da parlamento temsilcilerin arasındaki gruplaşma sonucunda ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir (Tokgöz, 1999: 38).

Kadro partilerinin örgüt birimleri komitelerden oluşmaktadır. Kadro partileri genelde pasif ve disiplinden uzaktır. Seçim dönemlerinde faaliyet sağlayan partilerdir. Kadro partileri, toplum tarafından tanınan kişileri seçim çalışmalarında görevlendirerek parti adaylarına destek olmalarını sağlarken, bu önemli kişiler ile adaylar kitlelere tanıtılır ve seçim masrafları ilgili kişiler tarafından sağlanmaktadır. Kadro partilerinde üyelik kriterleri önemlidir. Partiye herkesin üye olmayacağı sadece kişisel ve bilgi yönünden yeterli görülen az sayıda kişiler kabul edilmektedir (Teziç, 1976: 49).

Kadro partilerinin önemli bir özelliği kitle partileri gibi üyeler arası ilişkiler sıkı, disiplinli ve denetimli değildir. Üyelerini siyasi ve sosyal yönden baskı altına almayan bazı kadro partileri tutucu özelliklerini zamanla yitirmiştir. Böylece üye kabul kriterlerinde kısıtlamaları kaldırmış ve batı ülkelerindeki Liberal partiler gibi üyelik herkesi kapsayacak şekilde genişlemiştir (Kapani, 1995: 169).

1.6.2.2. Kitle Partileri

Kitle partileri 20.yüzyıl başında demokrasinin gelişmesi ve toplumlarda yaşanan değişimler sonucu parlamento dışında kurulmuş partilerdir (Yayla, 2016: 179). Kitle Partileri hiyerarşik yapı ile yönetilmektedir. En üstte merkezi yapı yer almaktadır. Daha sonra yerel birimler ve en küçük mahalli birimler bulunmaktadır. Örgüt içerisinde her kademede görev alacak yönetici kadrosu ve milletvekili adayları kongrelerce belirlenir (Tunaya, 1966: 157).

Kitle partilerinin genel olarak merkezi otoriteleri güçlü yapıdadır. Partilerin temel örgüt birimleri ocaklardan oluşmaktadır. Üye ve partiye gönül vermiş sempatanların sayısı çok fazla ve ideolojiye bağlılık esastır. Üyelerin genelde ekonomik durumları zayıftır. Fakat partinin masrafları üyelerin verdiği aidatlar ile karşılanmaktadır (Kışlalı, 1994: 220-221). Kitle partileri sürekli üye potansiyelini yükselmeye ve onları siyasi yönden eğitmeye çalışan partilerdir. Böyle yapmalarındaki amaç seçimlerde oy çokluğunu sağlayıp iktidar olmaktır. Eğer bu partiler iktidar ise meşru konumlarını korumak için sürekli üyeye ihtiyaç duyan partilerdir (Kapani, 1995: 170).

1.6.3. Toplayıcı Partiler (Hepsini Yakala partileri)

Toplayıcı partiler Kircheimer tarafından belirtilen kadro veya kitle partisine benzemeyen partilerdir. Buna göre bir toplum içerisinde farklı fikir, düşünce ve ideolojiye sahip birçok birey ve sosyal grup yer almaktadır. Toplayıcı partiler bu gruplar içerisindeki seçmen kitleleri kendine çekmeye ve onları kazanmaya amaçlar. Sabit bir ideolojisi bulunur ve disiplinli değildirler. Genelde toplumun hepsine hitap eden ve seçmeni parti bünyelerinde kabul eden kuruluşlardır (Kapani, 1995: 175-176).

Toplayıcı partilerin örneklerine geçmişte sıkça rastlanmaktadır. En iyi örnek ise Alman (Sosyal Demokrat ve Hıristiyan) partileri, Fransız Cumhuriyet Partisi toplayıcı parti örnekleridir. Türkiye’de ise toptan bütünleşme partileri geçmiş dönemde Anavatan Partisi örneğine rastlanmıştır. Buna göre 1980’li yıllardan sonra siyasi yasakların kalkması üzerine kurulan Anavatan Partisi toplumun her kesimine hitap etmiş ve toplumun büyük bir kesiminden oy kazanmıştır. Bu özelliği ile toptan bütünleşme partisi örneğini oluşturmaktadır. Ancak ilerleyen zamanlarda siyasi yasakların kalkması ile partilerin sayısında çoğalma başlamış ve Anavatan Partisi içinde bulunan seçmen ve üyeler diğer partilere geçmiştir. Bu durum Anavatan Partisi siyasi yönden zayıflamasına sebep olmuştur (Tokgöz, 1999: 48).

1.7. Türkiye’de Siyasi Partilerin Örgütsel Yapısı

Partiler siyasi iktidar olmak ya da seçimlerde önemli bir başarı kazanıp siyasette etkili olabilmek için bir takım ilkeler ve programlar geliştirmek zorundadırlar. Partiler bu amaçla çalışmalarını faaliyete geçirip siyasi kararlarda etkili olabilmek için sistemli bir örgüt yapısına ihtiyaç duyarlar (Perinçek, 2008: 98)

Türkiye’nin siyasal yapısı ve partilerin örgütsel yapısı incelendiğinde köklü bir siyasal kültüre dayandığı görülmektedir. Geçmişten gelen izlerin yansıtıldığı parti uygulamalarının zamanla siyasi değişime uğradığı görülmektedir. Bu değişim demokratik ilkeler doğrultusunda gelişen bir yapı halini alarak günümüze kadar gelmiştir. Ülkemiz partilerinin ve örgütsel yapılarının şekillenmesinde ilk birinci unsur Anayasal düzenlemelerdir. Partiler, siyasi partiler kanuna göre düzenlenir ve örgüt yapıları buna göre oluşur. Siyasi partilerin iç düzenlenmesini ise partilerin tüzük, kurultayca alınan kararlar ve parti programlarında belirtilen hükümlerle oluşturmaktadır. Buna göre ülkemizdeki siyasi partilerin örgütsel yapısının temeli incelenirse cumhuriyet dönemi öncesinden belirtmek yararlı olacaktır.

Türk siyasi tarihinde 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile ilk kez yazılı Anayasa kabul edilmiştir. Kanun-ı Esasi’nin içeriği incelendiğinde dikkat çeken en önemli uygulama padişahın yetkileri azaltılıp, bürokrasiye önem veren anayasa olmasıdır (Karpaz, 2015: 8).

1876 Anayasasının göze çarpan bir diğer özelliği Osmanlı devlet kültürü izlerinden kopmayan ve devlet geleneklerini devam ettiren bir anayasadır. Yönetim merkezinde padişahın yer aldığı ancak katılım yönünden padişahın tek başına karar alamadığı bir sistemdir. Meclis yapısı ise iki meclisten oluşmaktadır. Padişahın siyasi ağırlığının bulunduğu ve vekilleri kendisinin atadığı bir meclis ile, halkın temsilcilerinin yer aldığı Heyet-i Mebusan bulunmaktaydı (Karpat, 2015: 8-9). Bu özelliği sebebiyle Osmanlı anayasasının ve meclis yapısının birçok eksikliği bulunmasına rağmen demokratik değişimlerin başladığı görülmektedir.

Partilerin örgütsel yapısı hakkında Tunaya'ya göre; meşrutiyetin 1908 yılında ilan edilmesiyle Osmanlı devleti döneminde en çok partinin kurulduğu dönem olarak geçmektedir (Kabasakal, 1991: 23). Partilerin merkezi ve yerel düzeyde teşkilatlı olmaları jön Türklerin siyasi faaliyetlerinde önem kazanmalarından itibaren kişilerin tekellerinde kalmıştır (Bektaş, 1993: 39).

Parti faaliyetleri açısından bakıldığında siyasi sisteme örgütlü olarak giren ilk İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet 1908 yılı ile 1918 arası geçen sürede siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve siyasetin şekillenmesine aracı olmuştur (Kabasakal, 1991: 23). Cemiyet bazında kurulan partiler; Jön Türklerin yer aldığı Osmanlı İttihat ve Terakki, ile Mustafa Kemal'in de bulunduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Selamet-i Umumiye Kulübü ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti başlıca önemli partilerdir (Sencer, 1974: 33-34). Milli mücadele ve mütareke dönemlerinde siyasi dernekler kurulmuş ancak bu yapılar parti olarak kabul edilmemektedir (Kabasakal, 1991: 99).

Konumuz itibariyle cumhuriyet döneminden itibaren ele alınacak olan partilerin örgütsel yapısı ve uygulama şekline değinilirse ilk örnek Halk Fırkası'dır.

1923'te kurulan Halk Fırkası 1946 yılına kadar tek partili dönem olarak bilinen bu dönemde iktidarını sürdürmüş bir partidir. Bu dönem içerisinde iki kez çok partili döneme geçiş denemeleri yaşanmıştır. Çok partili denemenin ilki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ikincisi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla gerçekleşmiş fakat başarılı olunamamıştır. Türkiye'de gerçek manada çok partili siyasetin başlangıcı 1945 yılından sonra başlamıştır. Böylece uluslararası

değişimlerin getirdiği yeni uygulamalar ile çok partili sisteme geçilmiştir (Kabasakal, 1991: 111).

Ancak partilerin kuruluş ve idare edilişleri, örgüt yapısı araştırıldığında bir takım ortak özellikler ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de genel olarak partilerin örgütsel yapıları ve iç düzeni birbirine benzer niteliktedir. Hatta birçok parti parlamento içerisinde çıkan partiler olma özelliğini taşımaktadır (Bektaş, 1993: 39). Bu yönü ile Türk siyasi partilerinin genel özellikleri ve yapısı birbirine benzemektedir.

Siyasi partilerde örgütlerin oluşumunda önemli etken ülkenin siyasi, kültürel, toplumsal yapısı ve halkın gereksinimlerine göre biçimlenmektedir (Aydoğan, 2006: 111).

Ülkemizde siyasi parti örgütlerinin çalışma faaliyetleri demokratik kültürümüzü yansıtmaktadır. Örgütün istikrarlı ve parti içi demokrasi doğrultusunda faaliyet göstermesinin tek yolu kanunların belirlediği çizgiden dışarı çıkmadan demokratik ilkelere bağlı olmasıdır. Bilhassa siyasi yönden nitelikli ve eğitilmiş kişilerin yetiştirilmesi, eğitime önem verilmesi, partilere katılımın sağlanması, demokrasi kültürünün gelişmesi, teknolojiye önem verilmesi gibi etkenler parti örgütlerinin gelişimine büyük yarar sağlayacaktır (Tuncay, 2000: 169).

Ülkemizdeki partilerin merkez ve yerel örgütler arasında geleneksel bağlantıyı ele alıp örgütlenme bu açıdan ele alınırsa Türk partilerinde güçlü bir bağlantı görülmektedir (Bektaş, 1993: 40).

Türk siyasi partilerinin tüzük ve programlarında belirtilen kurallara göre bir örgüt yapısı bulunmaktadır. Dolayısıyla organların kuruluş ve yetkileri ve bunlar arasındaki ilişkiler genellikle ayrıntılı kurallara bağlayan Türk partilerin de güçlü bir bağlantı bulunmakta, ancak uygulamada bu kuralardan bazı sapmalar görülmektedir (Özbudun, 1979: 63).

Ülkemizde partiler tüzüklerine uyan bir anlayış gösterse de merkez ile yerel birimler arası etkileşim güçlü değildir. Birimlerde kişisel kaygılar, kişiler arası çekişmeler gibi etkenlerden dolayı örgüt içi olumsuz durumlar yaşanmaktadır. Ayrıca yerel birimlerin siyasi girişimlerde pasif kaldığı ve merkez teşkilata

taleplerini yeterince iletemediklerinden dolayı siyasal girişimlerde yer alamadıkları bilinmektedir (Tuncay, 2000: 171).

Duverger'e göre demokratik olmayan örgütlerde, örgüt içerisindeki yapılan atamalar, denetimler ve kararlar oligarşik eğilimi güçlendirir. Ancak örgüt içerisinde düzenli yapılan kongreler kurultaylar ile bütün üyelerin katılımını sağlayan demokratik seçimlerin yapılması oligarşik eğilimlerin önüne geçmektedir (Duverger, 1995: 177) Buradan yola çıkarak ülkemizi değerlendirirsek parti örgütlerinde düzenli kongrelerin yapıldığı ve seçimlerin yenilendiği bilinmektedir. Ülkemizde parti içinde oligarşik eğilimlere fırsat vermemek için partiler kanunlara göre düzenlenmektedir.

Türk siyasi partilerinin içerisinde en eski parti olma özelliği Cumhuriyet Halk Partisine aittir. Cumhuriyet Halk Partisi devleti yönetenler tarafından kurulmuş bir partidir. Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra kurulan bütün partiler Cumhuriyet Halk Partisi'nin örgütsel yapısına yakın özellikte teşkilat yapıları oluşturmuşlardır. Hatta Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde çıkan partiler de bu özelliği kendi yapılarına taşımışlardır. Kurulan partilerin çoğu Cumhuriyet Halk Partisi'ni rol model olarak almış ve 1980 ihtilali döneminde siyasi yasakların başlaması ve partilerin kapatılmasına kadar sürmüştür (Bektaş, 1993: 41).

Çok partili döneme geçildiğinde kurulan siyasi partiler içerisinde sadece Türkiye İşçi Partisi'nin (1962) kuruluş yılına kadar parti içerisinde oluşan muhaliflik sonucu ayrılımlar meydana gelmiş ve yeni partiler ortaya çıkmıştır (Tanilli, 2002: 225).

Türk siyasalında yaşanan bu tarihsel gelişim ve siyasal sistemin özelliği, başta siyasi partileri ve partileri düzenleyen hukuku oluşturur. Partilerle ilgili yasalar ise, siyasi partilerle ilgili kuralları, değerleri ve ilkeleri belirlemektedir (Tanilli, 2002: 225).

Ancak ülkemizde siyasi parti örgütleri bir düzene tabi olarak işlemektedir. Partileri yapısal olarak değerlendirdiğimizde demokratik yönde kurulduğu bilinmektedir.

Ülkemiz siyasi partilerinin yapısı, düzeni ve teşkilatları 1982 Anayasasının 1983 tarihinde kabul edilen Siyasi Partiler Kanununa göre düzenlenmiştir. Bu

doğrultuda partiler kanununun belirlediği hukuk kurallarına uygun tüzük ve program hazırlamakta zorunludur.

Bu bağlamda siyasi partilerin ideoloji ve fikirsel olarak aralarında farklılıklar olsa da teşkilat yapıları birbirine benzemektedir. Çünkü Türk siyasi partilerin örgüt yapısı kanunlar ile belirlenmekte ve bundan dolayı hepsi birbirine benzemektedir.

İlk olarak 1961 Anayasasında yer alan ve 1965 yılında kabul edilen Siyasi Partiler Kanunu ile partilerin yapıları ve teşkilatları belirlenmiş, ardından yine benzer nitelikteki 1982 Anayasasında yer alan 1983 tarihinde kabul edilen Siyasi Partiler Kanununa göre partilerin örgüt yapıları oluşmaktadır.

1961 Anayasasında yer alan 13.07.1965 yılında hazırlanıp kabul edilen Siyasi Partiler Kanununa göre: Siyasi partiler önceden izin alınmaksızın kurulur. Partiler kanunlar çerçevesinde serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasi partilerin örgütsel yapısı hakkında yer alan kanunlara göre parti örgütleri Merkez Teşkilatı, Merkez Disiplin Kurulu, İl ve İlçe Teşkilatları, Meclis Grupları, Mahalli İdarelerden oluşmaktadır (<http://www.resmigazete.gov.tr>). Kanundan anlaşılan partilerin yasalar ölçüsünde serbestçe faaliyet gösterebileceği belirtilirken, aynı zamanda partilerin bir örgüt yapıları olduğu ve bu yapının kanunla düzenlendiği belirtilmektedir.

Bu doğrultuda Türkiye’de siyasi partilerin örgütsel yapılarının incelemesi hakkında 1982 Anayasasında kanunlarda yer alan hükümlere bakılırsa:

Siyasi Partiler Kanunu’nun 4. maddesine göre: Siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak çalışırlar. Siyasi partilerin kuruluşu, organlarının seçimi, işleyişi, faaliyetleri ve kararları Anayasa’da nitelikleri belirtilen demokrasi esaslarına aykırı olamaz.

Siyasi Partiler Kanunu’nun 5. Maddesine göre: Vatandaşlar siyasi parti kurma hakkına sahiptirler. Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın serbestçe kurulurlar.

Siyasi Partiler Kanunu’nun 7. maddesine göre: Siyasi partilerin teşkilatı: Merkez organları ile il, ilçe ve belde teşkilatlarından; TBMM grubu il genel meclisi ve belediye meclisi gruplarından ibarettir. Siyasi partilerin tüzüklerinde ayrıca kadın

kolu, gençlik kolu ve benzeri yan kuruluşlarla, yabancı ülkelerde yurtdışı temsilciliği kurulması görülebilir.

Belde Teşkilatı il ilçe merkezileri dışında ve belediye teşkilatı olan yerlerde kurulur. Belde teşkilatları ilçe başkanlığına bağlıdır. Bu teşkilatların seçim tarzı, kuruluş ve faaliyet, şekil ve şartları, üye sayısı, il ve ilçe teşkilatları ile münasebetleri siyasi partilerin tüzüklerinde gösterilir. Belde teşkilatının üye sayısı 3'ten az olamaz.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 11. maddesinde 18 yaşını dolduran her Türk vatandaş siyasi partilere üye olabilir. Kanun maddesinin devamında partilere üye olamayacak meslek grupları ve kamu hizmetinden yasaklılar bulunmaktadır.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 13. maddesinde: Partilerin Merkez organları, büyük kongre, genel başkan ile diğer karar, yönetim, icra ve disiplin organlarından oluşmaktadır (<http://www.mevzuat.gov.tr>)

1.7.1. Merkez Teşkilatı

Siyasi Partiler Kanunu'nun 8. maddesine göre: Partilerin genel merkezi Ankara'dadır. Merkez teşkilat genel kongre, Parti genel başkanı, merkez karar yönetim disiplin kurulundan oluşmaktadır. Bu kurumların üye sayıları parti tüzüklerinde yer alırken bu kuruluşlara bağlı ihtiyari kurullarda bulunabilir.

1.7.2. Parti Genel Kongreleri

Kongreler partilerin en üst kurumudur. Kongreler parti tüzüklerinde belirtilen esaslara göre belirli zamanlarda yapılır. Kongrede parti için her türlü kararların alındığı sorunların çözüldüğü parti tüzük veya yönetmeliklerle ilgili değişikliklerin yapıldığı, parti plan ve programlarının belirlendiği veya değiştirildiği seçimlerin ve daha birçok önemli işlevlerin gerçekleştirildiği yerdir. Kongrelerde alınan kararlar kesin ve bütün kararları uygulama yetkisi Merkez yönetim organlarına aittir. (Aydoğan, 2006: 113)

Siyasi Partiler Kanunu'nun 14. maddesine göre: Kongreler Seçilmiş üyeler ve tabi üyelerden oluşur. Seçilmiş üye sayıları ise TBMM üye tam sayısının iki katından fazla olmaz. Tabi üyeler ise genel başkan, merkez karar yönetim kurulu ve merkez disiplin kurulu, bakanlar ve milletvekillerinden oluşmaktadır. Parti genel başkanının

merkez karar yürütme organı üyeleri ve disiplin kurulu üyelerinin seçimi parti tüzük ve programlarında yer almaktadır. Bu üyeler; Parti genel başkanı, merkez karar ve yönetim kurulu ile merkez disiplin kurulu üyeleri ve partinin üyesi olan bakanlar ve milletvekillerinden oluşmaktadır. Büyük kongre üyeleri il kongrelerince delege olarak seçilemezler. Tüzükte belirtilen şekilde iki yıldan az üç yıldan fazla olamaz. Olağanüstü toplantılar ise; Genel başkanın veya merkez karar ve yönetim kurulunun gerekli görmesi halinde ya da kongre üyelerinin beşte birinin yazılı istemi üzerine yapılır. Parti kurucuları seçilmiş delegelerin % 15'inden fazla olmamak şartıyla üyelikleri sürece, büyük kongrenin tabii üyesidirler. Parti kurucuları ilk büyük kongreyi, tüzel kişilik kazanmasından sonra iki yıl içinde kongre yapılmak zorundadır. Büyük kongrenin toplantı yeter sayısı, üye tamsayısının salt çoğunluğudur. Parti tüzük ve programında değişiklik yapılmasına ve parti politikası hakkında verilen teklifleri karara bağlamak için, genel başkan, merkez karar ve yönetim kurulu, büyük kongre üyelerinin en az yirmide biri tarafından ileri sürülmüş olması gerekir. Kanunlar, parti tüzük ve parti programı çerçevesinde toplumu ve devleti ilgilendiren konularla kamu faaliyetleri konuları hakkında teklif vermek için üyelerin üçte biri tarafından yapılmış olması şarttır. Bu teklifler, komisyonda görüşülüp incelendikten sonra karara bağlanır (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

1.7.3. Genel Başkan

Çağdaş demokrasinin en büyük temsilcisi olan siyasi partilerde parti liderinin konumu görevi ve parti örgütünün yönetimi işleyişi açısından lider önemli bir faktördür. Parti içi demokrasi ve partinin siyasi güç oluşumu açısından lider önemli bir mevkidir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 15. maddesine göre: Genel başkan partiyi temsil eder. Başkan Kendisine genel başkan yardımcısı ve genel sekreter ve yardımcıları belirleyebilir. Siyasi partilerin genel başkan seçimi ise kongrede yapılan gizli oylama ile üye sayısının salt çoğunluğuyla 3 yıllık görev süresi için seçilir. İlk iki turda yapılan oylamada genel başkan seçilememesi durumunda üçüncü turda en çok oy alan kişi genel başkan seçilir. Kanunda siyasi partilerde eş genel başkanlık sistemi için, 2 kişiden fazla olmamak kaydıyla uygulanabilir hükmü bulunmaktadır. Genel Başkan merkez karar yönetim kurulu üyesidir. Başkanın görevi bırakması

durumunda yerine merkez yönetim kurulu tarafından bir üye tayin edilir ve başkanlık görevi yerine getirip 45 gün içerisinde genel kongreyi toplanmaya çağırır (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

1.7.4. Merkez Karar, Yönetim ve İcra Organları

Siyasi Partiler Kanunu'nun 16. maddesine göre: Merkez Karar Yönetimi Parti tüzüğüne göre kurulur. Üyeler Büyük Kongrece seçilir. Her organın üye sayısı en az 15'tir. Bu organlar Parti tüzük ve büyük kongre kararlarına bağlı olmak kaydıyla parti ile ilgili konularda karar alabilir ve uygulayabilir. Organların belirli bir düzene göre çalışma programları bulunmaktadır. Büyük kongrenin toplanamadığı durumlarda Merkez Karar Organı; Tüzük, Program ve partinin kapatılması gibi konular hariç her konuda karar alabilir. Merkez Karar organları partinin iç yönetmeliklerini yaparken parti ile ilgili olan işleri düzenleyen bir organdır.

Merkez karar ve yönetim organlarının üyeleri büyük kongrece seçilir. Diğer merkez organları tüzükte belirtilen şekliyle seçim yapılır. Merkez karar organı, yönetim ve icra organları başkanı parti genel başkanıdır. Bu organlarda görev yapan üyeler büyük kongre tarafından seçilir. Üyelerin hepsi kurucular kurulu üyeleridir.

Büyük kongrece seçilen merkez organlarının her birinin üyeleri büyük kongrenin ve büyük kongre yetkilerini kullanan kurucular kurulunun tabii üyeleridir.

Merkez Disiplin Kurulu: 7 üyeden oluşmaktadır. Kurul kanun ve parti tüzüğüne göre kurulmaktadır (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

1.7.5. Yerel Teşkilatlar

İl Teşkilatı

Siyasi Partiler Kanunu'nun 19. maddesine göre: Partilerin il teşkilatı; il kongresi, il başkanı, il yönetim kurulu ve il disiplin kurulundan oluşur.

İl kongresi, delege sayısı 600'den fazla olamaz. Parti tüzüğüne göre ilçe kongrelerince seçilen delegelerden oluşur. İlin partili milletvekilleri ile yönetim ve disiplin kurulları başkan ve üyeleri, il kongresinin tabii üyeleridir. Geçici yönetim kurulu başkan ve üyeleri de kongreye katılma hakkına sahiptirler. Geçici il yönetim

kurulu başkanı ve üyelerinden delege sıfatı olmayanların kongrede oy kullanma hakları yoktur.

İl kongresi parti tüzüğüne göre büyük kongrenin yapılmasına engel olmayacak şekilde toplanır. İl yönetim kurulu üye sayısı 7'den az olamaz. İl başkanı ile il yönetim kurulu il kongresince seçilir. İl başkanı ile yönetim kurulunun, seçilme şekli ve merkez karar ve yönetim kurulunca hangi durumlarda görevi bıraktırılabacağı tüzükte belirtilir. İl başkanın görev süresi 3 yıldır. İl teşkilatında bir il disiplin kurulu bulunur. Üye sayısı üyelerde aranacak şartlar parti tüzüğünde belirtilir. Kurulların görev ve yetkileri yedek üyeler ile ilgili hükümler tüzükte belirtilmiştir (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

İlçe Teşkilatı

Siyasi Partiler Kanunu'nun 20. Maddesine göre: Partilerin ilçe teşkilatları; Başta ilçe kongresi, ilçe başkanı, ilçe yönetim kurulu ve belde teşkilatından oluşmaktadır. Tüzüğe göre ilçe disiplin kuruluda olabilir. ilçede teşkilatlanma, ilçe sınırları içerisindeki beldelerin en az yarısında teşkilat kurmayı gerektirir. Belde sayısı üçten az ise beldenin sadece birinde teşkilat kurulması yeterlidir.

İlçe kongresi, delege sayısı 400'ü geçemez. İlçe yönetim kurulu ve varsa ilçe disiplin kurulu başkan ve üyeleri ilçe kongresinin tabii üyeleridir. Geçici ilçe yönetim kuruluda bu kurala tabidir. Ancak geçicilerde delege sıfatı olmayanlar oy kullanamaz. Delege seçimlerinde partilerin köy ve mahallelerde en son genel seçimde aldığı oy miktarı ile delege sayısı belirlenir. Seçime katılmamış partilerde üye sayısı esas alınmak suretiyle bu yerlere verilecek kontenjanlara göre yapılır. Köy ve mahallelerdeki üye sayısı delege kontenjan şartının altındaysa diğer köy ve mahallelerle birleştirilerek delege çıkartılır. Delege seçimleri tutanak hazırlanarak parti ilçe başkanlığına gönderilir.

Parti tüzüğünde, münhasıran delege seçimi işlemlerini yürütmek üzere köy veya mahallelerdeki üyelerden birinin görevlendirilmesi öngörülebilir. Delege seçimiyle ilgili diğer hususlar parti tüzüğünde gösterilir. İlçe kongresi, il kongresinin yapılmasına engel olmayacak tüzükte gösterilen süreler içinde toplanır. İlçe yönetim kurulu üye sayısı 5'ten az olamaz. İlçe başkanı ile ilçe yönetim kurulu ilçe

kongresince seçilir. İlçe başkanı ile ilçe yönetim kurulunun, seçim şekli parti tüzüğüne göre yapılmaktadır. Yedek üyeler ve görevleri tüzüğe göre belirlenir. İlçe başkanlarının görev süresi 3 yıldır. Partilerin, illerin merkez ilçelerinde teşkilat kurmaları ilçe teşkilatına ilişkin hükümler ile yapılmaktadır. Seçimler: Partilerin genel merkez, il, ilçe organlarının seçimleri, il kongresi, Büyük Kongre delegelerinin seçimleri, yargı gözetimi altında gizli oy ve açık sayım usulüne göre Yüksek Seçim Kurulunun belirlediği ilçe seçim kurulu tarafından yapılır (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

1.7.6. Siyasi Parti Grupları

Demokratik siyasi sistemlerin gelişmesi ve oy oranının artması nedeniyle günümüz partileri parlamentoda parti grubu oluşturup siyasi etkinliğini arttırmak için örgütlü çalışmalar (Bosuter, 1969: 93).

Siyasi Partiler Kanunu'nun 22. Maddesine göre; TBMM'de Parti Grup kurma: Siyasi partiler 20 milletvekili ile meclis grubu kurabilirler. Kurulan grup parti genel başkanı tarafından meclis başkanlığına yazıyla bildirilir. Grup iç yönetmeliği Gruptaki milletvekilleri tarafından Parti tüzük ve programlarına uygun oluşturulur. Milletvekillerinin salt çoğunluğu tarafından kabul edilen iç yönetmelik meclis başkanlığına gönderilir. Grup genel kurulu ilgili partinin milletvekillerinden oluşmaktadır. Siyasi parti grubunda iç yönetmeliğinde belirtilen birer yönetim ve disiplin kurulu bulunur. Grup disiplin kurulunun görev ve çalışması parti tüzüğüne göre belirlenir. Grup başkanı: Milletvekilliği görevinde bulunan parti genel başkanı grup başkanıdır. Milletvekili değilse grup üyelerinden bir kişi seçilir. Grup genel kurullarında oylamalar gizli yapılır. Grup ve hükümet ilişkileri Bakanlar kuruluna veya bir bakana güvensizlik oyu verilmesi kararı alma yetkisini sadece grup genel kurulu alır.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 25. maddesine göre: Grup Genel Kurulu, Siyasi Partiler Kanunu'nun 26. maddesine göre: Grup Başkanı Siyasi Partiler Kanunu'nun 27. maddesine göre: Grupta Gizli Oylama, Siyasi Partiler Kanunu'nun 28. maddeye göre: Grup Hükümet ilişkileri: Partiler, Siyasi Partiler Kanunu'nun verdiği hükümler

çerçevesinde Mecliste grup kurabilir oylamalara katılabilir, Grup Başkanı seçebilir ve Hükümet ilişkilerinde bulunabilirler (<http://www.mevzuat.gov.tr>).

Siyasi Partilerin örgütsel yapısı açısından incelenen örnek parti Cumhuriyet Halk Partisinin en son 9-10 Mart 2018 tarihinde yapmış olduğu 19. Olağanüstü Kurultayında parti tüzüğü kabul edilmiştir. Tüzükte belirtilen örgütsel yapısı ve bu yapının içerisinde yer alan kurumlar ve görevleri aşağıdaki şekliyle belirtilmiştir.

1.8. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Parti Örgütü

Cumhuriyet Halk Partisi örgütü Genel Merkez, il, ilçe örgütleri, parti grupları ile kadın kolları ve gençlik kollarından oluşmaktadır.

Genel Merkez organları: Kurultay, Genel Başkan, Parti Meclisi, Merkez Yönetim Kurulu, Yüksek Disiplin Kurulundan oluşmaktadır.

İl örgütünün organları ise: İl Kongresi, İl Başkanı ve İl Yönetim Kurulu, İl Disiplin Kurulundan oluşmaktadır.

İlçe örgütünün organları: İlçe Kongresi, İlçe Başkanı ve İlçe Yönetim Kurulu, Belde Başkanı ve Belde Yönetim Kurulundan oluşmaktadır.

Parti grupları: TBMM Grubu, İl Genel Meclisi Grupları, Belediye Meclisi Grupları, Kadın kolları ve gençlik kolları, genel merkez, il ve ilçeler düzeyinde örgütlenir.

Parti Örgütüne Bağlı kuruluşlar: Muhtarlık Bölgesi Temsilcileri, Belde Örgütü, İl Başkanı, İlçe Başkanı, Genel Başkan, Parti Meclisi, Parti Meclisinin Görevleri, Merkez Yönetim Kurulu, Merkez Yönetim Kurulu Görevleri, Kadın Kolları, Gençlik Kolları, Yurt Dışı Temsilcilikleri, Bilim Kültür Sanat Platformu, Danışma Kurulları, İl Başkanları Toplantısı (<http://content.chp.org.tr>).

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

Parti içi demokrasi kısaca: Modern, çağdaş toplumların, rejimlerin gelişmesinin en önemli faktörlerinden biri siyasi partilerdir. Siyasi partiler, temsili demokratik sistemin istikrarlı işlemlerini sağlayan önemli kurumlardır. Anayasada belirtildiği gibi demokrasinin vazgeçilmez önemli unsurunu partiler oluşturmaktadır.

2.1. Parti İçi Demokrasi Kavramı

Parti içi demokrasi kavramı, bir parti örgütü içinde, partinin bütün kademe ve teşkilatlarında demokratik ilke ve esasların uygulanmasıdır (Küçük, 2015: 86).

Parti içi demokrasi kavramının anayasa ve hukuk kuralları çerçevesinde yönetilip oligarşik eğilimlere fırsat vermeyen, örgüt içi düzenin yasalara uygun demokratik kurallara göre kurulması gerekir. Bu doğrultuda partilerin karar alma ve aday seçimlerini en alttan başlayıp en yukarı kademelere kadar bütün üyelerin katılımını sağlayacak bir şekilde oluşturma yöntemi, parti içi demokrasidir (Tuncay, 2000: 52).

Parti içi demokrasi anlayışında; parti organlarında, kadrolarda görevli parti yönetici ve yetkililerin belirli aralıklarla yapılacak olan seçimlerle belirlenmesi, parti örgütü içinde üyelere ve kişilere rekabet ortamı sağlanması, kişilerin haklarının genişletilmesi ve parti içinde düşünce özgürlüğünün kişilere verilmesi parti içi demokrasi anlayışının bir gereğidir (Küçük, 2015: 89).

William Wright, parti içi demokrasi kavramının işlemesi için partilerde sistemli bir örgüt yapısı olması gerekir. Örgüt içinde partinin programı, politika ve kararlarının tartışılabilmesi için aşağıdakilerin fikir ve düşüncelerine liderler tarafından baskı kurulup egemenlik kurulmadığı müddetçe parti içi demokrasinin oluşacağını tanımlamıştır (Bektaş, 1993: 109).

Ancak farklı fikirlerin rahatlıkla ifade edilmesi, parti içinde veya dışında her şeyi yapmak veya her şeyi söylemek anlamına gelmemektedir. Üyeler ifade özgürlüğünde bulunurken anayasal kuralların sağladığı hükümler çerçevesinde partilerinin geleceğini tehlikeye atmaktan veya partinin kapatılmasına sebebiyet

verecek söylemler ve eylemlerden kaçınmalıdır. Keza bu durum parti içi demokrasi anlayışının dışında yer almaktadır (Küçük, 2015: 102).

Siyasi partilerde muhalefet anlayışı önemli bir husustur. Partilerde demokrasinin gelişmesi ve üyelerin ifadelerini serbestçe belirtmeleri son derece önemlidir. Parti içinde çoğunluk tarafından alınan kararlar bazen doğru olmayabilir ve partinin menfaatine uygun düşmeyen karar oluşabilir. Fakat partinin uygun bir karar almasının tek yolu üyelerin farklı düşünceleri rahatlıkla ifade etmesinin sağlanmasıdır. Ancak bu şekilde, parti içinde bir muhalefet oluşur ve parti daha demokratik olur ve uygun kararlar alınabilir (Küçük, 2015: 101).

Siyasal muhalefetin meclise girebilmesi demokrasinin uygulanmasına ve kurumların işlevsel hale getirilmesine bağlıdır. Bu doğrultuda siyasi rejimin sistemli işlemesi kurumların düzgün işlemesine bağlıdır. Bu bakımdan parti içi demokrasinin sağlanması, partilerin siyasette ve toplumda işlevlerini arttıracak; parti içinde sorunlar, parti içinde çözülecek ve parti disiplinine katkı sağlayacaktır. Böylece parti içinde ve parti gruplarında alınacak kararların işlemesi ve tartışmaların burada yapılması daha iyi olacak ve toplum üzerinde endişe oluşturmayacak. Böylelikle demokrasilerde açıklığın ortaya çıkması sağlanacak ve alınan kararlar daha uygun olacaktır (Tuncay, 2000: 53).

Kısacası parti içi demokrasi anlayışının tanımı; sürekli ve disiplinli bir örgütsel yapısı bulunan partilerde, parti içinde üyelere hangi konuda olursa olsun hak arama ve hak elde etme, ifade serbestliği, eşitlik gibi geniş haklar sağlamaktadır. Bunun yanında, kanunlar, tüzükler ile siyasi katılımı serbestliklerin sağlanması gerekir. Parti içi demokrasi, parti içinde tek bir kesim tarafından alınan kararların değil, bütün partililerin katılım gösterdiği kısacası çoğunluğun iradesinin verdiği kararları uygulayan demokratik bir yönetim anlayışıdır (Küçük, 2015: 89).

2.2. Parti İçi Demokrasinin Önemi

Siyasi partiler, parti içinde işlevlerini ve fonksiyonlarını oluşturması ve bu fonksiyonları yerine getirmesi beklenen siyasi kurumları oluşturmaktadır. Partilerin, Ülkeden ülkeye değişebilen parti işlev ve fonksiyonları “ülkelerin gelişmişliğine,

partilerin yapılarına, siyasi kültür düzeyine ve anayasal düzenlemelere göre değişmektedir (Akçalı, 1995: 93).

Temsili rejim uygulayan gelişmiş demokratik ülkelerde parti yapıları önemli bir yer edinmektedir. Bu bakımdan demokrasi ilkelerine uygun parti fonksiyon ve işlevleri parti içi demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte partilerin kamuoyunun oluşturulması, adaylarının seçimi ve seçilenlerin güvenliğinin sağlanması gibi unsurlar demokratik örgüt yapısının önemini arttırmaktadır (Tuncay, 2000: 57).

Parti içi demokrasiyi engelleyen en önemli unsur parti içinde oligarşik eğilimdir. Parti yönetiminin kişi veya azınlık grup tarafından yönetilmesi parti örgütünün adeta talimatla yönetilen bir sistem haline gelmesine sebep olmaktadır. İkinci unsur ise dış baskılardan kaynaklıdır. Bunlar baskı grupları tarafından meydana gelmektedir. Baskı grupları siyasi partilerin her alanda gelişimini sağlamak için önemli fayda sağlar. Ancak bu koşullar aşırıya kaçılmadığı sürece normaldir. Baskı grupları siyasi partileri tehlikeye atacak şekilde partilerin yönetimini, partilerin finansmanını destekleyen, mesleki kuruluşların aracısı veya hamisi olmaları durumunda siyasi partilerin gelişimi açısından tehlike oluşturur. Bu durum partilerin siyasi başarısını ve egemenliğini zayıflatmaktadır (Tanilli, 2002: 231).

Siyasi partilerin amacından sapmaması için hem iç hem de dış faktörlere karşı tedbirli olmalıdır. Diğer bir önemli konuda parti içi demokrasinin eksikliğinin siyasete etkisidir. Siyasi partilerde parti içi demokrasi eksikliğinde oluşabilecek sorunlar şu şekilde belirtilir:

- a. Toplumsal tercihler tam belirlenemez.
- b. Demokrasi sağlanamadığı için rejim gelişemez.
- c. Tek adam yönetiminde sınırlı yönetim oluşur.
- d. Sosyal devlet anlayışı zayıflar.
- e. Politikadan ve siyasetten uzaklaşmalar artar.
- f. Kişilerin düşüncelerini serbestçe ifade edemediği bir ortam oluşur.
- g. Alanında uzman nitelikli kişiler siyasette yer alamadıkları için “karizmatik liderlik” diye tabir edilen yöneticilerin ortaya çıkmasına zemin oluşur.

- h. Liderin egemenliğine dayalı bir siyasi anlayış kamu alanlarından özel alanlara kadar bütün kuruluşların gelişmesini olumsuz etkiler.
- i. Toplumun genel yapısında oluşan kutuplaşmalar ayrışmalara sebebiyet verir.
- j. Hukuktan ekonomiye ve ticarete kadar birçok alan olumsuz etkilenir.
- k. Partiler, dernekler, medya, basın, sivil toplum kuruluşları üzerinde ciddi baskı oluşur. Tarafsızlık anlayışı zedelendiği gibi eleştiriye kapalı bir alan oluşur.
- l. Sistemde demokrasi yoksunluğunun giderek artması ile halkın idarecilere olan güveni zayıflar ve politik yozlaşma gerçekleşir.
- m. Toplumun üzerindeki kutuplaşma baskıcılık artar ve sonucunda bu durum, kitlesel şiddet olaylarını tetikler.
- n. Darbe taraftarlarının sisteme müdahale gerekçeleri kolaylaşır (Tuncay, 2000: 56-57).

Mehmet Kabasakal'ın eserinde yer alan bilgiye göre; Siyasal bilimcilerin parti yapısı ile ilgili yapmış oldukları araştırmada dikkat edilmesi ve önem verilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bu hususlara göre siyasi partilerde parti içi demokrasinin boyutu ve ölçütünü belirleyen faktörler şunlardır:

- a. Siyasi Partilerde liderlerin seçilme yöntemi ve partiye etkileri,
- b. Parti örgüleri içerisindeki merkezîyetçilik derecesi,
- c. Liderlerin parti örgütleri içerisindeki siyasi gücü ve örgüt üzerindeki etkisi ve yetkilerinin ölçütü,
- d. Politikaları belirlemeye, katılmaya ve karar alma yetkisi,
- e. Örgüt içerisinde disiplin yetkilerinin sınırı,
- f. Parti bürokrasisinin denetimi kontrolü,
- g. Parlamentoda parti temsil kanadının partinin diğer bölümleriyle ilişkisi,
- h. Parti üyeliğinin temeli, örgüte devamlılık.

Kabasakal, bu unsurlara bakılarak parti içerisindeki merkezîyetçiliğin boyutu hakkında bilgi edinebileceği gibi, genel merkez ile yerel örgütleri arasındaki ilişkinin boyutunun belirlenmesi gibi faktörlerin temelinde siyasal kültürün etkili olduğunu belirtmektedir. Kabasakal bu durum hakkında, ülkenin yönetim sistemi başta olmak üzere: Partilerin sayısı, siyasi partiler kanunu, partilerin tüzük ve yönetmelikleri önemli belirleyici unsurlardır. Ayrıca parti örgütü içerisinde; parti liderliği, partilerin

kadrolarının niteliği ve sayısı, parti yönetimi ve teşkilatları içerisinde ideolojiye verilen önem, partilerin gelirleri gibi unsurlar partilerin yapısını ve düzenini belirlemektedir. Bu unsurlara göre partilerin, herhangi bir dönem içerisinde merkez yönetiminin parti üzerindeki etkisi ile yerel örgütün parti üzerindeki etkisinin hangi ölçüde ve sınırdaki olduğu araştırılırken, burada dikkat edilmesi gereken parti içi demokrasi açısından ilgilendiren unsur partilerin tüzükleri ve partilerle ilgili yasalardır (Vural, 2010: 155).

Parti içi demokrasi kuralları ile yönetilen parti örgütü yönetici, delege ve üyelerin katılımı ile partiler siyasi rekabette daha başarılı ve istikrarlı bir tablo çizecektir. Merkez örgütün sınırları açmadan parti üzerindeki kontrolü sağlaması partinin istikrarı açısından önemlidir. Bu bağlamda siyasi partilerin demokrasiden uzaklaşmaması için, merkez organların geliştirilmesi gerekir. Fakat merkez organları açısından temel görev şudur: Parti içerisinde demokrasinin ve katılımın artmasını sağlamak merkez organlarının bir görevi sayılmaktadır. Partilerde alınacak kararlar, partinin en alt birimlerinden en üst birimlerine doğru demokratik bir biçimde yapılmalıdır. Bu yöntemin yasal düzenlemeler ile oluşturulmasına imkân yoktur. Ancak iktisadi alanlardaki düzenlemeler ile sorunlar giderilebilir. Merkez örgütün, partinin alt birimlerinden gelen parti ilke ve programlarına aykırı eğilim ve tutumlarına karşı merkez birimin güçlü tutulması gerekir. Partinin program ve fikirlerinin geliştirilmesi merkezin üzerinde durması gereken bir konudur. Bu bağlamda merkezdeki yöneticiler sadece karar uygulayan ve partiyi yöneten bir bürokrasi olmayacak ve parti üzerindeki etkilerini yitirmeyip koruyacaktır (Perinçek, 2008: 136).

Parti içi demokrasiyi uygulamanın en büyük katkılarından biri parti içerisinde oluşabilecek oligarşik eğilimlerin önüne geçilmesidir. Dikkat edilmesi gereken önemli unsur demokrasiyi uygularken toplumsal yapı göz önünde bulundurulmalı ve buna göre uygulama ve ilkeler hazırlanmalıdır. Toplumdan izole edilmeyecek şekilde yapılan uygulamalar ve toplumsal değerler siyasi partilere kazandırılmalı ve parti içi demokrasi işlevsel hale getirilmelidir (Tanilli, 2002: 232).

Partilerde hazırlayacakları politika ve kararlarda partinin en alt biriminden gelen talep ve fikirlerin üst birimler tarafından dikkate alınması gereklidir. Aynı

zamanda Partiler her zaman halkın taleplerini karşılayabilmeli ve halkın sözcülüğünü yapabilmelidir. Halk kitlelerini bir seçmen gözüyle görmeyip onları parti örgüt birimleri aracılığıyla siyasete kazandırılması parti içi demokrasinin bir gereğidir. Halkın da siyasi kararlara katılımı seçimler ile sınırlı kalmayıp, partiler ile katılımı gerekir (Tanilli, 2002: 232).

Demokrasinin bütün unsurlarıyla işleme parti içi demokrasi ve muhalefet anlayışının oluşması ile sağlanır. Temsili demokrasilerde iktidara gelmek demokratik seçimler yoluyla toplum tarafından belirlenir. Bu doğrultuda iktidarların zamanla değişip muhalefet partisi olabileceğine göre, çoğunluk ve azınlığın uyum içinde çalışmasıyla siyasal iktidarın işleyişine katkı sağlanacaktır. Bu bakımdan seçmenlerin oylarıyla meclise katılan muhalefet partisi iktidar ile birlikte milli iradeyi temsil etmektedir. Bu bakımdan anayasal sistem içinde önemli yer edinerek demokratik rejimin işlemeini sağlarlar (Tuncay, 2000: 52-53).

Parti içi demokrasi kurallarını anayasalarda kabul eden ülkelere bakıldığında, Alman anayasasında partilerin iç düzenlerinin demokratik ilkelere uygun hazırlanıp yönetilmesi yer almaktadır. İspanyol Anayasasında partilerin iç düzenlerinin demokratik ilkelere göre oluşturulması belirtilmiştir. Türkiye’de ise anayasal düzeyde partilerin iç düzeninin demokrasi ilkelerine göre yapılması 1982 anayasasının 69. Maddesinin 1. fıkrasına göre kabul edilmiş ve partiler anayasa tarafından korunma altına alınmıştır (Küçük, 2015: 86-87).

Ülkemizde partilerin düzenlenmesiyle ilgili ilk geniş çaplı düzenleme 1965 tarihli siyasi partiler kanununa göre, partilerin iç düzeni, parti içi çalışma faaliyetleri, parti üyeliği, aday belirleme, mali kaynak giderleri ve denetimlerinin Anayasa mahkemesi tarafından demokrasi kurallarına uygun olarak kanunla düzenlenmiştir. Böylece partilerin demokratik bir yapıda oluşmaları sağlanmıştır (Tanilli, 2002: 233).

Türkiye’de siyasi partiler ile ilgili sorunlardan bahsedilirse, parti yönetimleri tek elden yönetilen bir kurum haline gelmiştir. Bu durum parti içerisinde azınlık grubun veya yöneticilerin kontrolünde olmasına sebep olmakta, bu yüzden muhalif yapıların oluşmasına izin vermemektedir. Söz hakkı bulunmayan kişiler bir müddet

sonra pasifleşmektedir. Bu durum sistemi önemli ölçüde etkilemekte ve siyasetin tıkanmasına yol açmaktadır. Böylece siyasi katılım azalmakta siyaset ve partiler lider veya azınlık yönetim tarafından yönetilir hale gelmektedir (Vural, 2010: 157). Parti içinde ciddi sayıda muhalif hareketlerin artması halinde parti üyeleri disiplin cezası almakta hatta daha da ilerisi partiden ihraç edilmektedirler. Bu durum sonucunda parti içinde siyasi kariyerini gerçekleştiremeyen muhalif kişiler partilerden ayrılarak ayrı parti kurmaktadır. Böylece siyasi anlamda bir bölünmüşlük oluşmakta ve bu durum partilerin gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Çapoğlu, 1997: 302).

Ülkemiz siyasi partilerinde demokrasi eksikliğinin sebeplerinden biride kuşkusuz siyasi kültürün sertliğinden kaynaklanmaktadır. Parti içinde demokrasi kültürünün gelişmemesinden dolayı muhalif oluşumlar kendini ifade edememekte ve sesini çıkartamamaktadır. Aksi bir durumda hemen başlatılan ötekileştirme politikaları ile muhalif kişiler parti içinde yalnızlaştırılmaktadır. Böyle bir durumda parti içinde demokrasi zayıflığı gerçekleşmekte ve siyasi anlamda iletişim sağlanamamaktadır (Vural, 2010: 156).

Ülkemizde partilerin genel merkezlere güvensizlik bulunmaktadır. Başka ülkelerin partilerinde bütün üyelerce benimsenmiş düşünsel fikirlerin süreklilik haline geldiği ve parti yönetiminin bu düzen dâhilinde hareket ettiği söylenirken, ülkemizde ise genel kabul görmüş siyasi bir fikrimizin olmadığı yer almaktadır. Dolayısıyla ülkemizdeki parti yönetimleri azınlıktaki kişiler tarafından gerçekleştirilmekte ve bu durum parti liderlerinin egemenlik kurmalarına yol açmaktadır (Güneş, 1996: 176-177).

Ülkemizde dâhil olmak üzere parti yapılanmalarının eksikliklerinden biri de hiyerarşik yapılanmanın işleyişidir. Parti içinde en alttan en üste kadar partililer arasındaki fikir ayrılığı diyalog eksikliği yer almaktadır. Parti örgüt kadrolarında liyakat usulüne göre değil, parti lider ve yöneticilerine yakın yönetime bağlı kişilerin kadrolarda görev yapması partilerin başarısız olmasını sağlamaktadır. Bu durum sadece liderin konumunu güçlü tutmaktan makamlarını korumaktan başka bir şeyi ifade etmemektedir (Çapoğlu, 1997: 302-303)

Partilerde, merkez birimlerin ciddi anlamda yerel birimler üzerindeki baskısı önemli bir sorunu oluştururken, parti aday belirlemelerinde yerel örgüt birimlerinin görüşlerine önem verilmeksizin merkez tarafından yapılmaktadır. Merkezin belirlediği kişiler yerel birimlere atanmakta veya görevden alınabilmektedir. Bu sorunları çözebilmek için siyasi katılımı ve demokrasiyi güçlendirmek gereklidir. Mevcut uygulamaların yerine yerel örgüt birimlerin katılmalarını sağlayan tek dereceli seçim usulü ile aday seçilmelidir. Böylece merkezin yetkileri azaltılırken, yerel örgüt birimlerinin yetkileri artacaktır. Böylece alanında uzman kişilerin yerel örgütlerde görev alması kolaylaşacaktır (Çapoğlu, 1997: 304).

Parti içi demokrasinin sağlanması için “milletvekili aday ve mahalli yönetici aday” seçimleri ve “parti organları” seçimleri seçmen tarafından seçiliyorsa burada demokrasinin istikrarlı şekilde işlediğini söylemek mümkündür. Ancak ülkemizde yapılan yöntemlere bakıldığında adayların tespiti için ön seçim, aday yoklaması, merkez yoklaması gibi yöntemlerden hangisi uygunsa parti yönetimi tarafından belirlenerek uygulanmaktadır. Bu doğrultuda ülkemizde en sık uygulanan aday belirleme yöntemi merkez yoklamasıdır. Bu durum parti içi demokrasiyi olumsuz etkilemektedir. Fakat parti içi demokrasi açısından en uygun olanı ön seçim yöntemidir. Demokrasinin parti içinde sağlanabilmesi için ön seçim yönteminin partilerde uygulanması zorunlu hale getirilmelidir (Kılıç, 1997: 322-323).

Parti içerisinde demokrasi uygulamasının en azami ölçüde işletilmesi için başta; hukuk, yasa veya yönetmeliklerle parti dışından uygulanan düzenlemeler bir seviyeye kadar demokrasi ölçütünü oluşturur. Ancak gerçek manada parti içi demokrasinin işlerliğinin sağlamanın en önemli yolu parti üye ve delegelerin eğitimi, bilgilendirilmesi, parti ideolojisi parti içi düzen ve ilkeler demokrasiyi belirlemektedir (Perinçek, 2008: 135).

Bu bağlamda Parti içi demokrasiyi sağlamak için; Siyasi partilerin iç düzenleri başta olmak üzere partilerin çalışma faaliyetleri demokrasi ilkelerine ve kurallarına uygun bir şekilde yapılmalıdır. Bu bakımdan siyasi partiler için en az düzeyde parti içi demokrasi kuralları şunlardan oluşmaktadır:

- a. Partilerin örgüt kademelerindeki üyelerin katılım göstermesi ve devamlılık sağlaması gerekir.
- b. Parti örgütlerinin belirli dönem aralıklarla düzenli olarak yönetici kadrolarında demokratik kurallara göre yenileşmeye ve değişime gitmeleri gerekir.
- c. Parti yönetimlerinde otoriter bir anlayışın meydana gelmemesi için parti yönetimleri demokratik ilkeler doğrultusunda üyeler tarafından denetlenebilecek bir yönetim mekanizması oluşturmalıdır (Tanilli, 2002: 234).

Parti içi demokrasi ile ilgili demokrasinin işlerliğinin parti içinde sağlanması hususunda yapılan bir başka tespit şunlardan oluşmaktadır:

- a. Ülke genelinde demokrasi kültürünün oluşturulması gerekir.
- b. Partinin siyasi alanda başarılı olabilmesi için parti genel yapısı ve yönetici kadrolarında görev yapacak görevlilerin nitelikli uzman bilgili kişilerden seçilmesi gerekir.
- c. Parti disiplini çerçevesinde parti içi serbestçe düşünceleri ifade edebilme ortamı oluşturulmalı.
- d. Partinin içinde fikir, düşünce ve ifade özgürlüğünün sağlanması ve partinin en alttan en üste kadar bu bilinç ve doğrultuda oluşması gerekir.
- e. Parti kadrolarında görev yapan yöneticilerin birbiriyle olan iletişimleri saygı ve hoşgörü çerçevesinde olmalı.
- f. Parti içerisinde rekabete dayalı bir yapı kurulmalıdır. Güç odaklı zenginlik gibi işlevlerden arındırılmalıdır.
- g. Partide eşitlik ve hukuk sağlanmalı, keyfi uygulamalar yapılmamalı.
- h. Parti içinde mutlaka hukuk üstünlüğü ilkesi belirlenmeli hukuk kuralları çerçevesinde hareket edilmeli.
- i. Parti program ve tüzükler, vatandaşın istek ve taleplerini içeren şekilde ve en alttan en üste herkesin katılımı ile yapılmalıdır.
- j. Parti kadrolarına delege yönetici veya üst düzey görevli seçimlerinde mutlaka demokratik kurallar çerçevesinde her üyenin katılımı sağlanıp parti içi seçim yöntemiyle adaylar belirlenip seçilmeli.

- k. Parti programlarında yerel yönetim birimleri unsurlarına önem verilmeli. Bu birimlerde çalışacak yöneticiler özellikle işinde uzman vatandaş ve halkla ilişkiler kurabilen sorunları çözebilen kişilerden seçilmelidir (Tuncay, 2000: 133-134).

Yukarıda geçen maddelere uyulduğu sürece parti içi demokrasi işlerliği sağlanacak ve ülke siyasetinde bu kurallara uyulması halinde siyasal sistem demokrasi yönünde gelişme sağlayacaktır.

Partilerde demokratik bir yönetim anlayışının oluşması için yapılan başka bir araştırmada Lipson ve Mayo'nun ileri sürdüğü ilkeler şöyle sıralanabilir:

- a. Bütün parti üyesi kişilerin, parti içerisinde yapılacak bütün seçimlere katılarak yönetime katılımında bulunmaları gerekir.
- b. Parti idaresi, üyelerinin siyasal haklarını korumalı ve teminat altında tutmalıdır.
- c. Parti idaresi, parti politikalarını, parti üyeleri ve yetkilileriyle birlikte, kamu yararını gözeterek, partililerce yapmalıdır.
- d. Parti idaresi, kendi içerisinde üyelerin görüş, fikir ve eleştirilerine açık olmalıdır. Üyelerin parti idaresi ile oluşabilecek sorun ve problemlerine karşı bütün üyelere hukuki yollara ve partinin ilgili mercilerine başvurma hakkı verilmelidir.
- e. Parti idaresi, anlaşmaya, müzakereye, ilke ve esaslarında değişime açık olmalıdır.
- f. Parti idaresi, seçimlerde parti aday ve programlarının kabul edilmesi görevini üyelere vermelidir (Aydın-Metin, 2000: 404-405) Bu kural ve yöntemlere uyulması halinde parti içi demokrasinin tabandan yukarıya kadar sağlanması ile birlikte üyelerin katılımı açısından son derece fayda sağlayacaktır.

Sonuç olarak siyasi rejimlerin istikrarlı işlemesi, demokrasinin toplum ve kamuoyunda ortak bir değer olması için ilk önce parti içi demokrasi olmalıdır. Böyle bir uygulama oluşturulduğu takdirde demokratik bir toplum kültürü meydana gelecek ve ilke ve yöntemler belirlenecektir (Tuncay, 2000: 53).

2.3. Oligarşinin Tunç Yasası

Partiler çalışma ve faaliyetlerini ülke genelinde hiyerarşik düzen içinde teşkilatlanmış büyük bir örgütle yönetilirler. Partilerin büyük bir örgütsel yapılarının bulunması birçok problemi oluşturmaktadır. Bu sorunların en başında parti içindeki oligarşik yapı gelmektedir (Perinçek, 2008: 123) .

Parti içerisinde oligarşik eğilimlerin varlığı hakkındaki görüşler Robert Michels tarafından “Oligarşinin Tunç Kanunu “ adlı eserinde belirtilmiştir. Michels parti örgütü içerisinde liderlik görevinde bulunan kişilerin, parti örgütündeki yönetici ve üyelerce kontrol edilmelerinin imkânsız olduğunu belirtmektedir. (Özbudun, 1979: 8). Michels’e göre “*Her kim örgütlenmeden bahsediyorsa oligarşiden bahsediyor demektir... Örgütlenme, seçilmişlerin seçenler, vekillerin vekâlet verenler, delegelerin, delege edilenler üzerinde kurduğu hâkimiyetin ana nedenidir.*” (Küçük, 2015: 342) Michels, Bütün örgütleri, kurumları, partileri, yapıları veya niteliği ne olursa olsun hepsinde yönetiminin küçük bir azınlık tarafından yönetildiğini belirtmektedir (Bektaş, 1993: 73).

Michels, siyasi partilerin yönetimleri üzerine 1910 yılında yayınladığı “Modern Demokrasilerde Siyasi Partilerin Sosyolojisi” adlı eserinde, geniş halk kitlelerini kapsayan partilerin demokratik kural ve ilkelere göre yönetilmediğine dair önemli tespitlerde bulunmuştur (Bosuter, 1969: 10) .

Michels, araştırmasında burjuva ve muhafazakâr partilerin yönetiminde oligarşik eğilimlerin açık bir şekilde görüldüğünü belirtmektedir. Ancak demokrasi ilkelerine daha çok bağlı olan sosyalist partilerde de yönetimin liderler oligarşisinin elinde bulunması bir çelişki oluşturmuştur. Bu durum, açıkça parti örgütlerinin hepsinde oligarşik eğilimlerin varlığının kanıtını oluşturmaktadır (Bosuter, 1969: 10).

Michels, bu durum hakkında oligarşik eğilimlerin üç farklı sebepten kaynaklandığını belirtiyor. Birinci neden teknik sebeplerdir. Parti yönetimine kitlelerin doğrudan katılımı imkânsız ve karar alımını ciddi şekilde zorlaştırmaktadır. Parti örgütü kurumsal olarak büyük örgütlerden oluşmaktadır. Bu büyük yapının yönetilmesi için uzman liderlik gereklidir. Örgütlenme sonucunda partiler yöneticiler

azınlığı ve yönetilenler çoğunluğuna bölünmektedir. Bu bölünme liderler ile geniş kitlelerin arasındaki farkı açmaktadır. Örgütlerin sürekli büyümesi liderlerin egemenliğini de doğrudan arttırmaktadır. Bu durum Partilerde alınacak kararlarda bütün üyelere danışmanın imkânsız olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan parti içinde düzen sağlamak için hiyerarşik bir yapı gereklidir. Bu yapı parti örgütlerinde oluşmadığı takdirde disiplinden yoksun bir parti olup, dağılacağı kaçınılmazdır (Özbudun, 1979: 8-9).

İkinci sebep psikolojik etkenlerdir. Parti liderleri herhangi bir neden olmaksızın uzun yıllar görev yapmayı sürdürmektedir. Bu görev zamanla alışkanlığa dayalı bir hak niteliği almaktadır. Birçok politikada ilgisiz olan kitlelerin liderliğe ihtiyaç duyması ve kendileri için çalışan liderlere bağlılık duygusu göstermeleri, liderlerin kitleler tarafından yüceltilmesi ve onlara minnet duyulmasıdır (Özbudun, 1979: 9). Bu gibi psikolojik sebepler liderlerin uzun yıllar görevde kalmasına sebep olur. Bu durum parti yönetimlerinde oligarşik eğilimlere yol açan nedenlerden biridir.

Michels, parti örgütü üzerinde oligarşik eğilimlerin en son nedenini entelektüel sebepler olarak tanımlamaktadır. Örgütün büyüklüğünden dolayı kitleler kendi kendini yönetemezler. Bu yüzden parti örgütlerinde liderliğin uzmanlık sahibi kişilerden olması gerekir. Dolayısıyla uzmanlık sahibi liderler yönettikleri kitlelerden yüksek kültür düzeyinde oldukları için kitleler tarafından kolaylıkla vazgeçilemeyen kişiler olacaklardır (Özbudun, 1979: 9).

Siyasi partilerde oligarşik eğilimler hakkında bir diğer araştırma Ostrogorski'nin 1903 senesinde yayınladığı "Demokrasi ve Siyasi Partilerin Teşkilatı" adlı eseridir. Ostrogorski'ye göre demokrasi geniş halk kitlelerinin siyasi kararların oluşumuna katılmasını zorunlu tutmaktadır. Fakat halkın çoğunun katılımdan uzak olduklarını belirtmektedir. Ancak gelişmiş toplumlarda kamusal işlerle uğraşanların artmasıyla bu tür işlere karşı ilginin giderek azaldığını belirtmiştir (Küçük, 2015: 340-341) Böylece toplumlarda genel oy hakkının genişlemesiyle parti örgütleri uzman siyasetçilerin hâkimiyetinde yönetilen bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası parti örgütleri giderek ideolojinin önüne geçen bürokratik yapı halini alacaktır (Özbudun, 1979: 7).

Ostrogorski'nin örgütlerle ilgili yapmış olduğu araştırma sonucunda sürekli parti örgütlerinin demokrasiyle bağdaşmadığı ve kaldırılması gerektiğini belirtirken, onun yerine sıkıntıların giderilmesi için geçici örgütlerin kurulması gerektiğini belirtmektedir (Sarıbay, 2001: 94-95).

Ostrogorski'nin bu düşüncesine karşılık Lipset, yaptığı eleştirel görüşle örgütlerin demokrasinin gelişmesine katkıda bulunduğu bahsetmektedir. Parlamento grupları ile dışarıdaki grupların etkileşimlerinden söz ederken, Ostrogorski'nin tezinden farklı olarak, Amerikan ve İngiliz partileri incelemesinde parlamento gruplarının, meclis dışarısında kalan diğer örgütlere karşı üstün olduklarını dile getirilmiştir (Özbudun, 1979: 8).

Oligarşik eğilimlerin demokratik düşüncede kabul edilip edilmemesi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre: Örgütlerin liderlerce yönetilmesi doğrudan demokrasi ilkesini zedelemektedir. Ancak temsili demokrasi açısından problem yoktur. Bu yüzden herkesin devlet yönetiminde karar almaya katılması kesinlikle uygun değil, kararların uzmanlarca alınıp idare edilmesi makbuldür. Siyasi kararlar Lasswell'in deyimiyle üst düzey bilgili kişiler tarafından alınması demokrasiye aykırı değil, tam tersi demokrasinin amacı nitelikli kişilerin seçilip göreve gelmesidir. Kısacası bu görüşün temel savı oligarşik eğilimleri normal kabul ederken, Michels'in görüşlerine karşı çıkmaktadır (Bosuter, 1969: 11).

Bu duruma karşı başka bir görüş ise Michels'in görüşlerini tamamlamaktadır. Partilerin liderler tarafından yönetilmesini kabul ederken, liderlerinde buradan kendilerine bir siyasi güç oluşturduklarını belirtmektedir. Bunun yerine karar almanın demokrasiye uygun aşağıdan yukarı doğru ilerleyen bir yapıda gerçekleştirilmesini uygun görürler. Michels ise partilerde liderlerin etkin ve seçimlerin belirli kişileri göreve getirip meşrulaştırma amacı olduğunu belirtmektedir. Kongrelerde ise liderlerin etkisi görüldüğünü ve hiçbir engelle karşılaşmadan liderliklerini sürdürdüklerini belirtmektedir (Bosuter, 1969: 11-12).

Türkiye'de ise siyasi partilerin yönetimlerine bakıldığında parti liderleri uzun süredir görevde kalmaktadır. Liderler kendilerinden sonra bir lider yetiştirememektedir. Parti yönetimlerinde oligarşik eğilimlerin görülmediği birkaç

parti dışında siyasi tarihimizde bu durumda olmayan parti bulunmamaktadır. Parti liderine ilk kez görev sınırlamasının getirildiği tek parti sosyalist partidir. Partinin genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın liderliği döneminde genel başkanlık süresinin 2 yıl sürede kalması kararlaştırılmıştır (Sarıbay, 2001: 94).

Sonuç olarak demokrasilerde herkesin siyasi kararlara katılması mümkün değildir. Ancak liderlerin demokratik ilkeler ile partililer tarafından seçilmesi gerekir. Parti yönetiminin demokrasiden uzaklaşmaması için denetim ve kontrol mekanizması oluşturulmalıdır. Siyasi partilerde parti içi demokrasinin işlerliğini sağlamak için yapılacak en etkili yöntemlerden biri partilerin demokratik iç düzenleme ve yasal tedbirler almasıdır. Böylece parti içi oligarşik yapıların önlenmesi sağlanacak partiler demokratik kurallara göre yönetilecektir.

2.4. Anayasal Düzenlemelerin Parti İçi Demokrasiye Katkısı

Siyasi partilerde Parti içi demokrasinin sağlanması ve uygulanmasının en önemli etkenlerinden biri anayasadır. Modern demokrasi ile yönetilen ülkelerin anayasalarında siyasi partiler kanunla belirtilmiştir. Bu bakımdan ülkelerin anayasalarında partilerin yer alması onların rejim içindeki önemine değinilirken aynı zamanda partilerin koruma altına alındığının göstergesidir.

Partilerin anayasalarla düzenlenmesi ilk kez Alman Anayasasında yer alan Siyasi partiler kanunu ile yapılmıştır. Partilerin, demokrasinin bir unsuru ve iç düzenlerinin yasalarla yapılmasının yanı sıra, mali yönden denetim yapılması gibi hükümler yer almıştır. Anayasada Partilerin yapısı, düzeni, işleyişi ve tüzüklerin demokratik olması ve birimlerin hiyerarşik yapıda yer alması belirtilmiştir. Anayasaya göre, parti kararlarının genel kongre ve kurullarda görüşülüp alınan kararların üyelere bildirilmesi ve aday yoklaması ile parti adaylarının üyelerin katılımıyla yapılması gibi kurallar yer almaktadır (Aydın-Metin, 2000: 418-419).

Ülkemiz anayasalarına baktığımızda Osmanlı döneminden itibaren hem demokrasi yönünde hem de siyasi açıdan değişimler yaşandığı görülmüştür. Cumhuriyet döneminde ise uzun yıllar tek partili dönem hâkim olmuştur. 1946'dan itibaren çok partili siyasete hâkim olan Türkiye'de siyasi yönden önemli değişim ve gelişimler yaşanmıştır. Bu gelişme ülkemiz siyaseti için önemli bir sürecin

başlangıcını oluşturmaktadır. Partilerin 1961 ve 1982 anayasalarında yer alması ve geniş haklar elde etmeleri temsili demokrasi açısından önemlidir. Kısacası partilere anayasalarda yer verilmesi ülkenin partilere verdiği önemi gösterirken, partilerin korunması, denetimi ve demokrasiyle yönetilmeleri anayasanın partilere verdiği önemi ve değeri göstermektedir.

Anayasalarımızı geçmişten günümüze değerlendirdiğimizde partilerin demokrasi yönündeki gelişimleri önemlidir. Partilerin geçmişten günümüze nasıl değiştiğini anlamak için Osmanlı döneminden başlamakta yarar olacaktır.

2.4.1. 1876 Kanuni Esasi 1.Meşrutiyet Dönemi

Türk anayasa tarihi içerisinde yer alan ve ilk kez batılı anlamda çıkartılan ilk anayasa belgesi niteliğindedir. Anayasa oluştururken, Osmanlı gelenek ve düzeninde herhangi bir değişiklik yapılmayıp bu gelenekler sadece anayasal sistem içerisinde dâhil edilmiştir. Anayasanın genel karakteristiği devleti yöneten padişah ile iktidarı paylaşan bürokrasiden oluşmaktadır (Küçük- Karadağ, 2013: 146-147).

2.4.1.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi

Kanuni esasının 1908 yılında yeniden yürürlüğe girmesiyle anayasal monarşiye başlanılmış ve ikinci meşrutiyet dönemi ilan edilmiştir (Küçük-Karadağ, 2013: 151-152).

II. Meşrutiyet döneminde özellikle siyasi alanda birçok reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi kamu haklarından yararlanma ve seçme ve seçilme hakkının tanınmasıdır (Tunaya, 1998: 37).

Parlamente monarşinin faaliyete girmesiyle Padişahın yetkilerinde önemli sınırlamalar yapılmıştır. Anayasaya göre, yasama gücünde parlamento yetkili olduğu gibi yürütmeye de parlamento önemli güç kazanmıştır. Yeni reformların hayata girmesiyle vatandaşlara dernek kurma hakkı ve sendika kurma hakkı, sosyal haklar gibi önemli haklar sağlanmıştır. Siyasi açıdan bakıldığında ise partilerin kurulmasının ve gelişiminin önünü açan bir anayasadır (Doğan, 2003: 180-181). Siyasi partilerle ilgili mevzuata bakıldığında partilerin 1909 Cemiyet kurma kanununa göre kurulmasına karar verilmektedir (Tunaya, 1966: 222).

Bu dönem özellikle siyasi faaliyetler açısından incelendiğinde 1908 ve 1922 yılları arasında tam 24 hükümetin kurulduğu bilinmektedir. Ancak siyasi yönden ittihat ve terakkinin hâkimiyetinde geçtiği 1908 ile 1918 yılları arası siyasi açıdan dönemin en köklü olduğu ve kurulan hükümet sayısının 14 olduğu bilinmektedir. 1912 yılına kadar çok partili dönem 1918 yılına kadar ittihat ve terakki hâkimiyetinde tek partili dönem olarak bilinmektedir (Tunaya, 1998: 38-40).

Sonuç olarak Osmanlı devleti döneminde yapılan anayasalar demokrasinin zayıflığını göstermektedir. Siyasi partiler ile ilgili ise Meşrutiyet döneminde kurulan partiler sayısal olarak değerlendirildiğinde çok partili bir dönem gerçekleşmiştir.

2.4.1.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Hâkimiyetin millete ait olduğu Türkiye Cumhuriyeti devleti Büyük millet meclisi tarafından idare olunur. Kanunda, seçimlerin iki yılda bir olduğunu içeren, idari, kaza, vilayetler ile ilgili hükümlerin yer aldığı kısa anayasadır (Armağan, 2007: 343-346). 1921 Anayasası (m.2) meclis hükümeti sistemi olduğu için yürütme ve yasama meclis elinde toplanıyor. (m.3) Meclis tarafından devlet yönetiliyor ve devlet başkanlığı makamı bulunmamaktadır. Kısacası 1921 Anayasası meclisin üstünlüğü ilkesini içermektedir. Bu doğrultuda (md 9)'da yer alan hükme göre Meclis başkanı bakanlar kurulunun da başı sayılmaktadır (Erdoğan, 2003: 48).

2.4.1.3. 1924 Anayasası

1924 Anayasasınının 70. maddesine göre cemiyet kurma hakkı bulunmaktadır. Ancak 79. Maddenin içeriğine göre; cemiyetlerin serbestlikleri kanunlarla belirlenir. Devamında 1923 tarihli 387 sayılı kanununa göre cemiyetlerin idari ve hesap işleri hükümetçe denetlenir. 1926 tarihli medeni kanuna göre; cemiyetlerin kanunlara aykırı durumlarında devletçe müdahalesi bulunuyor. Partilerle ilgili 1938 tarihli Cemiyetler Kanununda; Tüzük ve programlarını hazırlayan cemiyetler belgelerini iç işleri bakanlığına bildirdikleri takdirde resmi olarak kurulabiliyor (Perinçek, 2008: 44-45)

Son olarak 1946 tarihinde cemiyetler kanununda değişiklik yaparak daha demokratik uygulamalar kazandırılmıştır. Buna göre; sınıf ve cins ayrımını içeren bir takım yasaklar ortadan kaldırılmıştır (Perinçek, 2008: 50)

2.4.1.4. 1961 Anayasası

Siyasi partilerin 56. Maddesine göre; Partiler önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasi partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Kanunun 57. maddesine göre; Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Siyasi partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesi'ne hesap verirler. Partilerin iç çalışmaları faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir. (<https://www.tbmm.gov.tr>).

2.4.1.5. 1982 Anayasası

Siyasi Partiler Kanunu'nun 68. maddesine göre: Demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak anayasada yer almaktadır. Partiler izin almadan kurulur ve anayasada yer alan kanun hükümleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürür. Partilerin tüzük ve programları devletin milletin bağımsızlık ve bütünlüğüne ve demokratik laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz. Herhangi bir sınıfı temsil edemez. Partilere devlet mali yardım yapar. Üye aidatı ve bağışlar kanunla düzenlenir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 69. maddesine göre: Partilerin çalışma faaliyetleri ve parti içi düzenlemeleri demokrasi ilkelerine uygun yapılır. Bu ilkeler kanun ile düzenlenir. Partiler ticari faaliyetlerde bulunamaz siyasi partilerin gelir ve giderleri amaçlarına uygun ve kanunla düzenlenir. Anayasa Mahkemesi'nce siyasi partilerin mal edinimleri gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, denetimi ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa Mahkemesi, bu denetim görevinde Sayıştay'dan yardım alır. Denetim sonunda Anayasa Mahkemesi'nin vereceği kararlar kesindir. Siyasi partilerin kapatılması ile ilgili

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesi'nce karara bağlanır. Anayasa mahkemesi kanunun ilgili maddesine göre devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir. Ya da partiyi ilgili hükümlere göre temelli kapatma kararı alabilir. Anayasaya göre demokratik seçimler belirli zamanlarda yapılır. En son 2017 değişikliğine göre Türkiye'de seçimler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri beş yılda bir aynı günde yapılır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde birinci oylamada gerekli çoğunluğun sağlanamaması halinde ikinci oylama yapılır. (<https://www.mevzuat.gov.tr>).

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası eksikleri olsa da demokratik bir anayasa olarak yer almaktadır. Özellikle siyasi partiler ile ilgili hükümlere bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesin ayırım yapmaksızın üye olabileceği ve siyasete katılabileceği bulunurken, partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsuru olarak tanımlanması anayasanın siyasete ve partilere verdiği önemi göstermektedir.

2.5. Parti İçi Demokrasiyi Etkileyen İç Faktörler

Demokratik siyasi sistem içerisinde yer alan siyasi partiler, hedeflerini gerçekleştirebilmek için demokrasinin gerekliliği olan bir takım usul ve kurallarla yönetilmek zorundadır. Partinin parlamento içi ve dışında siyasi başarısını arttırmak ve siyasi varlığını devam ettirebilmek için parti içi demokrasi anlayışı ile yönetilmesi zorunludur. Partilerde demokrasinin oluşabilmesi ve partilerin bu hususta yönetilmesi için bir takım önemli unsurlar bulunmaktadır. Ancak bu hususlar oluştuğu takdirde partiler demokrasi yönünde gelişim gösterecektir.

Bu bağlamda siyasi partilerde demokrasinin oluşmasını sağlayan önemli unsurlar şunlardan oluşmaktadır: Parti program ve tüzük, Kongreler, Aday belirleme, Parti lideri, Parti Disiplinidir. Şimdi sırayla bunları açıklamaya çalışacağız.

2.5.1. Parti Program ve Tüzük

Parti programları her partinin kendisine ait anayasasıdır. Partiler, uygulamaya geçirmeyi planladıkları amaçlarını, hedeflerini, politikalarını programa yansıtmak zorundadır. Partilerin programları sadece kendi siyasi gelişimleri için hazırlanmış bir

belge değil, toplum yapısı içerisinde yer alan kişileri, halkı ilgilendiren tüm konuları kapsayan toplumun kalkınması yönünde oluşturulan ilkelere. Bu bağlamda parti programları partilerin siyasi iktidar olması durumunda ideolojileri düşünce yapıları ayırt edilmeksizin tüm toplumu etkileyecektir (Aydoğan, 2006: 102).

Parti programları partinin gelişim düzeyleri açısından iyi hazırlanmış, bilimsel temele dayalı toplumun gelişimine katkı sağlayacak açık uygulanabilir ve demokrasi ilkelerine bağlı hazırlanmalıdır. Parti programları partiye yön veren, tutarlı, değişime açık, katı kurallardan uzak, demokratik ve partinin hedeflerine uygun yapılmak zorundadır (Aydoğan, 2006: 103). Aksi durumda demokratik ilkelere uzak tutarsız, programa uymayan kural ve programlar partiye yarar sağlamadığı gibi partinin gelişimi açısından tehlike oluşturacak ve partiye zarar verecektir (Aydoğan, 2006: 104).

Parti tüzükleri; programlarla belirlenen amaçların hedeflerin politikaların yapılması için düzenlenen çalışmalarda; parti örgütünün işleyiş olmak üzere uygulama ilkelerini en alt birimlerden en üst birimlere kadar partinin uymak zorunda olduğu bütün kurallarını belirleyen parti yasasıdır. Parti tüzüğü partiye katılacak olan üyelerin parti ilkeleri, parti görev dağılımı, kısacası partiyi ilgilendiren bütün kurallar tüzükten öğrenilmektedir

Parti tüzükleri, parti düşünce ve ideolojilerini faaliyete geçiren partilerin örgütsel yapılarının belirlenmesini, demokratik olup olmadığını, parti örgütü içinde bulunan bütün birimlerinin görev dağılımını ve aralarındaki ilişkiyi belirleyen yazılı yasalardır (Aydoğan, 2006: 105-107).

Sonuç olarak parti tüzükleri parti örgütlerinin yönetim esaslarını kurallarını belirleyen önemli bir parti yasasıdır. Parti içi demokrasi açısından değerlendirildiğinde parti tüzükleri partinin gelişimini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Demokratik ilke ve anayasal kurallara uygun hazırlanan tüzükler parti örgütünün daha etkin çalışmasını sağlarken, aynı zamanda siyasal katılımı demokratik yönde geliştirecektir.

2.5.2. Kongreler

Kongreler partilerin en üst organını oluşturur. Parti programının ve tüzük değişikliklerinin yapıldığı, partinin hesap durumunun kontrol edilmesinden parti politika ve faaliyetlerinin belirlenmesine kadar partiyle ilgili birçok önemli kararların alındığı bir parti organıdır (Sarıbay, 2001: 86-87).

Partilerin kongrelerine verdikleri önem ile kongrelerin yapılış, işleyiş ve yöntemi partilerin oligarşik yapıda veya parti içi demokrasinin hâkim olup olmamasını belirleyen önemli bir unsur oluşturmaktadır (Tuncay, 2000: 188). Kongreler partilerin iradesini belirleyeceği için bu irade engellenmemeli ve demokratik bir şekilde işlemelidir. Parti tüzüklerine bakıldığında çoğu zaman partilerin kongre iradesinin kısıtlandığı dikkat çekmektedir (Tuncay, 2000: 189). Yargı denetimi ile seçilen partililerin parti yönetimindeki liderler tarafından görevden alınmaları demokrasi ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Böyle bir durumda parti kongrelerini yapmanın bir anlamı yoktur. Çünkü kongrede hangi karar alınırsa alınsın bunun bir önemi olmayacaktır. Parti içerisinde bulunan ve parti iradesini tümenden ortadan kaldıran oligarşik unsurların verdiği kararlar geçerli olacaktır (Tuncay, 2000: 189).

Bu bakımdan ilk önce kongrelerin parti genel iradesinin demokratik yönde merkezileştirilmesini sağlamak gereklidir. Kongre üyelerinin hepsinin en alt kademededen başlayıp en üst parti kadrosuna kadar herkesin demokratik seçimlerle belirlenmesi demokrasinin zorunluluğudur. Böyle bir uygulama sayesinde partilerin büyük kongreleri parti içi demokrasinin ilkelerine uygun bir yönetim şeklini almış olacaktır (Bosuter, 1969: 37). Kongrelerin demokratik olmasıyla katılımın artması sağlanacak ve siyasi kararların daha etkin alınması sağlanacaktır. Ayrıca kongrelere katılan katılımcıların düşüncelerini ifade edebilmesi ile demokrasi işlerliği sağlanacaktır. Kongrelere müdahale etme veya kongrelerin yapılmaması demokrasiyle ters düşmektedir. Bu durum katılımı azaltacaktır ve ifade özgürlüğünün ortadan kalkmasına sebebiyet verecektir (Tuncay, 2000: 193). Bu bakımdan partilerin gelişimi için kongreleri düzenli aralıklarla katılım odaklı ve demokrasiye göre yapılmalıdır. Ancak demokratik yönetim sayesinde parti organları gelişebilir ve siyasi rejim içerisinde partiler istikrar oluşturabilir.

2.5.3. Aday Belirleme

Siyasi partilerin, başta parti örgüt yönetimi olmak üzere partilerin işlevlerinin istikrarlı, düzenli bir şekilde yürütülmesi parti içi demokrasi ile sağlanır. Parti içi demokrasiyi sağlamanın temel koşulu da parti içi seçimler olmaktadır.

Schattschneider partilerde aday göstermenin önemi hakkında; “aday gösterme yöntemi, partilerin niteliğini belirleyen unsurdur; partilerde aday gösterme yetkisi kimdeyse, partinin sahibi de odur” demektedir. Kısacası aday belirleme yöntemini parti yönetim dağılımının ne ölçüde olduğunu anlayabilmek için en uygun bir yöntem olarak görmektedir (Özbudun, 1979).

Siyasi partilerde aday belirleme yöntemleri parti tüzüklerinde yer almaktadır. Partiler aday belirleme yöntemlerini demokrasinin ilkeleri gereğince anayasal güvence altında gerçekleştirmelidir. Anayasada belirlenen siyasi partiler yasası ve seçim yasalarının demokratik yönde düzenlenip uygulanabilmesi için ilk önce parti içi aday belirleme yöntemlerinin demokratik olması gerekir (Tuncay, 2000: 206).

Siyasi partilerde aday belirleme yöntemleri üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar: Ön seçim yöntemi, merkez yoklama ve aday yoklaması ile gerçekleşmektedir.

Önseçim yöntemine göre aday belirleme: Parti yönetiminin kadrolarına seçilecek kişilerin belirlenmesinin en demokratik yolu üyelerin katılımıyla gerçekleşecek olan ön seçim sistemidir. Partilerde demokrasinin işlemesi ve katılımın fazla olması için gerekli ilkelerin ve uygulamaların sağlanması gerekir. Bu doğrultuda önseçim yöntemi parti adaylarının belirlenmesi için yapılan uygulamalar içinde daha demokratik bir yöntem olarak yer almaktadır (Bilir, 2007: 40).

Önseçim sistemin artık bir mecburiyet haline getirilmesi yerel örgüt birimlerinin faaliyetlerinin artması, daha fazla üyenin katılımı ve kendilerini ifade edebilmeleri açısından önemli bir işlemdir. Yerel birimler üzerindeki baskıların azalması milletvekillerinin daha serbest çalışması bakımından sistem daha faydalı olmaktadır. Bu bakımdan partilerin demokrasi yönündeki gelişiminin en iyi seçeneği önseçim sistemidir (Aydın- Metin, 2000: 432).

Partilerin ön seçim yöntemi ile aday belirlemeyi benimsememesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Ön seçim yöntemi ile seçilmiş milletvekilleri mecliste daha etkin ve serbest olacaklardır. Vekillerin halkın talep, istek, şikâyetlerini parti grupları ve meclise taşımaları daha fazla olmaktadır. Ayrıca parti liderleri veya oligarşik oluşumları bir gün yetkilerinin sonlanabileceğini düşündüklerinden önseçim yöntemi ile milletvekili seçimlerinin belirlenmesini istemezler. Bunun yerine parti liderleri, verdikleri kararlara bağlı sorgulamada bulunmayan sözünden çıkmayan kişilerin aday olması için merkez yoklaması yöntemi yaparak, partileri kendi egemenliğine bağlı bir kurum gibi yönetirler (Tuncay, 2000: 214).

Siyasi partilerde parti içi seçimlerin belirlenmesinde önemli bir diğer yöntem merkez yoklamadır. Merkez yoklama demokrasiyle bağdaşmayan disipline dayanan bir yöntemdir. Yöntem, parti genel başkanının etkisinin güçlü olmasına ve parti içi otoriter eğilimlere yol açmaktadır. Kişilerin adaylıklarının parti başkanı tarafından belirlenmesi demokrasi ile uyuşmamakta ve partinin demokrasi yönündeki gelişimine zarar vermektedir (Tuncay, 2000: 218). Bu seçim sistemi liderlerin belirlediği kişileri sadece onaylamakla kalmaktan başka bir anlam ifade etmediği ve partilerin aşırı merkezîyetçi olmasına yol açmaktadır. Bu sebeple demokrasiye ciddi zarar veren bir uygulamadır (Aydın- Metin, 2000: 431).

Siyasi partilerde bir diğer önemli aday belirleme unsuru ise aday yoklaması yöntemidir. Yöntem, merkez yoklaması sistemi ile kıyaslandığında daha düzgün fakat önseçim sistemiyle kıyaslandığında demokrasi yönünden zayıf bir yöntemdir. Aday yoklamasına Teşkilatlardan az kişinin katılıp karar almada bulunmasının yanı sıra üyelerin katılımında bulunmaması zayıf demokrasi özelliğini taşımaktadır (Tuncay, 2000: 215).

Sonuç olarak parti içi demokrasi açısından partilerde uygulanması en uygun yöntem ön seçim yöntemidir. Bu yöntem sayesinde yerel örgütlerde görevli üye ve delegeler siyasette daha aktif olacak ve siyasi katılım geniş kitlelere yayılacaktır. Merkez yönetiminin yerel birimler üzerindeki baskısının azalmasıyla seçilmiş temsilciler mecliste daha iyi ve etkin çalışacak ve partiler demokratik yönde gelişim gösterecektir (Aydın- Metin, 2000: 432)

2.5.4. Parti Lideri

Liderlik, günümüzde ortaya çıkmış bir kavram değildir. Liderlik geçmiş dönemlerden itibaren toplumsal ve sosyal gruplar içinde yönetici olarak ortaya çıkartılmış bir makamdır. Grupların kendi değerlerine uyan ve onların amaçlarıyla bağdaşan kişileri lider olarak benimsedikleri ve meşruluğunu kabul ettikleri görülmüştür. Ancak grupların ortak amaç ve yapılarına uymayan kişileri ise lider olarak kabul etmeyip itaatte bulunmadıkları görülmüştür (Duverger, 1993: 188).

Duverger, siyasi parti liderliğinin oligarşik bir yapıya eğilimli olduğunu ve parti yönetici biriminin kapalı bir iç çembere benzediğini belirtmiştir. Adayların parti örgütü tarafından seçilme durumu yoksa parti liderlerinin belirlediği listelerdeki isimler parlamento üyesi seçilir. Bu bakımdan parti liderinin hâkimiyet ve etkisini arttıran liste usulü yöntemi parti içinde oligarşiyi oluşturmaktadır. Böylece içinde demokratik seçim yapılmadığı için oligarşi amacına ulaşılır. Bu bakımdan oligarşiyi azaltmanın yolu tek isim usulü seçim yöntemidir. Adayların seçilme şansını arttıran bloke listeli orantılı temsil ise iç oligarşiyi amacına ulaşmasını sağlar. Böylece üyeler iç çember tarafından seçilir ve parti kapalı bir çevre olur (Duverger, 1993: 210).

Robert Michels'in Alman sosyal demokrat partileri üzerine yaptığı inceleme bu konuda önemli bir araştırmadır. Parti liderlerinin toplumdan koparak sadece kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmesiyle partinin amaçlarından uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu durum siyasi parti yönetimlerinde oligarşik eğilimler oluşturmakta ve parti kişisel grupların menfaat aracısı olmaktadır. Bu durum Michels'in deyiimiyle Oligarşinin Tunç Kanunu olarak adlandırılmıştır (Daver, 1993: 136) Michels'e göre kitleler genelde hareketsiz bir yapıyı oluştururlar. Böyle bir yapının kontrolü ve yönetilmesi için bazı kişiler yönetimi ele alırlar. Bu durum geçici gibi görünse de zamanla kalıcı hale gelen bir yapıya dönüşür. Bu durum Partinin ister demokratik ister antidemokratik olmasına bakılmaksızın değişmemektedir. Sonuç olarak her örgütlenme mutlaka bir oligarşiyi oluşturmaktadır (Kışlalı, 1994: 224).

Michels; Liderlerin geneli tecrübeli ve bilgili kişilerden oluşmaktadır ve destekçileriyle kıyaslandığında aralarında belirli farklar bulunmaktadır. Başlangıçta lider kendisini destekleyen kişiler ile aynı değerlere bağlıdır. Fakat liderlerin zamanla

bu inançlarını kaybettikleri görülmektedir. Liderlerin bu duruma gelmelerinde en büyük sebep yaşam standartlarının iyileşmesi sonucu gösteriş ve rehavete kapılma gibi sebeplerden dolayı amaçlarının dışına çıkmalarıdır (Daver, 1993: 136-137).

Parti liderlerinin, parti içinde iktidarlarının kişiselleşmesine yol açan önemli bir sebep de karizmatik liderlik diye tabir edilen bir duruma sahip olmalarıdır. Parti liderleri bu özelliklerine sahip olduğu müddetçe parti içinde hâkimiyetleri artacaktır. Böylece geniş halk kitlelerinin kendilerine gösterilen bağlılık duygusunun etkisiyle yetkilerini aşma eğilimi gösterecektir. Bu durum karşısında liderlere ciddi bir muhalefet çıkmadığı için siyasi kararlar lider elinde toplanacaktır. Bu durum parti içi demokrasi ilkeleriyle bağdaşmamaktadır (Küçük, 2015: 353-355).

Liderler, elinde bulundurduğu idari gücü ve disiplini demokratik kurallara göre kullanmalı ve ölçüyü aşmamalıdır. Aksi durumda parti içindeki işleyiş demokratik düzenden çıkıp adeta katı bir iç düzene doğru sürüklenmeye başlar. Ardından parti liderin hâkimiyetine girerek kişisel çıkarıcılığa ya da çıkar unsuru bir yapıya dönüşür (Aydoğan, 2006: 122). Bu bakımdan parti liderleri dikkatli davranmak ve demokrasi kurallarına uymak zorundandır.

Demokratik yönetimli partilerde yöneticiler parti üyeleri tarafından demokratik seçimler yoluyla seçilmeli ve yöneticilerin yetkileri daima kontrol edilip denetlenmelidir. Demokrasiden uzaklaşmamak için belirli aralıklarla bu yetkilerin düzenlenmesi ve yenilenmesi merkez kararlarına göre hareket edilmesi zorunludur. Aynı zamanda parti kongrelerinin düzenli aralıklarla yapılması ve üyelerin katılımı ile parti içinde oligarşik eğilimin önüne geçilecek ve demokrasi korunacaktır (Duverger, 1995: 177).

Türk siyasi partilerinin özellikleri ve parti tiplerine bakılmaksızın hepsinde parti içi oligarşik yapıya dayalı liderlik olabilmektedir. Partilerin başarılarına veya politikalarına bakılmaksızın genel olarak lider değişimi kolay değildir. Parti liderleri, parti yönetimini ne şekilde olursa olsun elde tutmaya çalışmakta ve otoritelerine karşı gelen parti içi muhalif kişileri siyasi yönden etkisiz duruma getirebilmeyi başarmaktadırlar (Turan, 2011: 3).

Parti içi demokrasinin gelişmesi için öncelikle demokratik bir düzen haline gelecek sistem kurulmalıdır. Bu doğrultuda demokratik bir anlayışın siyasi partilerde oluşmasının önemli unsurlardan biri liderlerdir. Liderin öncelikle parti içinde demokrasi olması için düzgün politikalar üretmesi gerekir. Liderler güvenilir olmalı ve toplumun isteklerini yansıtmalıdır. Liderler, parti kadrolarını kurarken kişisellikten uzak olmalı, parti örgütlerini kendi egemenliğinde tutmamalıdır. Aksi durumda partilerde liderin egemenliği gerçekleşecek ve kendi belirlediği kişilerden parti örgütü oluşacaktır. Bu durum partiye ve siyasete katılımı olumsuz etkilediği gibi partinin gerilemesine sebep olacaktır (Tuncay, 2000: 185).

Liderler siyasi partilerde kayırmacılıktan uzak herkesin düşünce ve fikirlerine önem veren bir anlayış geliştirmelidir. Siyasi partilerde siyasal katılımın ve kalkınmanın sağlanabilmesi için parti içi demokrasinin sağlanması gerekir. Ancak partilerde demokrasi ve katılımı sağlayan partiyi bir teşkilatlı kurum haline getiren lider değil, partinin görüş, ideoloji, düşünce, teşkilat, saygı, eleştiri ortamı, uzlaşma ve parti üyeleridir (Tuncay, 2000: 76).

Kısacası ülkemizde siyasi katılımın ve faaliyetlerinin yüksek olduğu bilinmektedir. Liderlerin siyasi alanda ve toplum nezdinde, partiler arası ilişkilerde hoşgörü ortamı sağlaması gerekir. Liderlerin, liderliğin değişeceğine, siyasetin ise demokratik rekabet ve partiler arası siyasi yarışın gerçekleştiğine başta toplumu, kurumları ve kamuoyunu bu yönde bilinçlendirmeleri gerekmektedir (Tuncay, 2000: 187).

Parti içi demokrasinin gelişimini engelleyen önemli faktör parti liderlerin keyfi tutumlarıdır. Lider parti içinde en alt tabanından üste doğru demokratik bilinci aşılmalı ve demokratik kurallardan taviz vermemelidir. Parti organları demokrasi kuralları ile yönetildiğinde kadrolara seçilen kişiler niteliğe göre belirleneceği için kendilerini bu görevlerde kalıcı olarak görmeyecek ve işlerini daha özveriyle yerine getireceklerdir. Böylece demokrasiyle yönetilen bir partide lider sorunu da olmayacaktır. Mevcut liderin görevi bırakması halinde yerine alttan yeni liderlerin gelmesi sağlanacaktır.

2.5.5. Parti Disiplini

Siyasi partilerde disiplin olgusu iki gruba ayrılır:

Serbest partiler: Bu partilerde parti içi demokrasi anlayışı hâkimdir. Serbest partiler üyelerini, yöneticilerini, parlamento yetkililerini ve bakanlarını sert bir disiplin uygulamasına tabi tutmayan partilerdir. Üyelerini siyasi kararlarda ve parti içi seçimlerde istenilen yönde oy kullanmaları veya karar vermeleri konusunda zorlayıcı ve baskıcı tutum göstermezler. Parti kurallarına karşı gelen üye ve yöneticilere gerekli hallerde disiplin cezası verirken kişiler herhangi bir ağır cezaya tabi tutulmazlar. Serbest parti örneklerinden bahsedilirse ABD siyasetinde hâkim olan Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi parti bunun önemli göstergesidir (Fedayi, 2014: 53).

Disiplinli partiler: Disiplinli partilerde parti içi demokrasinin zayıf olmasının temel sebebi ideolojik temele dayanması ve katı bir disiplin yapısının bulunmasıdır. Partinin tüzük, kural, program ve alınan kararlarına üyelerin ve milletvekillerinin uyması mecburidir. Aksi durumda parti kurallarına uymayanlar hakkında tüzükte belirtilen esaslar gereği disiplin cezaları uygulanır (Fedayi, 2014: 53).

Siyasi partiler, belirli bir program göre yönetilen yapılardır. Temsili demokrasilerde seçmen kitle belirli bir ilke program ve görüşe göre oyunu kullanır. Bu bakımdan partinin siyasal katılımı etkin olabilmesi için parti yöneticilerinin partinin ilke, tüzük ve programlarına aykırı hareket etmemeleri gerekir. Parti disiplin kavramı burada önemli bir unsur oluşturmaktadır. Bütün parti mensuplarının siyasi kararlarda kişisel eğilimleri nedeniyle, parti tüzük ve programlarıyla uyumsuzluğa düşmemesi için kişileri bundan vazgeçirme yolu seçilir (Teziç, 1976: 83).

Disiplin konusunda yapılan araştırmada, Modern partilerde disiplin kuralları tüzüklerde belirtilmektedir. Disiplin bazı partilerde az uygulanmakta bazılarında ise sürekli işleyen bir mekanizma haline gelmiştir. Ancak sürekli işleyen disiplin, disiplin derecesinin ölçüsünü göstermez. Birlik halinde hareket eden partilerde disiplin cezası işlemlerinin bulunduğu ancak zorlayıcı tedbirler olmadığı için uygulanmamaktadır. Fakat birlik halinde hareket etmesi zayıf partilerde disiplin parti

tutarlılığı ile sağlanır. Kısacası parti disiplini araştırmasında incelenmesi gereken parti tutarlılık derecesinin dikkate alınmasıdır (Özbudun, 1968: 4).

Parti disiplini ile tutarlılık kavramı çoğu zaman birbiriyle karıştırılmaktadır. Bu bakımdan konuya açıklık getirilmesi için Ranney ve Kendall'ın tutarlılık kavramını belirtmek gereklidir. Bir konu üzerinde bir araya gelen üyelerinin parti kurallarına bağlı olup, aynı amaç doğrultusunda hareket etmeleri parti tutarlılığını oluşturmaktadır. Parti disiplini kavramı ise parti lider ve yöneticilerinin talimatlarını yerine getirip uygulamak tutarlılığını oluşturmaktadır. Disiplinde, liderin kararlarına uymayan üyelere karşı yaptırımların bulunmasıdır (Özbudun, 1968: 2)

Disiplin olgusunun parti içi demokrasiyi ilgilendiren noktası ise bir partide disiplin kurallarına uymayan üye ve yöneticilerin parti tüzüklerinde belirtilen şekilde disiplin kurullarına sevkinin ardından, kişilerin disiplin yargılamalarının sonucunda kişilere cezai işlemlerin verilip verilmemesi konusunda alınan kararlardır (Küçük, 2015: 440). Parti içi demokrasi açısından partinin kural ve ilkelerine, alınan kararlara ve parti düzenine uyulması zorunludur. Partili yetkililerin, üyelerin bu kurallara ve kararlara uymadığı takdirde kişilere disiplin cezaları verilir (Küçük, 2015: 185). Bu bakımdan parti disiplini uygulaması siyasi partiler açısından hiçbir sakınca oluşturmadığı gibi bir partide parti içi demokrasi anlayışının gelişmesiyle birlikte parti içerisinde tüm organlarda disiplin olgusunu fazlalaştırdığı bunun da partinin demokratik yönde daha iyi olmasını sağladığı görülmektedir (Küçük, 2015: 186-187).

Türkiye'de ise parti disiplini olgusunun parti içi demokrasi içerisinde ele alındığında disiplin anlayışı partinin demokrasi açısından işleyişine zarar vermemekte, alınan kararların demokratik ilkelere bağlı yapılmasını sağlamaktadır (Küçük, 2015: 440).

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasasında yer alan siyasi partiler kanununa göre parti disiplini ve disiplin işlemleri hakkında belirlenen hükümlerde; partilerde uygulanan cezai işlemler; uyarma, kınama, partiden veya gruptan geçici veya kesin olarak ihraçla sonuçlanır. Kanun maddesinin devamında hangi hallerde ceza verilebileceği partinin teşkilatında bulunan birimler ve kişiler hakkında cezalar parti

tüzüklerinde açıkça belirtilir ve cezai işlemler tüzükle düzenlenir (<http://www.mevzuat.gov.tr>). Kanuna göre disiplin işlemleri siyasi partilerin tüzüklerince belirlenir. Ancak kanun maddesinde yer alan hükümde Cezai işlemlerin detaylarını oluşturan unsurların veya suçların neler olduğu kanunda yer almamaktadır (Küçük, 2015: 440).

Konumuz itibariyle Cumhuriyet Halk Partisi'nde kabul 10 Mart 2018 yılında kabul edilen tüzüğe göre disiplin işlemleri ve partiden ihraçlar hakkında hükümlere bakıldığında partinin üst yetkili organlarında görevliler hakkında disiplin işlemlerinin kararı yüksek disiplin kurulunca alınır. TBMM grup üyelerinin disiplin işlemlerine grup disiplin kurulu karar verirken, Üyelerin disiplini gerektirecek eylemleri hakkında kararları il disiplin kurulu vermektedir (<http://content.chp.org.tr>). Disiplin cezasını oluşturan ve partiden ihraç edilmeye sebebiyet veren cezalarda genel olarak tüzüğe aykırı hareket, parti faaliyetlerini engelleyen çalışmalar, partinin mal varlıklarını üzerine geçirmek gibi ağır suçlar yer alırken, geçici ihracı oluşturan cezalarda ise gizlilik ihlalleri, ayrımcılık yapma ve gerçek dışı görevlerde bulunmak gibi eylemler yer almaktadır. Bunların dışında daha düşük mahiyetteki eylemlerden dolayı kınama ve uyarma cezaları parti tüzüğünde yer almaktadır. (<http://content.chp.org.tr>).

Sonuç olarak partilerin demokratik bir iç düzene sahip olmaları, parti disiplinini de sağlayan bir unsurdur. Üyeleri, demokratik seçimlerle belirlenen delegelerin katılımıyla oluşan parti kongrelerinde, demokratik seçimlerle göreve gelen parti yöneticilerinin bulunduğu partilerde, üst düzey görevlilerin ve parti liderlerinin parti disiplini ve parlamento disiplinini sağlamaları daha kolaydır. Parti liderlerine duyulan güven, parti örgütü içinde disiplin sağlanmasında ve alınan siyasi kararlara uyulmasında demokrasi açısından bir sorun oluşturmamaktadır (Teziç, 1996: 333).

2.6. Parti İçi Demokrasiyi Etkileyen Dış Faktörler

Parti içi demokrasiyi etkileyen dış faktörler: Ülkenin siyasi rejimi, Siyasi kültür, Sosyal yapı, Seçim sistemi ve baskı gruplarıdır. Şimdi sırayla bunları açıklamaya çalışacağız.

2.6.1. Siyasi Rejim

Siyasi rejim, hükümet sistemiyle birlikte devletin iktisadi, siyasi, sosyal yapısı ve yöneticilerin kullandıkları güçlerdir. Bir ülkede, sürekli işleyen kurumların oluşturduğu yapı siyasi rejimi oluşturmaktadır. Rejimi oluşturan bu kurumların arasında sıkı bir etkileşim bulunmaktadır. Ancak bu kurumlar rejimi tek başına oluşturamazlar. Ülkenin yapısı, tarihi, kültürü, siyasi partiler ve sayısı, seçimler, kişilerin düşünce ve fikir yapısı rejimi asıl belirleyen unsurlardır (Çam, 1998: 189). Bu yapıların işleyiş düzeyleri toplumdan topluma farklılık gösterir. Rejimlerin demokratik olup olmaması, egemenliğin kullanılma biçimine göre belirlenir. Bunlar, halkın doğrudan katılımı, yarı doğrudan demokrasi, kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliğine dayalı rejimler ile oligarşik yapıli rejimlerden oluşmaktadır (İnan, 2014: 99).

Bir siyasi rejimin değeri rejimi oluşturan yöneticilerin değerine bağlıdır. Bu bakımdan rejimi oluşturan temel unsurlardan biri seçimlerdir. İktidarları kısıtlamak için en etkili yöntem yönetenleri topluma seçtirmektir. Bu doğrultuda siyasi rejimleri birbirinden ayıran en önemli unsur yöneten kişilerin demokratik seçimler ile göreve gelmesidir (Duverger, 1986: 13).

Bu doğrultuda demokratik bir siyasi rejimin gerçekleşmesi için geçerli olan koşullar şunlardır:

- a. Seçim ve Temsil: Modern toplumlarda halkın siyasi kararlara doğrudan katılımı imkânsızdır. Bu yüzden bütün ülkelerde halkın belirli süreler için belli bir oranda temsilci seçip, halk adına kararların temsilciler tarafından alınması sistemidir.
- b. Genel ve Eşit oy: Günümüz demokratik rejimlerinde oyların genelliği ve eşitliği ilkesi kabul edilmiştir. Bu bakımdan her vatandaşın genel oy hakkının bulunmasına “genel oy” ve herkesin bir oy hakkının bulunmasına ise “eşit oy” ilkesi denilmektedir
- c. Çoğunluğun Yönetim hakkı: Belirli bir süre için yönetim hakkının çoğunluk elinde bulunmasıdır. Çoğunluk yönetimde bulunurken, azınlığında çoğunluğu eleştirebileceği hakları içeren kurallardır.

- d. Devlete Karşı Bireysel Temsil Haklar: Mutlak yetkili kişilere karşı başlatılan amaçlardan biridir. Kişilerin keyfi uygulamalarına karşı bireyleri koruyan haklardır. Bireylere verilen temel haklar, kişilik hakların sağlanmasının yanında devletin kişilerin haklarına karışmasını engelleyen haklardır.
- e. Yasalar Önünde eşitlik: Eşitlik ilkesi, Toplumlarda yaşayan insanların kültürü, kökeni, dili ne olursa olsun ayırım yapmadan herkesin kanunlar önünde eşit haklara tabii olmasıdır (Soysal, 1997: 179-182).

Demokratik siyasi rejimlerde demokrasinin işlerliğinin sağlanması ve siyasi partilerin demokratik yönde düzenlenip benimsenmesi için bu beş önemli ilkenin uygulanması gerekir.

Siyasi rejimin demokratik düzenin işlerliğini sağlayan unsur kuşkusuz anayasa ve kanunlardır. Aynı şekilde parti içi demokrasinin ve siyasetin istikrarlı işlerliğini sağlayan kanunlar, parti içi düzen ve tüzüklerdir. Ancak parti içinde demokratik bir sistemin bütün parti içinde kişilerce işlerliğinin ve “siyasi karar alma” ya da “siyasi kararlara etki etme” gibi unsurları uygulamak belirli kurallara dayanmaktadır. Bu bakımdan hem devlet yöneticileri hem parti liderleri açısından istikrarlı siyasal sistemin ve parti içi demokrasinin işlerliğini sağlamak için dikkat edilmesi gereken önemli kurallar yer almaktadır. Bu kurallar;

Yönetime katılmanın artması,

Özgürlük anlayışının geliştirilmesi,

İdeoloji zenginliğinin sağlanması,

Çoğunluğun kararına saygı duyulması,

Kurumsallaşmanın düzeyi (Tuncay, 2000: 78).

Rejimin gerçek manada istikrarlı ve süreklilik sağlayan bir şekilde yönetilmesi için ülke genelinde merkezi ve yerel düzeyde yönetime katılmaların çoğalması ve katılımın sağlanması gerekir. Bu bakımdan buradaki önemli unsur seçimlerdir. Ancak seçimler vasıtasıyla eşit oy kullanmanın gerçekleşmesiyle demokratik yapı bir rejim oluşturulur ve siyasi katılım sağlanır (Tuncay, 2000: 78).

Siyasi rejimlerin demokratik olup bu yönde işlemesi, siyasi partilerinde demokratik bir biçimde oluşmasını sağlayacak ve parti içi demokrasi anlayışı geliştirecektir. Aynı şekilde siyasi partilerde parti içi demokrasinin gelişmesi siyasi rejimin de bu yönde gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır (Kuş, 2010: 24).

2.6.2. Siyasi Kültür

Siyasi kültür kavramı toplumun maddi veya manevi koşullarını içeren toplumsal olaylar, değerler, inançlar, siyasi sistemin yönetiminde bulunan yöneticilerin tercihleri toplumun siyasi kültürünü belirleyen faktörlerdir (Yayman, 1997: 701).

Geniş anlamda Siyasi kültür, toplumda yaşayan bireylerin ortak amaç, fikir ve aynı değerlere bağlı olmasıyla ortaya çıkmıştır. Siyasi kültürün oluşumunda birçok faktörün etkisi görülür. Başta aile, ülkenin yönetim yapısı gibi faktörler siyasi kültürün oluşumunda etkilidir. Bu bağlamda az gelişmiş ülkelerde otoriter yapı hâkimken, gelişmiş çağdaş ülkelerde bireylere insan haklarına ve demokrasiye önem verilmektedir. Kısacası bu durum toplumların kültürel gelişmişliklerini belirleyen önemli bir etkeni oluşturmaktadır (Berberoğlu, 1997: 15-16).

Demokrasinin gelişmesinin en önemli unsurlarından biri siyasi kültürdür. Demokratik siyasi kültürün oluşmasında belirleyici faktör partilerdir. Partiler sayesinde aynı amaç etrafında birleşen insanların örgütlendikleri ve ortaklaşa yaptıkları çalışmalar demokrasinin gelişimine katkı sağlamaktadırlar (Kalaycıoğlu, 1995: 50-52).

Siyasal katılımın demokratik yönde artmasıyla çağdaş anlamda toplumsallaşma ve kurumsallaşmanın yaygınlaştığı görülmektedir. Bu bakımdan siyasi partilerde demokrasinin işlemesinin birinci koşulu demokrasi kültürü ve bilincin oluşmasıdır. Aksi takdirde partiler demokrasiden uzaklaşıp, otoriter yönetimli bir yapıya doğru gider ve bir sonraki seçimlerde seçmen tarafından cezalandırılarak oy kaybettirilirlir (Bilir, 2007: 244).

Siyasi kültürün demokratik düzeyde ilerlemesinin birinci yolu halkın demokrasiye eğimli olması ve demokratik kurallarla yönetilmeyi talep etmesidir. Böyle bir durum sonucunda parti içi demokrasi partiler tarafından önem verilen bir

husus olacaktır. Toplumda oluşan bu talepler partilerin yapıları ve iç düzenlerinin demokratik ilkelerle oluşmasını sağlayacak ve partiler demokrasiyle yönetilecektir (Küçük, 2015: 334-335).

Türkiye’de siyasi kültürün ilk gelişimi Osmanlı dönemiyle başlamıştır. Siyasi iktidarı doğrudan hedefleyen halk hareketleri hiç yer almamıştır. Milli mücadele dönemi vatanın kurtarılması için mücadele eden halkın gösterdiği güç ile vatandaş kültürünün oluşmasını sağlamıştır. Cumhuriyet dönemi ilan edildikten sonra yeni Türkiye’de herkese hitap eden Cumhuriyet Halk Partisi kurulmuştur. Ancak seçkin devletçi kültürün yer aldığı Osmanlı siyasi değerlerinde değişiklik görülmemiştir. 1946 yılı itibariyle ülke demokrasi yönünde gelişim göstererek çok partili döneme geçilmiş ve demokrasinin gelişmesi beraberinde temel hak ve özgürlüklerin yaygınlaşması sağlanırken, sivil örgütlenmeler vasıtasıyla toplumsal değerler gelişim göstermiş ve bu gelişmeler siyasi kültürü demokratik yapı haline getirmeye başlamıştır (Bostancı, 1995: 49-55).

Kısacası Türk siyasi hayatı modernleşme ve çağdaşlaşma ile birlikte bazı önemli değerler kazanmıştır. Cumhuriyet dönemi özellikle de toplumsal anlamda yaşanan değişim ve gelişimler siyasi kültürü ve sosyal yapıyı şekillendirmiştir. (Turan, 1986: 36). Bu bağlamda ülkemizin siyasi kültürünün gelişmesi aynı zamanda siyasi partilerin de demokratik yönde gelişmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak parti içi demokrasi siyasi rejimin ve kültürün demokratik yönde gelişmesine katkı sağlayan bir anlayıştır. Siyasi partilerde oluşan demokratik kültür bilinci ve gelişimiyle demokrasinin bütün kurumlarda işlemesi sağlanacaktır. Fakat siyasi partilerde demokrasinin oluşması ve bu yönde yönetilmesi için demokratik siyasi kültürün toplumlar ve kamuoyu tarafından kabul edilmesi ve uygulanması gerekir (Ekizceleroğlu, 2008: 72-73).

2.6.3. Sosyal Yapı

Sosyal yapı toplumsal bir bütünü oluşturan manevi bir unsurdur. Sosyal yapının içerisinde bir toplumu meydana getiren kişiler gruplar halk ve birçok kurumu oluşturan unsurlar yer almaktadır. Sosyal yapı toplumlar hakkında bilgi vermektedir. Toplum oluşturan yapıların bir araya gelerek bir bütünü nasıl oluşturduğunu

göstermektedir. Bu bakımdan sosyal yapının her alanda bağlantısı olduğu gibi siyasetle de ilişkisi bulunmaktadır. Bir ülkenin siyasi sisteminin toplumsal açıdan nasıl biçimlendiği siyasetin ve partilerin sosyal yapı içerisindeki durumu hakkında bilgi vermektedir. Siyasi partiler açısından sosyal yapı çok daha önemlidir. Partiler toplum içerisinde yaşayan halkın herkesi bütün halinde kapsarken kurumları da parti bünyesine katmalıdır. Ancak bu durum parti içi demokrasinin gelişimiyle sağlanır. Parti içi demokrasi sosyal yapı unsurları ile iç içe olduğu takdirde sosyal yapı gelişim gösterebilir (İnan, 2014: 76-77).

Sosyal yapının parti içi demokrasiyle olan ilişkisi değerlendirildiğinde Türkiye’de meclis oturumlarında sosyal tabakaların sayısına uygun temsilci seçilemediği için siyasal katılım düşüktür. Hâlbuki sosyal tabakalaşma içinde işçi, esnaf ve aydın kesim oranı farklıdır. Ancak bu tabakaların parti içinde faaliyetleri sınırlı ve katılım yetersizdir. Bu durum sosyal tabakalaşmanın parti içi demokrasinin gelişmesine katkı sağlayamamaktadır. Böylece siyasi yönden beklenenler gerçekleşmemektedir. Bu sebeplere bakıldığında siyasete katılan kişilerin eğitim düzeyinin düşüklüğü, esnaf toprak sahibi kişilerin devamlı aynı yöneticiler tarafından temsil edilmelerinden dolayı katılımı pasiflik bulunmaktadır. İkinci sebep, ataerkil yapının getirdiği alışkanlıklardan dolayı parti yöneticilerine bağlılık söz konusudur. Kişiler istek ve sorunlarını bu kalıp davranışlar ile gerçekleştirirler. Partilerde bu tür yapılanmalar, demokrasinin gelişmemesine ve katılımı düşürmektedir. Ayrıca bu tabakaların parti dışı örgütlenmesi sınırlı olduğu için siyasal katılımı toplumsal hareketlilik gelişmemekte ve kişiler fikir beyanında bulunmadan kararları kabul etmektedir (Tuncay, 2000: 110-111).

Sonuç olarak Siyasi katılımın arttırılmasında en önemli unsuru partiler oluşturmaktadır. Farklı sosyal tabakalara mensup kişi ve kişilerin istek ve beklentilerini birleştirip, toplumsal yararı sağlamaları gerekir. Bu doğrultuda partiler toplumsal bütünleşmeyi sağlamak ve parti içinde fikirlerin geliştirilip işlevsel hale getirilmesi gerekir. Bunu sağlamanın en önemli unsuru parti içi demokrasidir. Partilerin demokrasiyle yönetilmesi siyasi rejime demokratik bir yapı kazandırmasıyla, siyasi sistemin toplumsal bütünlük için demokratik işlemini sağlayacaktır (Tuncay, 2000: 112-113).

2.6.4. Seçim Sistemi

Partiler açısından seçimler, demokrasinin oluşturulması partilerin örgütlerinin iç düzeninin gelişimi ve parti içi demokrasi anlayışını sağlamanın ön koşuludur. Seçimler sadece demokrasinin şekillenmesiyle kalmaz parti sistemleri ve parti yapılarına etki yapmaktadır. (Tuncay, 2000: 85).

Seçim sistemleri siyasetin işlerliği açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Duverger'e göre; Seçim sistemi siyasal sistemdeki parti yapısını ve parti sayılarının ortaya çıkmasını etkileyen bir faktördür. Seçim sistemleri arasında yer alan nispi (orantılı sistem) sistemin, sert ama istikrarlı bir yapıyı oluşturacağı ve bunun yanında çok partili sistemi meydana getireceğini belirtmiştir. İki turlu sistemin ise yapısal olarak daha yumuşak, istikrarlı çok partileri oluşturacağını belirtmiştir. Tek turlu basit çoğunluk yöntemi ise siyasi rekabetin ve çekişmenin iki güçlü parti arasında geçeceğini belirtmektedir. Ancak seçim sistemleri tek başına parti sistemlerini meydana getirmesi zor ve etkili değildir. Asıl en büyük etkinin ülkenin değerleri, sosyal yapısı, kültürel, siyasi tutum ve ideolojilerin seçim sistemlerini belirlemesi olduğunu belirtmektedir (Duverger, 1993: 274-275).

Tek turlu Çoğunluk Sistemi: Bu sisteme göre birçok partiden söz edilebilir. Bunlar özellikle de küçük partilerden oluşmaktadır. Sistemin en büyük avantajı bölgesel veya yerel düzeydeki partilerden milletvekili adaylarının seçilme şanslarının yüksek olması sistemin sağladığı avantajdır. Sartoriye göre; bunun sebebi yerel veya bölgesel yerleşim yerlerinde yaşayan kırsal diye tabir edilen küçük yerlerde etnik, dinsel yönden azınlıkta kalan grupların yoğun olması nedeniyle küçük partilerin buralardan rahat oy almaları sistemin önemli avantajı sayılmaktadır (Özbudun, 2016: 91).

Tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi dar bölgesel uygulamada geçerli en çok oyu alan adayların seçildiği sistemde, üçüncü veya daha fazla partinin oluşmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca bir partinin mecliste gerekli oyların çoğunu kazanmasını kolaylaştıran sistemdir. Sistemin seçmen açısından önemli işlevi seçmek istedikleri adayların seçilebilme şansları düşükse kendilerine yakın gördükleri adaya oy

vermeyi tercih ederler. Ayrıca sistemin kattığı önemli bir avantaj örneği ABD ve İngiltere'deki sistemler gibi güçlü iktidarların kurulmasını sağlamaktadır (Turan, 2014: 236).

Tek isimli iki turlu bir sistemde ise, ilk turda oyların çoğunu kazanan aday seçimleri kazanır. Ancak yeterli çoğunluk sağlanmadığında ikinci tura kalınır. İkinci turda yapılan seçimlerde parti veya aday oyların çoğunluğunu sağladığı takdirde seçimleri kazanır. Seçmen açısından son turda kendi partileri seçim yarışında yer alamadıysa kendilerine yakın gördükleri başka partiye oy verebilirler (Turan, 2014: 237).

Tek turlu çoğunluk sistemi iki partili bir siyasi sistemi oluşturur. İki partili siyasi sisteme sahip istisnalar hariç, birçok ülke bu sistem ile yönetilmektedir. Çoğunluk sistemi ile yönetilen en bariz örnek ABD ve İngiltere gibi ülkelerin uzun süredir bu sistemi uygulamalarıdır. Türkiye örneğinde ise Tek partili dönemden çıkıp 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte bir dönem boyunca siyaset iki parti arasında geçmiştir. 1950 seçimlerinde ise çoğunluğu alan Demokrat Parti iktidar olmuş, ikinci çoğunluktaki CHP muhalefet görevini üstlenerek iki partili bir sistemi oluşturmuştur (Duverger, 1993: 291).

Tek turlu çoğunluk sistem uygulaması ülkemizde ilk defa 1946'da yapılan seçimlerle başlayıp ardından 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde bu sistem uygulanarak mevcut seçimler gerçekleşmiştir (Tuncer, 2003: 111).

Tek turlu çoğunluk sisteminde iki partinin yanına bir üçüncü partinin kurulması seçim sistemi içinde alternatif bir parti olarak düşünülebilir. Üçüncü partinin seçimlerde başarılı olması halinde diğer iki büyük partiden biriyle yer değiştirebilir. Fakat aksi durumda üçüncü parti eğer siyasette başarısız olursa iki partinin önünde engel kalmamış olur ve böylece siyaset iki parti arasında geçebilir. Bu durum bir sonraki seçimi etkileyebilir. Oylarının boş yere gitmesini istemeyen seçmenler üçüncü parti yerine kazanmasını istedikleri diğer iki partiden birine yönelebilirler (Duverger, 1993: 298-300).

2.6.4.1. İki Turlu Çoğunluk Sistemi

Partiler bir seçim bölgesinde gerekli oyların salt çoğunluğunu sağladığı takdirde ikinci tura kalmadan seçimleri kazanmış olur. Ancak partiler ilk turda yeterli oyları sağlayamadığı takdirde ikinci turda yapılacak seçimlere en çok oy alan iki parti katılır ve oyların çoğunluğunu sağlayan parti seçimlerin galibi olur (Teziç, 1976: 126).

2.6.4.2. Liste Usulü Yöntemi

Liste usulü ile yapılan seçimler sonucu; seçim çevrelerinde geçerli oylar belirlendikten sonra seçimleri kazanan parti o yörede gösterdiği liste halinde seçimi kazanmış olur (Turan, 2014: 237).

Buradan yola çıkarsak bu sistem partiler açısından daha faydalı bir yöntemdir. Birinci sırada yer alan parti mecliste çoğunluğu ele geçirmiş olur. Partiler açısından değerlendirildiğinde tek partili hükümetlerin kurulmasını sağlar. Seçmenin birçok parti arasından seçim yapması kolaylaşsa dahi, sistemin en büyük olumsuz yanı farklı fikir ve ideolojilerle yönetilen partilerin meclise girmesini engellemesidir (Tuncer, 2003: 111). Bu uygulama esasen demokrasi ve hukuk kurallarıyla bağdaşmamakta ve eşitlik ilkesini zedelemektedir.

2.6.4.3. Nispi Temsil Sistemi

Siyasi partilerin aldıkları oy oranı sayısal olarak ne kadar çok ise mecliste temsil ettiği sandalye sayısı o kadar olmaktadır. Farklı fikir ve görüşten birçok partinin meclise katılmaları açısından iyi bir uygulamadır. Ancak sistemin en büyük sakıncası meclise giren parti sayısı çok fazladır. Bu uygulama ile oylar bir çok partiye dağıldığı için hükümet kurabilmek zordur. Ülkemizde ise bu sistem 1960'dan sonra uygulanmaya başlanmıştır. 1961 tarihinde çıkarılan yasa ile nispi temsil sistemi içinde uygulanan seçim çevresi barajı getirilmiştir. Buna göre seçim çevresi barajını geçemeyen parti veya adaylar milletvekili çıkaramamaktadır. 1961 ve 1982 anayasalarında yer alan seçim sistemine seçim barajı uygulaması getirilmiştir (Tuncer, 2003: 117).

1965 yılında milli bakiye sistemi uygulaması dâhil edilmiştir. Buna göre seçim çevresi sistemi kaldırılmış. Partiler ilgili bölgelerde aldıkları geçerli oy oranı

ile seçmen sayısı ne kadar ise seçim çevresinde çıkaracağı vekil ona göre belirlenir. Bağımsız bir aday için seçmen sayısına eşit oy alan aday milletvekili olur (Tuncer, 2003: 117-118).

1968 yılında ise milli bakiye sistemi kaldırılarak yerine barajsız D Hont sistemi dâhil edilmiştir. Bu, ülkemizde 1969, 1973 ve 1977 yıllarında yapılan seçimlerde uygulanmıştır (Tuncer, 2003: 122).

1983 yılında kabul edilen 2839 sayılı milletvekili kanuna göre ülkemizde 1983 yılında ülke barajı sistemi getirilmiştir. Bu uygulamaya göre ülkede yapılan bütün seçimlerde partilerin aldıkları geçerli oy oranının hem ülke barajı hem de seçim çevresi barajı %10'u geçmesi gerekmektedir (Özbudun, 2016: 95).

Ancak Anayasa mahkemesinin 1995 yılında aldığı bir karar ile yönetimde istikrar anlayışı sağlama neticesinde seçim çevresi barajı adalet ilkesiyle bağdaşmadığı için mahkeme uygulamayı aykırı bularak seçim çevresi barajı uygulaması kaldırılmıştır (Özbudun, 2016: 98- 99). %10'luk bir seçim barajı olduğu için seçmenler kendi düşünce ve fikirleriyle bağdaşan partinin barajı aşamayacağı düşüncesi ile oyların boşa gitmemesi için kendilerine yakın gördüğü başka partilere yönelebilirler. Sonuç olarak bu durum ilgili partinin siyasi kimliğini olumsuz etkileyebileceği gibi adayların da başarılarının önüne geçer. Bu durum parti içi demokrasinin gelişmesini engeller ve partileri merkezi aday belirleme yöntemine yöneltmektedir (Küçük, 2015: 481).

Sonuç olarak %10'luk seçim barajı nedeniyle parti adayları parti yönetimi tarafından belirlenir. CHP hariç partilerin hiçbiri önseçim yöntemi kullanmazlar. Partiler milletvekili adaylarını merkez karar ve yönetim kurullarının verdiği karar ile belirler. Partinin ilgili ilde adaylarının hepsini vekil çıkartabilecek oy oranı yoksa listede son sıralarda yer alan adaylarının seçilebilmesi zordur. Böyle bir durum sonucunda vekil seçilemeyen kişiler sonraki seçimlere kadar listelerin üst sıralarında olabilmek için parti yönetiminin her kararını yerine getirmeye mecbur kalır. Böylece bu kişilerin parti içinde düşüncelerini belirtememeleri gerçekleşir ve bu durum parti içi demokrasi anlayışıyla uyumsuzdur (Küçük, 2015: 481-482).

2.6.4.4. Çok Partili Sistem ve Orantılı Temsil

Sistem kısaca iki partili sistemin oluşumuna engel olmaktadır. Sistem aynı tip yapıdaki partilere engel olmakla birlikte partilerin kendi içerisinde bölünmelerini engelleyemeyen bir yöntemdir. En önemli özelliği partilerin disiplinli olmasını sağlamaktadır (Duverger, 1993: 327).

Duverger'e göre bu sistemde parti sayısını arttırmak yönünde bir eğilim bulunmakta ve çok partili bir yapıyı oluşturabilmektedir. Sistem partilerin yapısını bozmamaktadır. Sistem içerisinde siyasi ayrışmalar genelde büyük bir parti içerisinden başka bir partinin ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Orantılı temsil sisteminin en dikkat çekici dezavantajı ise küçük partiler açısından değerlendirildiğinde uygulanan D' Hont seçim barajı birçok partinin parlamentoya girmesine engel olmaktadır. Genel olarak bu sistemin en önemli özelliği yeni partilerin kurulmasında etkili olmaktadır (Duverger, 1993: 327-332).

2.6.5. Baskı Grupları

Ülkelerde gerçekleşen endüstrileşme, sanayileşme, kalkınma gibi faktörler sonucu toplumlarda farklılıklar meydana gelmiştir. Toplumsal farklılaşmanın yaygınlaşmasıyla kitleler siyasi alana katılma hakkı elde etmiş ve yeni bir düzen ortaya çıkmıştır (Turan, 1986: 132).

Baskı grupları genel olarak amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli işlevlerde bulunurlar. Bunlardan bazıları partilere yardım adı altında yaptıkları para ödenekleridir. Ancak tersi durumda amaçlarına ulaşamadıklarında tehditkâr yollara başvurabilirler. Bunlardan bazıları parti görevlileri, üst düzey yetkililer aleyhinde yazılar yazılıp kampanyalar düzenleyerek kişilerin görevden alınmaları sağlanabilir (Daver, 1993: 239). Günümüzde ise bu tür uygulama daha çok kitle iletişim araçları vasıtasıyla yapılmaktadır. Sosyal medya üzerinden yetkili kişilere yönelik kınama, algı, tepkiler göstererek bir baskı unsuru oluşturup amaçlarına ulaşabilmektedirler

Baskı gruplarının siyasi sistem açısından önemli ilişkisi bulunmaktadır. Hükümetler, devlet görevlileri, parlamento yetkilileri hepsinin ortak noktası siyasi kararları almada Anayasanın belirlediği kanunlara göre işlerini yapmaktadır. Ancak baskı gruplarının işlevi çok daha farklıdır. Baskı gruplarının siyasi süreçlerdeki etkisi

ellerinde bulundurdukları baskı gücünün ölçüsü kadar olmaktadır. Fakat bazı batı ülkelerinde baskı grubu liderleri siyasette ağırlığı fazla olmakta ve kararlara etki edebilmektedirler (Çam, 1998: 455). Bu bakımdan baskı gruplarının siyasi güçleri her ülkede veya her siyasal sistemde aynı olmayabilir.

Baskı grupları ile partiler arası bir ilişki bazen İşçi partisi ve örgütleri gibi birbirleriyle ideolojik anlamda yakın bir etkileşim yer alırken, bazen de baskı gruplarının bağımsız davrandığı, ancak menfaatine yarayan kişi veya partiye desteği bulunabilmektedir (Turan, 1986: 142).

Günümüz çok partili sistemlerde partiler arası rekabet fazladır. Partiler arası rekabette en karlı çıkmak isteyen partiler baskı gruplarıyla yakın ilişki kurarak kendilerine destek beklerler. Bu bakımdan partiler siyasette etkin güç olabilmek için baskı gruplarının desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden baskı grupları partiler için önemli bir unsur oluşturmaktadır. (Daver, 1993: 244).

Bazen bir baskı grubuna üyeliği bulunan kişilerin, fikirleri doğrultusunda partiye üyeliği veya desteği bulunabilir. Parti içinde aday belirleme, siyasi kararların çözümü, karar alınması gibi birçok faktörde baskı grubunun üyeleri ile parti yöneticileri arasında işbirliği veya siyasi ilişki mevcuttur (Tuncay, 2000: 129).

Parti içi demokrasi açısından değerlendirildiğinde partili baskı grubu üyelerinin partiye katkıları bulunmaktadır. Baskı grubu üyelerinin grup içinde elde ettikleri demokratik tecrübe ve fikirlerin siyasi partilere taşınmasıyla partilere yeni gelişme ve değişimler, demokratik politikalar kazandırılabilir (Tuncay, 2000: 129).

Ülkemizde baskı gruplarının faaliyetlerine bakıldığında ilk olarak Demokrat Partinin iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. Partinin uyguladığı politika, tutum ve siyasi davranışlarına karşı öğrenci ve eğitimciler, basın kuruluşlarının birleşimiyle gerçekleşen protestolar ve tepkiler ile baskı grubu oluşmuştur. Başka bir baskı grubu da Demokrat Partinin oluşturduğu yapıdır. Parti fikirlerini halka yaymak için “vatan cephesi” adı altındaki gruplar kurmuştur (Akçalı, 1995: 154).

Baskı grupları ile ilgili bir başka örnek Disk’in CHP ile 70’li yıllarda etkileşimleri ve işbirlikleri ile oluşmuştur. Amaç baskı grubunun dolaylı bir şekilde

siyasi iktidarı baskı altına alıp hedeflerini gerçekleştirebilmek için parti ile yakın ilişki kurmasıdır (Akçalı, 1995: 145).

Sonuç olarak baskı grupları ülkedeki siyasetten ekonomiye kadar birçok alan ve kurum kuruluşta etki unsuru oluşturmaktadır. Siyasi partilerle olan ilişkisi bazen fayda sağlarken bazı durumlarda zarar getirebilmektedir. Ancak demokratik modern çağda demokratik ülkelerin hepsinde yer alan baskı grupları belirli ölçüde hareket ettikleri sürece demokrasinin ve partilerin istikrarına katkıda bulunabilirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

Cumhuriyet Halk Partisi geçmişten günümüze kadar siyasi işlevini sürdüren bir partidir. Konumuz itibariyle; Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1923'ten 1980 yılına kadar yaptığı kurultaylar, parti tüzük ve programları ve parti içi demokrasi açısından uygulamaya koyduğu ilke ve yöntemler çalışmanın bu bölümünde kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

3.1. CHP'nin Kuruluşu

Cumhuriyet Halk Partisinin temeli Milli Mücadele dönemine dayanmaktadır. Partinin kuruluşuna zemin hazırlayan sebepler incelendiğinde; Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan siyasî olaylar ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin ileride fırkaya dönüşmesinin Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşundaki önde gelen sebepler olduğu görülmektedir.

Vatanın ve milletin istikbalini kurtarmak için Atatürk'ün önderliğinde Milli Mücadele başlatılmıştır. Yurt genelindeki direniş cemiyetlerinin tamamı ulusal düzeyde tek bir çatı altında birleştirilip düzenli bir yapı oluşturulmuştur. Böylece işgalcilere karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesi kesin zafere ulaşmıştır (Aslan, 2013: 35). Buradan yola çıkılarak partiyi oluşturan temel unsurlar ve partinin kuruluşuna giden gelişim süreci incelenirse;

Siyasal sistemimiz açısından; Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti siyasî tarihinin ilk partisidir. Partinin temeli Kurtuluş Mücadelesi dönemine dayanmaktadır. Bu dönemde kurulan Millî Mücadele örgütlerinden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, savaş bittikten sonra Mustafa Kemal'in girişimleri doğrultusunda siyasî parti haline getirilmiştir (Uyar, 1999: 67).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluş temeli incelendiğinde ilk örgütlenmeler ve kadrolar kongreler döneminde başlamıştır. Bu bakımdan partinin kuruluşuna bakmak için kongrelerin incelenmesi gereklidir.

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal'in başkanlığında 57 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongrede vatanın kurtarılması amacıyla Millî

Mücadele'nin başlatılması için önemli kararlar alınmıştır (Dinçer, 2017: 91). Erzurum Kongresi'nde örgütsel anlamda alınan kararlar şöyledir: 9 kişiden oluşan temsil kurulunun (Hey'et-i Temsiliyye) kurulmasına karar verilmiştir. Doğu Anadolu bölgesinde bulunan bütün direniş örgütlerinin hepsinin Doğu Müdafaa-i Hukuk grubu çatısı altında toplanması ve çalışması yönünde kararlar alınmıştır (Dinçer, 2017: 91).

Erzurum Kongresinden sonra Sivas Kongresi yapılmıştır. Kongrede alınan kararlar şöyledir: Ulusun Milli Mücadelesini etkin kılmak için Kurtuluş Mücadelesi içerisinde yer alan bütün direniş örgütlerinin tek bir merkezden yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Doğu Anadolu'daki cemiyetlerin hepsi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır. Tüzük maddesi değiştirilerek "Hey'et-i Temsiliyye vatanın bütününü temsil edecektir" hükmü getirilmiştir. (Öz, 1992: 74).

Sivas Kongresi'nde alınan kararların ardından ulusal düzeyde geçerli ilk tüzük kabul edilmiştir. Böylece temsil heyeti ilk kez geçici hükümet görevini yapacaktır (Kabasakal, 1991: 89). Bu karardan sonra Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütlerinin birleşimini, dernekler kanunu yönetmeliği usulünce Temsilciler Kurulu adına imzalayıp gerekli belgeleri Sivas Valiliğine bildirmiştir (Kabasakal, 1991: 89-90).

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar yurdun tamamını kapsamaktadır. Böylece kongrenin niteliği ulusal düzeydedir. Kongrede İrade-i Milliye adında gazete çıkartılmıştır. Kongrede fırkacılık kavramı veya anlayışı bulunmamaktadır (Kabasakal, 1991: 89). Sivas Kongresi'nin toplanması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temelini oluşturmaktadır. Daha sonraki süreçte bu kongre partinin ilk kongresi sayılacaktır ve ileride kurulacak devletin temelini teşkil edecektir (Bila, 1999: 14-15).

Sivas Kongresi sonrası 14 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, yurdun kurtuluşu ve idaresi için milletin başvurabileceği yerin sadece Temsil Heyeti olduğunu bütün yetkililere, valilere, komutanlara ve kongre adına padişaha bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine ulusal bilincin ve milli kurtuluş inancının artması

karşısında Sadrazam Damat Ferit istifa ederek yerini Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne bırakmıştır (Eroğlu, 1990: 131).

Bu gelişmelerden sonra Ali Rıza Paşa'nın liderliğinde İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında Amasya görüşmeleri gerçekleşmiştir (Dinçer, 2017: 97). Görüşmelerde İstanbul Hükümeti adına yer alan Salih Paşa, görüşmede alınan kararları İstanbul hükümetine kabul ettirememiş, ancak Meclis-i Mebusan'ın açılması kararı onaylanmıştır (Ertan, 2017: 97).

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin yaptığı seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin üyeleri kazanmıştır. Mebusan Meclisinin açılmasıyla İstanbul'a gidecek olan temsilcilerle Mustafa Kemal Paşa bir görüşme yapmıştır. Kemal Paşa, temsilcilere mecliste bir Müdafaa-i Hukuk Heyetinin kurulması ve kendisinin de meclis başkanı olarak seçilmesi gereğini bildirmiştir. Ancak bu iki isteği de gerçekleştirilememiştir (Bila, 1999: 22-23)

Mebusan Meclisinin 12 Ocak 1920 tarihinde açılmasından sonra mecliste Müdafaa-i Hukuk Heyeti kurulamamış onun yerine Felah-ı Vatan Heyeti kurulmuştur (Dinçer, 2017: 99). Ancak kongrelerde alınan Misak-ı Milli kararlarının büyük bölümü, Mebusan Meclisinde çoğunluğunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin üyelerinin oluşturduğu temsilciler sayesinde kabul edilmiştir (Eroğlu, 1990: 138). Misak-ı Milli kararlarının ardından Anadolu'da işgal güçlerine direniş ve mücadele hareketleri başlamıştır. Bunun sonucunda işgal güçleri politika değiştirerek Salih Paşa Hükümeti'ne baskılarını arttırmıştır (Dinçer, 2017: 99).

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un itilaf devletleri tarafından işgal edilmesiyle Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır. Bu gelişme üzerine Ankara'da bir meclisin açılması kararı kesinleşmiştir (Bila, 1919: 23).

Meclisin teşkili için 19 Ocak 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan bildiri bütün valiler, kuvvet komutanları ve yetkililere gönderilmiştir. Bu bildiri doğrultusunda her sancaktan 5 kişi seçilecektir. Ayrıca belediye temsilcileri, üst görevliler, meclis üyeleri ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin üyelerinin katılımı istenmiştir (Kabasakal, 1991: 92). Seçimlerin yapılmasından

sonra 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi resmen açılmış ve siyasî faaliyetlerine başlamıştır (Eroğlu, 1990: 143).

Böylece yurt genelinde başlatılan Kurtuluş Savaşı, milletin azim, inanç, karar ve iradesine dayalı Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla siyasi açıdan önemli güç kazanmıştır (Eroğlu, 1990: 143-144).

1921 yılında kabul edilen Anayasa ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu tescillenmiştir. Meclis açıldıktan sonra her biri farklı fikirleri temsil eden gruplar oluşmaya başlamıştır (Öz, 1992: 78). Atatürk Meclis içindeki grupları; Tenasüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Zümresi olarak belirtmiştir (Öz, 1992: 78). Bu gruplarla birlikte Atatürk, kendi grubu olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu'nu da meclise dâhil etmiştir. Bu cemiyetin amacı Anayasaya uygun bir devlet teşkilatının yapılması işini sahiplenmektir (Karpaz, 2010: 125).

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısından kısaca bahsetmek gerekirse; Mecliste iki grup bulunmaktadır. İlki Atatürk'ün kurduğu birinci gruptur. Diğerleri, birinci gruba ve Atatürk'e karşı muhalefet olan gruptur (Öz, 1992: 78). İkinci grubun birinci gruba çelişen en önemli yönü meclis yetkileri üzerinedir. Bu grup meclis yetkisinin ve görevlerinin meclis başkanında olmasını engellemek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Buna göre, ikinci grubun gerçekleştirmek istediği mesele anayasaya kabine sisteminin getirilmesidir (Öz, 1992: 79).

İkinci grubun birinci gruba anlayamadığı ve eleştiriye maruz kaldığı bir başka mesele daha bulunmaktadır. İkinci grup ülke meselelerinin meclis içerisinde çözülüp karar alınmasından yana tavır gösteriyordu. Ayrıca kendilerine yöneltilen yeniliklere karşı olduklarına dair söylemlere cevaben, ülkenin değerleriyle bütünleşmeyen yapılara karşı olduklarını bildirmişlerdir. Ayrıca dinin yeniliklere karşı olmadığını da belirtiyorlardı (Karpaz, 2015: 48).

İkinci grubun üzerinde durduğu bir başka mesele şudur: Kendilerinin saltanata karşı oldukları kadar, meclis yetkilerinin tek elde toplanmasına da karşı olduklarını belirtiyorlardı. İkinci grubun burada kastettiği nokta, meclisin yetki işlevinden çıkması halinde saltanat yönetim anlayışına benzer bir iktidarlığa doğru

gidilmesi ihtimalidir. Grup doğrudan Atatürk'ü hedef alıyor ve Atatürk'ün meclis yetkilerini sınırsız kullandığını öne sürüyordu (Aslan, 2013: 40). Bu doğrultuda seçim kanunu değişikliği için teklif önerisi verilmiştir. Bu hareket ve ikinci grubun zorlaştırıcı tutumları taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmuş ve bu durum meclisin gücü ve etkinliğini zedelemiştir. Bundan dolayı yeni bir meclisin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur (Öz, 1992: 79).

Birinci Mecliste, gruplar arasında yaşanan fikir çatışmalarından dolayı Kemalist programlar hayata geçirilemiyor ve meclisteki tartışmalar sebebiyle rejim meselesine çözüm bulunamadığı için siyasi kararlar alınamıyordu. Bu yüzden seçimlere gidilip meclisin değişmesi gerektiği düşünülüyordu. (Öz, 1992: 79). Ayrıca Birinci Mecliste, Lozan'ın ilk görüşmelerinin içeriği hakkında fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Bu yüzden anlaşma yapılamıyor ve meclisin yenilenmesi gerekiyordu (Kocabaş, 2007: 17).

Bütün bu gelişmelerden önce Atatürk'ün 1922 yılında yapmış olduğu önemli bir açıklama bulunmaktadır. Atatürk açıklamasında, savaş bittikten ve ülkenin güvenliği tamamen sağlandıktan sonra Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurulmasını arzuladığını belirtmiştir (Kocabaş, 2007: 16-17). Buradan, Atatürk'ün ileride bir parti kurma fikrinin bulunduğunu anlaşılmaktadır. Bu partinin kurulma süreci ancak ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla başlayacaktır.

Ayrıca yeni kurulacak Meclis reformların, yeniliklerin uygulanmasında etkin bir rol üstlenmek durumundaydı. Bununla beraber Lozan'da yapılacak müzakerelere milletin onayını almış bir iktidar ile katılmanın daha iyi olacağı düşüncesiyle Millet Meclisi Nisan 1923'te kendini fes edip seçim kararı almıştır (Karpat, 2010: 128).

Atatürk seçim çalışmaları sırasında 8 Nisan tarihinde 9 umdeden oluşan bir beyanname neşrettirmiştir. Beyannamede Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir siyasi partiye dönüştürüleceği maddesi bulunmaktadır (Karpat, 2010: 128-129). Beyannamede ayrıca Halk Fırkası'nın barış anlaşması yapıldıktan sonraki süreçte ulusun kalkınması ve gelişmesi için çalışacağı, bu amaç ve hedefler doğrultusunda siyasal bir güç oluşturmayı amaçladığı bildirilmektedir (Tunçay, 2012: 44).

Bildirgede milli egemenlik ve yeni kanunların yapılmasının gereği vurgulanmaktadır. Bildirge, kalkınma planları, ekonomi, ulaştırma programlarının hazırlanması ile bakanların görev ve yetkileri, saltanatın kaldırılması, sanayinin geliştirilmesi için gerekli program ve teşvikler, bürokrasinin geliştirilmesi, eğitim, sağlık ve toplum gibi noktalara temas eden 9 umdeden oluşmaktadır (Tunçay, 2012: 44-45). Halk Fırkası'nın 9 Eylül'de kabul edilen ilk tüzüğü;

- Genel ilkeler

- Parti Örgütü; Merkez Örgütü, İl Örgütü, İlçe Örgütü, Bucak Örgütü, Köy ve Mahalle Örgütü, Denetleme Bölgeleri ve Meclis Grubu Örgütünden oluşmaktadır.

Fırka tüzüğünde ayrıca - Genel Seçim Örgütlenmesi – Genel Madde kısmı bulunmaktadır. Fırkanın ilk tüzüğünü oluşturan bu maddeler 1927 yılında yapılan parti kongresine kadar geçerliliğini sürdürmüştür (Tunçay, 2012: 49-50). Böylece partinin programı ve tüzüğü yukarıdaki ilgili maddelerden oluşturularak partinin siyasi ve hukuki altyapısı oluşturulmuştur.

Fırka nizamnamesinin genel ilkeler kısmında bulunan açıklamada; Fırkanın, egemenliğin halka ait olduğu ve milletin menfaatine yönelik hizmet etme anlayışı belirtilmiştir. Açıklamanın devamında Halk Fırkasının hiçbir sınıf veya zümreye ait olmadığı, eşitlik ilkesi çerçevesinde bütün halkı temsil ettiği, Fırkada kimseye ayrıcalık tanınmayacağı belirtilmiştir (Çavdar, 2004: 283). Fırkaya giriş şartlarında ise, her Türkün veya Türk uyrukluğunu kabul eden herkesin partiye üye olabileceği belirtilmiştir. Diğer maddede üyelerin tüzüğe ve fırka programına uyma zorunluluğu vurgulanmıştır. Parti genel başkanı ile ilgili maddede, "Genel başkan parti büyük kongresi tarafından yapılacak seçimle milletvekili olan kişiler arasından seçilir." hükmü bulunmaktadır. Başka bir maddede, Fırka ilkelerine karşı olan üyelerin Fırka divanının kararıyla üyelikten ihraç edileceği maddesi yer almaktadır. Son olarak Fırkanın genel ilkeleri, sadece büyük kongrede yapılan oylama sonucunda üçte iki çoğunluk sağlandığı takdirde değiştirilebilecektir (Tunçay, 2012: 50). Bu hüküm tüzük maddeleri içinde yer almaktadır.

9 Eylül'de yapılan seçimler ile çoğunluğu kazanan Fırka grubu aynı gün parti tüzüğünü kabul etmiştir. Halk Fırkasının genel başkanlığına Mustafa Kemal Paşa

seçilirken, parti genel sekreterliğine Recep Peker seçilmiştir. Partinin kuruluşu için İçişleri Bakanlığı'ndan onay istenmiştir. Akabinde meclise giren Halk Fırkası Cumhuriyetin ilanıyla birlikte faaliyetlerine başlamıştır. 10 Kasım 1924 tarihinde Halk Fırkasının adı Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmiştir (Karpaz, 2015: 49).

29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı makamı kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Mustafa Kemal Paşa ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçilirken, başbakanlık görevine İsmet İnönü getirilmiştir (Karpaz, 2010: 129).

İsmet İnönü parti başkan vekili olunca ilk önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin örgüt birimlerine yazı gönderip örgütün artık Halk Fırkasına tabi olduğunu bildirmiştir (Dursun, 2002: 9).

Cemiyetin bir siyasi partiye dönüşmesi, Milli Mücadelenin kazanılmasıyla beraber ülkede savaş sürecinin sona ermesi ve siyasi sürece geçilmesi dolayısıyladır. Ulusal egemenliğin sağlanması ve devletin kurulmasıyla cemiyetin görev ve faaliyetlerini sonlandırdığı kesindir. Bu bakımdan siyasi sürecin tesis edilmesi için partiye gereksinim duyulmuştur (Öz, 1992: 87). Bir diğer önemli sebep, yapılması planlanan yeniliklerin ve izlenecek politikaların ancak bir parti vasıtasıyla hayata geçirilebilecek olmasıdır (Öz, 1992: 87-88). Bu doğrultuda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütü resmen sonlandırılmış ve yerine tam anlamıyla tüzüğü, örgütü ve teşkilatı bulunan bir siyasi parti kurulmuş ve siyasi sisteme dâhil olmuştur.

3.2. 1923- 1946 Arası Cumhuriyet Halk Partisi (Tek Partili Dönem) ve Parti İçi Demokrasi

Ülkemizin ilk partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası, siyasi süreç içinde 9 Eylül 1923 tarihinden başlayıp 14 Mayıs 1950 tarihine kadar ara vermeden ülkeyi tek başına iktidar olarak yönetmiş ve ülke siyasetine yön vermiştir (Uyar, 1999: 76).

Cumhuriyet Halk Fırkası dernekler kanunu ile kurulmuş olup egemenliğin halka dayandığı, halka hitap eden bir siyasi yapıdır. Fırka, devrimlerle Türkiye'yi çağdaş bir devlet haline getirecek, demokratik yasalar ile yönetilen bir devlet

yapısına kavuşturacaktır. Fırka, ayırım olmaksızın herkesin katılabileceği ve katılanların halkçılık ilkesine bağlı olmasını mecburi kılan bir siyasi kurumdur. Ayrıca katılımcılarda ön koşul olarak Türk veya Türk uyruklu olma şartı aranmaktadır (Turan, 1995: 95-96). Parti bu özellikleriyle tamamen halkçı nitelikte kurulmuştur ve gerekli şartları sağlayan herkesi bünyesinde barındırabilecek ve herkese partide görev verebilecektir.

Partinin kuruluşu tamamlandıktan sonra ilk genel başkanlığa Atatürk seçilmiştir. Parti genel sekreteri Recep Peker'dir. Cumhuriyet ilanından sonra Atatürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle parti genel başkan vekilliği İsmet İnönü'ye verilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini parti bünyesine dâhil edilerek Cumhuriyet Halk Fırkası'nın örgütsel yapısı tamamlanmıştır (Turan, 1995: 96).

8 Nisan 1923 tarihinde yayımlanan dokuz umdeden oluşan beyanname ile partinin amaç ilke ve esaslarıyla partinin plan ve politikaları oluşturulmuştur. Ayrıca bu beyanname partinin ilkesel anlamda önemli bir yazılı belgesini oluşturmaktadır (Kili, 1976: 43).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşunda önemli bir belge olan bu tarihi beyannamenin kabul edildiği tarihlerde, kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili Türkiye'nin talebi doğrultusunda yapılan ilk Lozan görüşmeleri olumsuz sonuçlanmıştır. Buna binaen parti beyannamesinde “Ülkenin ekonomik ve yönetimi açısından bağımsızlığına aykırı ve ülkenin ilerlemesini sekteye uğratabilecek şartlar antlaşmada asla kabul edilmeyecektir.” hükmü yer almaktadır. Beyannamenin bu maddesi ülkenin bağımsızlığını tehlikeye atan hiçbir şart veya oluşuma izin vermeyeceğini belirtmektedir ve beyanname bu yönüyle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın politikalarını içeren önemli bir yazılı belgedir (Kili, 1976: 44).

Beyannamenin birinci maddesinde, egemenlik kayıtsız şartsız ulusa ve halkın kendi kendisini yönetebilmesine dayandırılmaktadır. Birinci maddenin devamında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde bir güç olmadığı ifade edilmektedir. “Türkiye Büyük Millet Meclisi harici hiçbir kuvvet milletin ulusun kaderini belirleyemez egemen olamaz.” hükmü yer almaktadır. Kanunların çıkartılması ve

düzenlenmesi için izlenecek her türlü politika ulusal egemenlik ilkesi esasları içinde yürütülecektir. İkinci maddede, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasına oy çokluğu ile karar verildiği ve bunun değişmez bir karar olduğu yer almaktadır. İlgili maddenin devamında Türk milletinin tek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu belirtilmiştir. Beyannamenin üçüncü maddesinde, ülkede emniyetin sağlanmasının önemli bir vazife olduğu ifade edilmektedir. Emniyetin sağlanmasında hassasiyet gösterilmesinin gereği vurgulanır ve bu görevin milletin talep ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yapılacağı belirtilir. Dördüncü maddede, “Kanunların milletin ihtiyaçlarına uygun, hukuk çerçevesinde hazırlanıp yürütüleceği belirtilirken, mahkemelerin ve adli işlemlerin daha hızlı uygulanması sağlanacaktır” hükmü yer almaktadır. Beşinci maddeye göre; aşar vergisiyle ilgili uygulamalar yeniden düzenlenecek ve milletin mağduriyet yaşadığı durumlar giderilecektir. Tarım ve tütün ticaretlerinde halkın menfaatini sağlayacak şekilde yeni kurallar getirileceği belirtilirken, yeni düzenlemede mali kuruluşlar sanayi ve ticaret işleriyle uğraşan kişilere borç verilmesi yönünde kolaylıklar sağlanacağı bulunmaktadır. Ziraat bankası ile ilgili maddede, bankanın sermayesinin artırılacağı ve bankanın çiftçilikle uğraşan kişi veya kişilere kolay yardım yapabilmesi için imkân sağlanacağı belirtilir. Tarımda makineleşmenin sağlanması ve çiftçilerin bu araç ve gereçlerden yararlanmasını kolaylaştırmak için yurt dışından tarım araçları ithal edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca ülkede hammaddesi bulunan ürünlerin ülke içerisinde üretimlerini sağlamak için bu işle uğraşan kişilere teşvik imkânları sağlanacaktır. Ulaştırma hakkında, “devlet demiryolları için geliştirme ve iyileştirme işlemlerine başlanacaktır” ibaresi yer alırken, eğitim ve öğretimde her türlü ihtiyacın karşılanacağı ve eğitimin modern yenilikçi anlayış ile uygulanacağı yer almaktadır. Sağlık ve sosyal yardımlar için; ülkenin, halkın her türlü sıkıntılarının giderileceği belirtilmektedir. Ormanlar ve hayvanlarla ilgili yapılması tasarlanan planda; gerekli olan bütün koruma tedbirlerinin alınacağı belirtilirken, ormanların sadece bilimsel amaçlar için düzgün bir şekilde kullanılacağı belirtilmiştir. Ülkedeki yer altı zenginliklerinin kullanılması hakkında; madenlerin geliştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir. Beyannamenin altıncı maddesinde; askerlik hizmetinin kısaltılacağı ve askerlik görevinde iken okuma yazma bilen veya orduda öğrenen kişilerin askerlik hizmet sürelerinde bir kademe kısaltılması yapılacağı

belirtilmiştir. Bununla birlikte yedek subay görevinde bulunanların yaşam standartlarında iyileştirmelerin yapılacağı belirtilmektedir. Sekizinci maddede, vatandaşların kamu hizmeti almalarının kolaylaştırılması için yeni bir düzenleme yapılacağı, buna göre kamu personelinin görev çerçevesinin belirlenmesini içeren bütün gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Beyannamenin dokuzuncu maddesinde; Ülkenin yeniden kalkındırılması için bir sistem oluşturulacağı ve inşaat, tamir onarım gibi işlerin halledilebilmesi için çalışmalar yapılacağı ifade edilmiştir (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>).

7 Ağustos tarihinde partinin tüzüğü hazırlandıktan sonra 9 Eylül’de partinin ilk toplantısı gerçekleştirilmiş ve bu tarih Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kuruluşu kabul edilmiştir. Sonraki yıllarda alınan karar ile partinin ilk kongresi olarak Sivas kongresi kabul edilmiştir (Uyar, 1999: 75).

9 Ekim 1923 tarihinde İsmet İnönü ve beraberindeki üyeler, Ankara’nın başkent yapılması için yönündeki kanun teklifini Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunmuşlardır (Eroğlu, 1990: 216). Ankara’nın başkent yapılmasına Meclis’ten itirazlar gelmiş, İsmet İnönü bu itirazlara cevaben devlet ve hükümetin merkezinin bir an önce belirlenmesi gerektiği şeklinde gerekçe bildirmiştir. Cumhuriyetin ilan edilip devletin yönetim şeklinin belirleneceğini dair söylevleri de İnönü’nün hatıralarında yer almaktadır (Eroğlu, 1990: 217). İnönü’nün açıklamalarından sonra 13 Ekim tarihinde Ankara’nın yeni devletin başkent yapılması teklifi meclis tarafından kabul edilmiştir (Eroğlu, 1990: 218).

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa yeni kurulan devletin kabinesini kurma görevini İsmet İnönü’ye vermiştir (Karatepe, 2011: 26).

Böylece hem yeni bir bağımsız Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu gerçekleşmiş, hem de ülkenin ilk ve tek partisi Halk Fırkası kuruluşunu tamamlamıştır.

1924 tarihinde halifeliğin kaldırılmasından sonra Meclis’te yapılan çalışmalar sonucunda 20 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir. Demokratik ve Cumhuriyet rejiminin

ilkelerine uygun hazırlanan Anayasa; egemenliğin millete ait olduğu, tek meclisli, meclisin üstünlüğünün kabul edildiği ve kuvvetler birliği esasına dayanan bir anayasa olarak yürürlüğe girmiştir (Eroğlu, 1990: 234).

1924 yılında Halk Fırkası içinde yer alan muhalif kişilerin ve basının, parti politikalarına karşı oluşturdukları bir tavır bulunmaktadır. Ayrıca Halk Fırkası'nın meclisteki ciddi hâkimiyetinden dolayı parti içinde eleştiriler bulunmaktadır. İsmet Paşa hükümetine karşı yapılan güven oylamasından sonra parti içinde istifalar gerçekleşmiştir. Bu sırada Atatürk'e karşı muhalefetin artması sonucu Atatürk'ün girişimleri doğrultusunda hem askeri görevde hem de milletvekilliği görevlerinde bulunanların bu mesleklerden birini seçmeleri kararlaştırılmıştır. Bunun neticesinde orduda önemli görevlerde bulunan Başta Kazım Karabekir olmak önemli kuvvet komutanları askeri görevlerinden ayrılıp 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır (Teziç, 1976: 242-243). Bu durum parti içinde demokrasi anlayışının zayıf olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yeterince fikirlerini ifade edemeyen kişiler partiden ayrılarak yeni kurulan muhalefet partisine yönelmişlerdir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Genel Başkanlığı görevine Kazım Karabekir, Genel Başkan Yardımcılığına Adnan Adıvar, Rauf Orbay, parti genel sekreterlik görevinde Ali Fuat Cebesoy getirilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra Halk Fırkası'nın ismi, başına Cumhuriyet getirilerek Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmiştir (Çavdar, 2004: 296).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programından kısaca bahsedilirse, parti programı liberalizm ilkesi ve halkın egemenliğine dayanan bir anlayışı içermektedir. Parti, özgürlüklerden yana ve dini inançlara saygılı olduğunu belirtmektedir. Programda partinin yerinden yönetim anlayışını uygulamak istediği bulunmaktadır. En önemli mevzu ise Cumhurbaşkanı görevine seçilen kişinin milletvekili ile ilişkisinin kesileceği belirtilmektedir (Aysal, 2017: 165). Buradan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programının Cumhurbaşkanlığı makamını hükümet görevinden ayırıp tarafsız hale getirmeyi amaçladığı ve yerel birimlerde yerel unsurlara yetki genişliği verileceği anlaşılmaktadır.

Bu sırada ara seçim tarihinden önce ve Cumhuriyet Halk Fırkasından ayrılan 28 vekilin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmasından bir müddet sonra İsmet İnönü istifa etmiş, yerine Ali Fethi Bey seçilmiştir (Öz, 1992: 91).

Yeni hükümetin kurulmasından sonra Doğu'da Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Ali Fethi hükümeti isyanın çıkışını önlemek için gerekli tedbirleri alamadığı gerekçesiyle düşürülmüş ve İsmet İnönü tarafından yeni hükümet kurulmuştur. Bu bağlamda Doğu'daki isyanın bastırılması için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartılıp İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Mahkeme aldığı karar ile dini meseleleri siyasete taşıdığı gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm şubeleri ve teşkilatlarıyla birlikte 5 Haziran 1925 tarihinde kapatmıştır (Teziç, 1976: 244-245).

3.2.1. 1927 Yılı ve Sonra Cumhuriyet Halk Partisi

1927 yılında parti yönetimi seçim kararı almıştır. Başka siyasi parti olmadığı için CHP seçimlerde önemli derecede oy alarak parlamento'ya girmiştir (Ayata, 1992: 66).

CHP dördüncü kuruluş yılı olan 1927'de parti büyük kongresini de yapma kararı almıştır. Kongre Mustafa Kemal Paşanın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Kongre aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkasının Sivas kongresinden sonraki ikinci kongresi kabul edilmiştir (Dursun, 2002: 11).

Kongrede bir başkan seçildikten ve altı üyeli başkanlık divanı oluşturulduktan sonra partinin programı, parti yayın işleri, denetim işleri, parti bütçesi, parti encümeni, parti tüzük çalışmaları için üye seçim işlemleri yapıldıktan sonra parti içi seçim işleri tamamlanmıştır (Dursun, 2002: 12). Parti işlemlerinin yapılmasından sonra kongrede Mustafa Kemal Paşa "Nutuk" adlı eserini okumuştur (Dursun, 2002: 12).

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u, 1927 yılına kadar ülkedeki değişim ve gelişimleri anlatan bir belge olma özelliğindedir. Atatürk Nutuk'ta, Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet'in ilanına ve bağımsız bir devletin kuruluşuna kadar olan süreci anlatmıştır. Nutuk'ta Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluş süreci ve benimsediği ilkeler ile ülkede bu zamana kadar yapılan bütün yeniliklere öncü ve aracı olduğu belirtilmiştir (Kili, 1976: 58).

Kurultay bitmeden Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u, Erzurum milletvekili Necip Asım Bey'in parti kurultayına verdiği önerge genel kurul tarafından kabul edilip onaylanmıştır (Dursun, 2002: 12). Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında parti tüzüğü ile parti programı tek belge kabul edilmiştir. Ancak yeni parti tüzüğü 1923 yılında hazırlanan tüzükle kıyaslandığında daha kapsamlı ve ayrıntılıdır (Bila, 1999: 55).

CHP'nin 1927 yılına ait parti tüzüğü ve partinin işleyişi, temel ilkelerini içeren tüzüğün Umumi Esaslar bölümünde detaylı bir şekilde aşağıda ele alınmıştır:

- a. Cumhuriyet Halk Fırkasının merkezi Ankara'dadır. Cumhuriyet Halk Fırkası; Cumhuriyetçi, Halkçı ve Milliyetçi bir siyasi partidir.
- b. CHF Türk milletini refahını yükselten siyasi bir parti olduğu belirtilirken, Türkiye Cumhuriyeti devletinin yönetim şeklinin ise Cumhuriyet olduğu, ayrıca devleti her türlü tehlike ve saldırılardan korumanın en önemli bir vazife olduğu belirtilmiştir.
- c. Her türlü devlet teşkilatları ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı esas alan bir ifade ile belirtilmiştir.
- d. Milli egemenliğin ve iradenin halk tarafından halk için hâkim kılınması yer alırken, Kanunlar önünde eşitlik ilkesini esas alan, hiçbir aile, ferd, cemaat gibi unsurlara hiçbir ayrıcalık tanınmayacağı yer alırken herkesi halktan ve halkçı olarak kabul etmektedir.
- e. Fırka Vatandaş, Halk arasında en önemli ve en kuvvetli bağın dil, his ve fikir birliği olduğunu belirtirken, Türk dilini ve Türk kültürünün yaymayı ve geliştirmenin önemine vurgu yapmıştır.
- f. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genel başkanının Gazi Mustafa Kemal Atatürk olduğu yer almaktadır.
- g. Tüzükte yer alan maddelerin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği maddesi eklenmiştir (Çavdar, 2004: 284-285).

Yeni tüzüğe göre bir kişinin partiye üye olabilmesi için öncelikle 18 yaşını doldurmuş olması gerekmektedir. Yüz kızartıcı ve ağır suçlardan ceza almamış, kurtuluş mücadelesi karşıtı eylem veya bir harekette yer almamış, Türk kültürünü benimsemiş kişiler üye olabilecektir (Dursun, 2002: 15).

Tüzüğe göre bir kişinin parti örgütlerine katılabilmesi için, bu kişiye partili iki kişi tarafından referans olunması gerekmektedir. Bu uygulama ile yeni üye olacaklara bir referans mahiyetinde kefil olunacak ve bir taahhütname verilecektir. Böylece kişilerin kabulü için ocak yönetimi karar verecek ve kişiler bu birimler tarafından kaydedilecektir (Bektaş, 1993: 43).

Bir kişinin partiye girebilmesinin iki kişinin şahitliğine bağlı olması durumu parti içinde itiraza yol açmıştır. Milletvekili Şükrü Bey ve Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey bu maddenin kabul edilmemesini istemiş ve itirazda bulunmuşlardır. Ancak iki milletvekilinin girişimi sonuçsuz kalmış ve bu madde kabul edilmiştir (Öz, 1992: 100). Yeni tüzükte parti kongresinin genel başkanın kararı doğrultusunda toplanacağı hükmü yer alırken, Fırka müfettişleri ise doğal üye olarak kabul edilmiştir (Dursun, 2002: 15). Yeni tüzükte üye sayıları ile ilgili değişikliğe gidilerek başkanlık divanı 4 ve encümen üye sayısı 11'e yükseltilmiştir (Dursun, 2002: 16).

Yeni tüzüğe göre partinin örgütsel yapısı aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Parti merkez örgütünün Birinci mevkisinde;

- a. Genel Başkanlık (Partinin Değişmez Genel Başkanı Atatürk)
- b. Genel Başkanlık Divanı (Genel Başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter) 'den oluşmaktadır
- c. Genel İdare Kurulu (Üye sayısı 9'dur. Üyeler Kurultayca seçilir.)
- d. Parti Divanı (Genel İdare Kurulu, Grup İdare Kurulu ve Hükümet Üyeleri)'nden oluşan bir yapıdır.
- e. Türkiye Büyük Millet Meclisi Grup İdare Kurulu
- f. Türkiye Büyük Millet Meclisi Grup Haysiyet Divanı
- g. Müfettişler

Yeni Tüzüğe Göre Partinin İl örgütleri

- a. Vilayet İdare Heyeti (Vilayet Kongresince Belirlenir)
- b. Kaza İdare Heyeti (Kaza Kongresinde Belirlenir)
- c. Nahiye İdare Heyeti (Nahiye Kongresince Belirlenir)
- d. Köy ve Mahalle Ocakları (Halk Kongresince Belirlenir). (Parlar, 2010: 61).

Yeni tüzükte genel başkanlık divanı idaresinin yapısı ve işleyişi, divanda görev yapacak kişilerin genel başkan tarafından belirleneceği yer almaktadır. Divan, genel idare kurulundan boşalan kadrolara aday seçme, milletvekili adaylarını belirleme ve meclisteki seçimleri yapma yetkisine sahiptir (Dursun, 2002: 16). Burada önemli problemler göze çarpmaktadır. Milletvekillerini belirleme ve seçme yetkisinin genel başkana devredilmesi genel başkanın yetki ve egemenliğini arttırırken iktidarın gücünü ve parti üzerindeki kontrolünü yükseltmektedir (Öz, 1992: 99). Parti içinde özgürce seçimlerin yapılmayıp adayların liderler tarafından belirlenmesi parti içi demokrasi anlayışıyla uyuşmayan bir yöntemdir.

Yeni tüzükte il kongrelerinin ve ona bağlı alt birimler ile ilgili yapılan yeni düzenlemede, bu birimlerin her yıl toplanması kararlaştırılmıştır (Dursun, 2002: 17).

Parti içi demokrasi açısından değerlendirildiğinde; yeni tüzük maddesinde milletvekillerine grup toplantılarında soru sorma serbestliği sağlamaktadır. Ancak soru sorma, meclise iletilmeden önce sorunun partinin grubunun onayından geçmesi ile gerçekleşecektir (Dursun, 2002: 19). Yeni tüzükte milletvekillerine getirilen en önemli sorumluluklardan biri, milletvekillerinin resmi ve özel yaşamlarında kanunlara bağlı olmaları, resmi makamlarını hiçbir suretle kişisel işlerinde kullanmamalarıdır (Dursun, 2002: 19). Bu madde milletvekillerinin görevlerini amaçları dışında kullanmalarının önüne geçmesi bakımından yerinde bir madde olmuştur.

Parti içi demokrasi açısından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılında kabul edilen tüzük maddelerine bakıldığında, parti genel başkanı ile ilgili hükümlerin yer aldığı 6. Maddede genel başkanın belirleme ve seçme durumunun kaldırıldığı görülmektedir. Bir önceki 1923 tüzüğünde genel başkan kongre tarafından seçilmektedir. Ancak 1927 tüzüğünde bu madde değiştirilmiş ve genel başkanın seçilmesi maddesi kaldırılmıştır. Hatta yedinci maddedeki hükümle bu maddenin kesinlikle değiştirilemeyeceği belirtilmektedir. Böylece kişilerin seçilme imkânı ortadan kaldırılmaktadır ve düzenlemenin değiştirilme durumu da yoktur. Bu durum parti içi demokrasi açısından ciddi bir sakınca oluşturmaktadır (Küçük, 2015: 141).

Yeni tüzük genel başkanın siyasi gücü ve egemenliğini üst seviyeye yükseltmiş ve Altıncı maddeye göre genel başkanın seçimle gelme imkânı

kalmamıştır. Ayrıca parti yönetimi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasi gücünü ve hâkimiyetini arttırmak için milletvekili adaylarını belirli bir kritere göre seçmekteydi. Partinin buradaki en önemli amaç ve hedefi, halkın içerisinde tanınmış, bilinen, partiye sadık kişileri seçerek partinin egemenliğini arttırmaktı (Küçük, 2015: 144).

1930 yılında Atatürk'ün girişimleri doğrultusunda siyasi iktidarın çalışmalarını kontrol ve denetleme işlerinin yapılabilmesi için bir muhalefet parti kurmayı düşünmüştür. Bu sebeple Atatürk'ün isteklerine uygun biri olan Fethi Bey'in parti liderliğini üstlendiği Serbest Cumhuriyet Fırkası 1930 yılında kurulmuştur (Karatepe, 2011: 34).

Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasını istemesinin nedenlerinden biri siyasi yönden çağdaşlaşma ve demokrasinin geliştirilmesidir. Bunu istemesindeki bir diğer neden, dış dünyada Türk siyasetinin tek parti egemenliği ile yönetildiği anlayışını değiştirmektir (Aslan, 2013: 61). Böylece partiye Cumhuriyet Halk Fırkası içinden 15 milletvekilin katılmasıyla ölçülü ve kontrollü bir muhalefet partisi kurulmuştur (Karatepe, 2011: 34).

Parti kurulduktan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası içerisindeki muhalifler Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmışlardır. Parti programında ve ilkelerinde liberalizm anlayışı bulunmaktadır (Karpat, 2010: 152). İktidarın uyguladığı politikalar halkın beklentilerini karşılayamadığı için birçok kişi Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelmiştir (Uyar, 1999: 77).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılan muhaliflerin genel özelliklerine bakıldığında Cumhuriyet rejimini istemeyenler, Laiklik karşıtı gruplar, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarının uyguladığı politikaları beğenmeyenler, İsmet İnönü karşıtları, gerçek demokrasinin tesis edilmesi için mücadele eden kişiler Serbest Cumhuriyet Fırkası tabanını oluşturmaktaydı (Çavdar, 2004: 331). Parti programının genel esaslar kısmında, partinin fikir düşünce özgürlüğü, toplanma serbestliği, vatandaşın kamu kurumları, belediyeler gibi idari kuruluşlarda rahatlıkla işlerini yapma imkânı sağlayacağı vurgulanmaktaydı (Çavdar, 2004: 331).

Genel başkan Fethi Bey'in yaptığı gezi sırasında vatandaşlar yoğun ilgi göstermişlerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası yetkilileri Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa sürede kitleler tarafından benimsenmesi karşısında hoşnutsuz olmuştur. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yaptığı miting sırasında olaylar çıkmış ve bu durum

iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur (Aslan, 2013: 64).

1930 yılında yapılan seçimde Serbest Cumhuriyet Fırkası beklenenden yüksek oy almış ve 22 belediye kazanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası yetkililerinin seçimlerle ilgili şaibelerin olduğunu iddia etmeleri üzerine parti genel Başkanı Fethi Okyar mecliste bu konu hakkında görüşme gerçekleştirmiştir. Fethi Bey'in sonuç alamaması üzerine 17 Kasım günü parti kapatılmıştır (Ertan, 2017: 173). Sonuç olarak ikinci defa denenen çok partili siyasal sistem başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Muhafif partinin kapanmasından sonra Atatürk Samsun'a geziye gitmiştir. Burada yaptığı incelemeler sonucu Atatürk parti örgütünde eksikliklerin olduğunu ve parti görevlilerinin bir kısmının yeterli olmadığını İnönü'ye bildirmiştir (Kabasakal, 1991: 126). Bunun üzerine parti birimlerinde ve teşkilatlarında değişiklik yapmak için seçimler yapılmış ve vatandaşa karşı daha duyarlı, vatandaşın isteklerine cevap verebilecek yeni idarecilerin göreve getirilmesi kararlaştırılmıştır (Kabasakal, 1991: 126-127).

Daha sonra Atatürk İstanbul'da basına verdiği demeçle Halkevlerinin kurulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Türk ocaklarının artık kapatılıp Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bünyesine dâhil edileceği haberi basın yayın organlarında yer almıştır (Tunçay, 2012: 306). 10 Nisan 1930 tarihinde partinin aldığı kararla Türk ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleştirilmiştir (Tunçay, 2012: 307- 308).

1931 yılı 4 yıl aradan sonra genel seçimlerin yapıldığı dönem olması sebebiyle önemlidir. Bu dönemde seçimlerle ilgili herhangi bir değişiklik veya yeni bir seçim kanunu yapılmamıştır. Seçimlere tek başına katılan Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 seçimlerini kazanmış ve meclis toplanma kararı almıştır (Sezen, 1994: 234).

1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü kongresi Atatürk'ün yaptığı açılış konuşmasıyla başlamıştır. Ardından genel başkanlık bildirisi ilan edilmiştir. Buna göre partinin bir önceki kurultayla şimdiki kurultay arasında geçen dönemde yaşanan siyasi olayları ülke meselelerinin değerlendirilmesini içeren bir beyanname özelliği taşımaktadır (Kili, 1976: 59).

17 Mayıs 1931 nizamnamesinin kabul edilmesiyle birlikte Büyük kongrenin 13-14 Mayıs tarihlerinde parti programı kabul edilmiştir. Programın birinci kısmında vatan, millet, devlet teşkilatı ve Amme hukuku yer almaktadır. Programın ikinci kısmında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana vasıfları (Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi Laik ve İnkılâpçılık) kurultay tarafından kabul edilmiştir. Programın üçüncü kısmında İktisadi, dördüncü kısmında Milli talim ve terbiye, beşinci kısmında İçtimai hayat ve umumi sıhhat, altıncı kısmında içişleri, dışişleri, adli, siyaset, memurluk, mesleki işler, yedinci kısmında Vatan müdafaası konularına ilişkin açıklama, esas ve ilkeler yer almaktadır. Kabul edilen tüzüğün idari heyetler kısmının 75. Maddesinin G Fıkrasında gerekli görülen vilayetlerde halkevlerinin açılacağı belirtilmiştir. Yeni tüzükte müfettişlik uygulamasına son verilerek örgütün idare heyetinin kendi içlerinden oluşturulması hükmü tüzüğün 70. ve 71. maddelerinde belirtilmiştir (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr>).

Böylece Cumhuriyet Halk Fırkası tüzüğünün 70. ve 71. maddesi gereğince parti örgütüne demokratik bir işleyiş kazandırılmıştır. Ayrıca beyanattaki yayımlanma tarihlerinden anlaşılacağı üzere Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Kurultayında parti tüzüğü ve parti programı ayrı yapılmıştır.

Kurultaydan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın önünde siyasi engel olan Türk Ocaklarının varlıkları sonlandırıldıktan sonra Halkevleri kurulmuştur (Karatepe, 2011: 39). 1932 yılında toplumun tamamına hitap edecek şekilde düşünülen ve partinin fikirlerini, ilkelerini yayma amacı taşıyan Halkevleri 14 ilde açılarak faaliyet göstermeye başlamıştır (Öz, 1992: 111). Kurultayda tek dereceli seçim ilkesinin gerçekleştirilmesine çalışılacağı tekrarlanmıştır (Bila, 1999: 67).

1931 kurultayında alınan kararların toplumu bilinçlendirilmesi için Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in yapmış olduğu açıklamalara göre, parti programının milli varlığa yüksek anlam kazandıran esaslar olmasının yanında hem devleti hem de milletin menfaatini koruyan ilkeleri kapsamaktadır (Kili, 1976: 60-61).

Bu gelişmelerin dışında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iktidarı döneminde önemli siyasi haklar sağlanmıştır. Bunlar arasında, 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, 1933 yılında muhtar olabilme, 1934 yılında

milletvekili olabilme hakkı verilmiştir. 1935 yılında yapılan seçimler ile kadınlar ilk kez meclise milletvekili olarak katıldılar (Çavdar, 2004: 368-369).

3.2.2. 1935 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi

1935 yılı Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dördüncü kurultayının yapıldığı dönemdir. Kurultay İsmet İnönü'nün açılışını yapmasıyla başladı ve 9- 16 Mayıs tarihleri arasında yapılmıştır (Dursun, 2002: 59).

4. kurultayda Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in kurultay hakkında yaptığı açıklama ile parti tüzüğü ve parti programında değişiklikler yapılmıştır. Peker bu değişikliği; parti ile devlet bütünleşmesinin varlığına değinerek bundan sonra bu birleşimin daha fazla olacağını belirtmiştir (Yetkin, 1983: 128). Bu birleşmenin partinin altı ilkesinden dolayı yapılacağını beyan etmiştir (Yetkin, 1983: 128).

Parti programında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın uyguladığı ilkeler Kemalizm olarak belirtilmiştir. Programın Birinci kısmında vatan, ulus, Devletin esasları ve Kamusal haklar yer almaktadır. İkinci kısımda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 6 ilkesini oluşturan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Devrimcilik ve Laikliği oluşturmaktadır. Parti programının Üçüncü kısmında Ekonomi ile ilgili işlerden söz edilmekte, Dördüncü kısımda Finans (vergi, Gümrük) ile ilgili işler ve esaslar yer almaktadır. Beşinci kısımda Eğitim ile ilgili (eğitimin geliştirilmesi) hedefler, Türk dili ve Türk tarihinden bahsedilmektedir. Altıncı kısımda Sosyal ve Kamusal işler Şehir ve köylerdeki eksiklerin giderilmesini içeren konular ve sosyal hizmetler yer almaktadır. Yedinci kısımda iç dış düzen ile ilgili konular ve son Sekizinci kısımda ise vatan hizmetleri (Askerlik) ve vatan sevgisi kavramları parti programını oluşturmaktadır. 1935 Parti tüzüğü ile ilgili yapılan değişiklik ve yeniliklere bakılırsa; Partinin bir rozet ve bir marş oluşturacağı belirtilirken, partinin herhangi bir yerleşim yerinde ocak kurabilmesi için il yönetim kurulunun izin alması gerekmektedir. Ayrıca kurultayların açılışının parti örgütü açısından özel kutlu bir gün olarak kabul edilmesine karar verilmiştir. Tüzüğün 64. maddesinde yapılan değişiklikte parti il ve ilçe örgütünün en üst yetkili kişileri kongrelere katılabilecek ancak oylamalara katılamayacaklardır. 95. maddede parti örgütü ile hükümet örgütünün birbirine bağlı bir yapıda olduğu belirtilirken, 96. maddede partiyi

ilgilendiren her işte merkezde genel sekreter ve bakanlar yetkiliyken illerde valiler yetkilendirilmiştir. Kongrede ayrıca parti ve büyük kurultay kelimelerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Tüzüğün 82. ve 96. maddelerinde partiyi ilgilendiren işler idare heyeti yetkilisi ile hükümet yetkilisi tarafından sağlanacaktır. İllerde ise vali ile il başkanları tarafından sağlanacağı kararlaştırılmıştır (Dursun, 2002: 59-67). Yeni tüzükte parti devlet bütünleşmesi tamamen sağlanmıştır. Bu durum parti içi demokrasi anlayışıyla uyuşmamaktadır. Çünkü demokratik yapılı partilerin önemli mevkilerinde görev alacak kişiler seçimlerle belirlenir. Ancak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kongrede aldığı kararlar partinin önemli mevkilerine doğrudan devlet yetkililerinin getirilmesi demokrasi anlayışını zayıflatan bir uygulamadır.

1936 yılında parti ile devlet bütünleşmesinin uygulama bakımından işlevsel hale gelmesinin en önemli örneği ise Atatürk'ün parti genel sekreterliği görevine içişleri bakanını getirmesi ve valileri il başkanı yapmasıdır (Uyar, 1999: 84). Aynı yıl Atatürk tarafından Parti Genel Sekreteri Recep Peker'in görevden alınması önemli siyasi gelişmeler arasında yer almaktadır (Karpat, 2015: 62) 1937 yılına gelindiğinde parti için önemli Cumhuriyet Halk Fırkası'nın altı okunu oluşturan ilkeler anayasaya dâhil edilmiştir (Karatepe, 2011: 40). Aynı yıl İsmet İnönü görevinden istifa etti. Yerine Atatürk tarafından Celal Bayar başbakanlığa ve parti başkan vekilliğine getirilmiştir (Karatepe, 2011: 40).

10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine TBMM'de yapılan oylama sonucu İsmet İnönü 348 milletvekilinin oyunu alarak Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur (Ekinci, 1997: 124).

Cumhuriyet Halk Partisinin 26 Aralık 1938 tarihinde olağanüstü kurultayı yapılmıştır. Kurultayda yapılan tüzük değişikliği ile İsmet İnönü'ye partinin değişmez genel başkanı unvanı verilmiştir (Kabasakal, 1991: 136).

İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra yaptığı ilk iş Refik Saydam'ı Başbakanlık görevine atayıp, ona hükümeti kurma yetkisini vermiştir (Uyar, 1999: 85).

1939 yılına gelindiğinde genel seçimlerin üzerinden 4 yıl geçmiş ve seçimler yapılmıştır. Seçim kanunlarında herhangi bir değişiklik yapılmamış ve parti yine iktidar olmuştur (Sezen, 1994: 236).

1939 yılı Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Büyük kongresinin toplanması ve batı ülkeleriyle yakınlaşabilmek için "Demokrasiye geçiş" gibi kavramlar kurultayda ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Batı ülkelerinin dikkatini çekebilmek için önemli gelişmeler yapılmış ve adımlar atılmıştır (Bila, 1999: 91).

Kongrede alınan kararlar, tüzük ve program değişiklikleri açısından incelenirse; Tüzüğün genel esaslar kısmında Cumhurbaşkanı İnönü partinin değişmez genel başkanıdır. Genel başkanlığın sona ermesinin vefat, hastalık ve istifa gibi sebeplerle gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Genel başkan vekilliği ve genel sekreterlik görevlerini yapacak kişileri belirleme yetkisi genel başkanın ataması ile gerçekleşir hükmü yer almaktadır. Tüzükte yapılan değişiklikle parti üyeliği için 22 yaşını doldurmuş olma şartı getirilmiştir. Kurultayda parti tüzük ve program encümeni ile dilek encümenlerinin sayıları arttırılmıştır. Tüzüğün yedinci kısmında parti vekilleri içinden seçilecek 21 kişi ile müstakil grubun kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan müstakil grubunun başkanı partinin değişmez genel başkanıdır. Başkan vekili ise genel başkan tarafından belirlenmektedir. Müstakil grubun meclisteki faaliyetlerine bakıldığında grup meclis oturumlarına katılabilir ancak parti hükümetine üye olamamaktadır. Müstakil grup üyeleri partinin grup toplantılarına katılabilir ve alınan kararlara bütün üyeler gibi uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak oylamalara katılamazlar (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr>).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde müstakil grup adı altında kurulan güdümlü muhalefetin başı Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı İnönü'dür ve bu grup genel başkana bağlıdır. Müstakil grup genel başkanının kontrolünde işlevini sürdürecektir. Grup hükümeti denetleyebilecek ve eleştirilerde bulunabilecektir (Teziç, 1976: 239). Böylece müstakil grup ile parti içinde demokrasinin oluşması ve ülke siyasetini çok partililiğe yöneltme konusunda olumlu bir gelişmedir. Ancak grubun doğrudan genel başkana bağlı ve genel başkanın kontrolünde olması gerçek bir muhalefet olmaktan uzak kalmıştır.

Kurultayda parti içinde yapılacak seçimlerle ilgili hükümlerin bulunduğu 37. madde değiştirilerek parti içi seçimlerin gizli yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece parti içerisinde demokrasinin işlemesi hususunda partililerin fikirlerini, iradelerini daha rahat bir şekilde gerçekleştirilmesi yönünde önemli bir düzenlemedir (Küçük, 2015: 145). Kurultayda alınan önemli kararlardan biri de parti ile devlet bütünleşmesinin tamamen sonlandırılmasıdır (Yetkin, 1983: 178)

3.2.3. 1943 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi

1943 yılı seçimlerin ve yeni seçim yasalarının uygulandığı bir dönemdir. Bu seçimlerin bir diğer özelliği CHP'nin tek parti olarak katıldığı son seçimlerdir. Seçimler, iki dereceli bir sistemden oluşmaktadır. Seçme yaşı 22 ve seçilebilme yaşı 30'dur (Sezen, 1994: 236-237).

1943 yılının bir diğer önemli gelişmesi CHP'nin altıncı kurultayının yapılmasıdır. Tüzükte yapılan değişiklikler ve eklemeler bulunmaktadır. Yeni tüzüğe göre müstakil grubun üye sayısı 35'e çıkartılırken, milletvekillerinin bağlı oldukları illerden başka kongrelere katılamaz hükmü değiştirilerek istedikleri yerden katılma serbestliği sağlanmıştır (Dursun, 2002: 133). Kurultayda yapılan tüzük değişikliği ile parti genel sekreterinin partiye üye olarak girmesini sağlayan 29. madde kaldırılmıştır (Bila, 1999: 102). Tüzüğün 156. maddesi genel başkanlık tarafından serbest seçimde aday listesinde seçilebilmesi yüksek olan kişiler ile parti dışından gösterilen adaya oy verilmesi zorunludur hükmünü içermektedir (Bila, 1999: 102-103). Yapılan bir başka değişiklikle yerel örgüt kongrelerinden seçilen delege ve temsilci sayısı iki katına çıkartılmıştır (Parlar, 2010: 101). Sonuç olarak 6. Kurultay Cumhuriyet Halk Partisinin tek parti iktidarı döneminde gerçekleştirdiği son kurultay olması bakımından önemlidir (Kili, 1976: 89).

1945 yılına gelindiğinde CHP iktidarına karşı çok partili döneme geçilmesi konusunda yoğun bir tepki oluşmuştur. Böyle bir baskı oluşmasının sebeplerine bakıldığında; Genel olarak ülke siyasetinde yer alan siyaset, politika, karar alma gibi her konudaki işlevleri uzun yıllar CHP tek başına karar alan bir parti yapmaktadır. CHP'yi gerçek manada denetim ve kontrol altında tutan bir muhalefet veya bir rakip parti yoktu. Bu durum CHP'nin siyasette tek olmasını sağlarken, partinin yaptığı

hatalı politikalar ve uygulamalar vatandaşların giderek tepkisine ve memnuniyetsizliğine neden olmuştur (Kili, 1976: 91). Atatürk döneminde başlayan yenilik ve değişim hareketlerinin artık halkın beklentilerini karşılayamadığı bu yüzden değişiklik ihtiyacının doğmasına gerek duyulmuştur. Böylece beklentilerin giderilmesi amacıyla halk tarafından çok partili siyasal sisteme geçme isteği giderek artmaya başlamıştır (Kili, 1976: 91).

Türkiye’de gerçek manada çok partili sisteme geçmenin sebeplerinden biri uluslararası ilişkilerde yaşanan sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Türkiye ile Sovyetler birliği arasında 1925 yılında imzalanan anlaşmanın süresi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından uzatılmamaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği anlaşmanın dönemin şartlarını sağlamadığı gerekçesi ile yenilememe kararı aldığını belirtmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bununla da kalmayıp, Türkiye’nin egemenliğini, bağımsızlığını hiçe sayarak Doğu bölgesinden toprak talebi ve boğazlarla ilgili yapılan anlaşmanın kendi lehine değiştirilmesini Türkiye’den talep ediyordu (Karatepe, 2011: 95).

Türkiye’yi çok partili sisteme geçmeye yönelten başka bir sebep, Almanya ve İtalya’da hâkim tek partili sistemine benzemese de Türk siyasetinde de tek parti hâkimdir. Tek partili sistemler yeni uluslararası konjonktüre uymayan bir yapı olması nedeniyle büyük devletler tarafından istenmemekte ve tepkilere neden olmaktadır (Ekinci, 1997: 134). Uluslar arası konjonktürde yeni düzen esasları geçerli olacaktır. Buna göre totaliter yapılı devletlerin bundan sonra hayat sahasına izin verilmeyecektir. Bundan sonraki süreçte ülkelerin siyasal sistemlerini demokratik ilkeler doğrultusunda oluşturmaları gerekecektir. Bu bağlamda yeni düzene dâhil olmak isteyen devletler demokratik şartları San Francisco Konferansında kabul edeceklerdi (Ekinci, 1997: 270). Bu amaçla savaşın galibi devletler, tek parti hâkimiyetinde olan veya katı yapılı ülkeleri yanlarına almayacaklardı. Bu doğrultuda Türkiye batılı devletler ile işbirliği yapabilmek ve aynı sistemde yer alabilmek için siyasi sistemini değiştirmek zorundaydı (Karatepe, 2011: 94).

Bu bağlamda Sovyetler Birliği tehdidinde maruz kalan, egemenliği tehlikeye doğru giden Türkiye; Amerika Birleşik Devletleri’nin desteğini alabilmek için tek partili yönetimine son vermesi gerekiyordu (Ekinci, 1997: 276). Bu sebepten dolayı

İnönü, batılı ülkelere Türkiye'nin çok partili rejime geçeceğini garantisini vermiş ve batının desteğini istemiştir (Ekinci, 1997: 276).

1945 yılında San Francisco Konferansına sunulan Birleşmiş Milletler örgütüne girebilme şartının tek bir yolu bulunmaktadır. O da demokratik yapılı bir siyasal rejime sahip olmaktır. Bu yüzden Türkiye'yi konferansa çağırmanın şartlarından biri de demokratik yapılı bir rejime geçmektir (Ekinci, 1997: 274).

Türkiye'yi temsil etmek için heyet gönderilmiştir. Hasan Saka konferansta yaptığı açıklama ile Türk anayasasının demokratik ülkelerin anayasaları ile eşdeğer olduğunu, hatta bazı ülkelere göre daha ileride olduğunu belirtmiştir. Saka, savaştan sonra hükümetin ülkede demokrasinin gelişmesi için daha fazla katkı sağlayacağını ve buna izin verileceğini belirtmiştir (Yeşil, 2001: 41).

İnönü'nün Kasım ayı meclis açılış konuşmasında yaptığı söylemlere göre; Demokrasilerin faşizm karşısında zafer kazandığını ve yeni düzenin demokrasi ekseninde olacağını belirtirken Türkiye'nin de bu demokratik düzende yer alacağını belirtmiştir. Ayrıca siyasi sistemimizde bir muhalefet partisinin yokluğuna değinmekte ve ülke siyasetinde bir muhalefet partinin kurulmasını onaylamaktadır (Aslan, 2013: 102). İnönü'nün bu konuşması Türkiye'nin artık çok partili siyasal sisteme geçişinin sinyali olarak algılanabilir.

İnönü'nün düşünce ve planına göre çok partili sistem, Cumhuriyet Halk Partisi içinden bir muhalefet parti çıkartmaktır. Ancak kurulacak olan partinin zayıf ve iktidar olabilme imkânı bulunmayacaktır. Böylece tek partinin yaptığı program ve işlevler sorgulanmayacak ve hükümete engel olunmayacaktır. Lider ve bürokratlar yönetimde rahat kendi bildikleri gibi yönetecekti (Karatepe, 2011: 96).

Bu bağlamda demokratik gelişmelerin yapılması yönündeki ilk örneği 17 Haziran 1945'te gerçekleşen İstanbul ara seçimleridir. Seçimlere katılan adaylar rahatça aday oldular. Ancak seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi mensupları kazanarak meclise katıldı (Karpaz, 2010: 232).

Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde muhalefet oluşumlarının ilk kez ortaya çıkması mecliste yapılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile gerçekleşmiştir. Büyük toprak sahiplerinin menfaatini savunan kişiler Cumhuriyet Halk Partisi'nin

politikasına ve uygulamak istediği kanuna karşı çıkıyorlardı (Aslan, 2013: 103). Mecliste kanun hakkında tartışma ve gerginlik yaşanmaktadır. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını onaylamasından cesaret alan başta Adnan Menderes olmak üzere parti içindeki muhalif kişiler düşünce ve eleştirilerini rahatlıkla dile getirmektedir (Karpat, 2010: 230).

Adnan Menderes konuşmasında, uluslararası alanda imzalanan anayasanın hükümlerini kastederek, halk iradesinin birey ve toplumun haklarının sağlanmasını ve bu hakları gerçekleştirmenin tek yolunun demokratik seçimler vasıtasıyla yapılmasını beyan etmiştir. Ayrıca özgürlükleri kısıtlayan engellerin kaldırılmasıyla ulusu, milleti daha da güçlendireceğini vurgulamıştır (Karpat, 2010: 230).

Bu durum muhalefet açısından son derece önemli bir gelişmedir. Bunun üzerine Adnan Menderes açıklama yapmıştır. Menderes “Birleşmiş Milletler topluluğundaki her memlekette demokrasi prensiplerine uygun olarak vatandaşın ferdi ve dokunulmazlığı ile siyasi haklarının saklı tutulması gerektirmektedir” Kısacası ülkelerin artık demokratik düzene geçtiğini, Türkiye'nin de kendi iç siyasetini demokratik ilkelere göre yapmasını belirtmiştir (Yeşil, 2001: 56).

Menderes'in bu konuşmasından sonra Mümtaz Ökmen ve Fuat Köprülü gibi isimler arasında başlayan tartışmaların yaşandığı gün savaş sona ermiş ve dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye de kendi iç siyasetine yönelmiştir. Böylece çok partili döneme geçiş artık gerekli bir duruma gelmiştir. (Goloğlu, 1982: 36).

Partiyi ayrılığa doğru sürükleyen asıl sebep, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu meselesidir. Buna göre, hükümet toprağı olmayanlara ve yetmeyenlere toprak temin etmek için çalışma başlatmıştır. Amaç büyük toprak sahiplerinin elindeki toprakların daha fazla büyümesini önlemek ve arazilerin küçülüp değer kaybetmesinin önüne geçmektir. Böylece ülke topraklarında verimliliği arttırmaya çalışılacaktır (Yeşil, 2001: 45).

Diğer taraftan Adnan Menderes ve beraberindeki vekillerin sırayla mecliste toprak kanunu ile ilgili yaptıkları konuşmayla hükümeti eleştirerek tüzüğe aykırı davranıldığını belirtmiştir. Muhalif kişiler meclisin üstünlüğü ve demokrasiyi savunmaktadır. Bunun üzerine mecliste demokrasinin sağlanması için iktidara karşı

yapılan bu tavır muhalefet partinin kurulmasına doğru yaklaştığının ilk belirtisidir (Aslan, 2013: 103).

1945 yılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile parti içinde başlayan tartışma artık ülkenin geleceğine yön veren olayların başlangıcı sayılmaktadır (Bila, 1999: 104). Toprak reformu tasarsısının görüşüldüğü 14 Mayıs günü mecliste sistemli bir muhalefet oluşumu görülmüştür (Bila, 1999: 104). Bunun üzerine Tarım Bakanı Şevket Raşit Habitoğlu toprak reformu hakkında ülkede birçok topraksız veya az toprağı olan köylü bulunmaktadır. Köylüye dağıtılacak büyük topraklar bulunduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Cavit Oral, tasarının aşırıya kaçtığını işletmelerin alanını sınırladığını belirtmiştir. Refik Koraltan toprak dağıtımının vatandaşı mağdur etmemesini, adalet ilkesine zarar verilmemesini özenle belirtmiştir (Bila, 1999: 104-105).

Tasarıda 17. maddenin değişikliğe gitmesiyle mecliste sessiz olan toprak sahipleri muhalefetin tarafına geçmiştir. Çünkü büyük toprak sahipleri arazilerinin kamulaştırılıp toprakların dönümü azalacağından dolayı önemli bir kayıp yaşayacaktı. Bu nedenle iktidarın uygulamasına karşı gelmeye başladılar (Yeşil, 2001: 46). Tasarıya karşı gelen muhalif vekil Refik Koraltan “ *Kim ne derse desin bu tasarı Ali'nin malını Veliye vermektir... Bu kanunla izlenen tek düşünce özel bir malın bir başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktır... Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için halkçılık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur*” diyordu (Yeşil, 2001: 48).

Tasarıya karşı olan milletvekillerinin sayısında artış gözlemlenmiştir. Araya giren bütçe görüşmeleri gerginliği iyice arttırmıştır. Toprak kanununda hükümeti şiddetli eleştiren Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar, Emin Sazak, Fuad Köprülü gibi isimler hükümete açıktan muhalefet olduklarını gösteriyorlardı (Yeşil, 2001: 49).

11 Haziran 1945 günü toprak kanunu tasarısı oy çokluğuyla kabul edildi ve tasarı yasal hale getirildi (Bila, 1999: 106). Muhalefetin uğraşları sonuç vermedi ve bu durumu kabul etmek zorunda kaldılar. Toprak reformundan sonra işçi tasarıları gündeme getirildi ve parti içinde sıkıntı daha belirgin hale geldi. Başbakan Saraçoğlu

Hükümeti'nin 7 aylık bütçesi 5 muhalif kişinin oyuna karşılık kabul edilmiştir. Emin Sazak ve Hikmet Bayur'un hükümete güvenin sarsıldığına dair yaptıkları sözler ile Başbakan Saraçoğlu meclisten güvenoyu istedi. Celal Bayar, Adnan Menderes, Emin Sazak, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Hikmet Bayur, Recep Peker'in 7 ret oyuna karşılık 359 kabul oy kullanılmıştır. Bu durum CHP içinde ciddi bir muhalefet olduğunu göstermektedir (Bila, 1999: 107-108). Yaşanan bu iç ve dış gelişmeler sonrası parti içindeki muhalefetin parti meclisine verecekleri öneri ile Türk siyaseti artık bambaşka bir döneme geçiş yapacaktır.

Parti içi demokrasi açısından Dörtlü Takrir:

Dörtlü Takrir: Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki vekillerden Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün hazırladıkları anayasa ve kanunların demokratik ilkeler doğrultusunda değişiklik yapılması ve düzenlenmesini istediği önergeyi parti yönetimine vermeleridir (Bozkurt, Yyok: 55-56). Muhalif kişilerin önergeyi hazırlama amacı parti içindeki muhalefet grubunun güçlü olmasını sağlamaktan ibarettir (Karatepe, 2011: 98). Önergede meclisin hükümeti denetlemesi ve kontrol etmesi, anayasada yer alan özgürlüklerin sağlanması, son olarak muhalefet partilerin kurulması ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüzüğünde yeni bir düzenleme isteği bulunuyordu (Yeşil, 2001: 51).

Önerinin verilmesinden sonra mecliste Başbakan Şükrü Saraçoğlu önerinin geri alınmasını isterken, Celal Bayar önerinin çekilmesini reddetmiştir. Ardından yapılan oylama sonucu öneri reddedildi. (Goloğlu, 1982: 35) Önerenin reddedilmesinden kısa bir süre sonra İnönü yaptığı açıklama ile muhaliflere gönderme yaparak; bu isteklerini parti içinde yapmasınlar, bir parti kurup mücadele ve siyasetlerini parti ile yapsınlar diyerek muhaliflere önemli göndermede bulunmuştur (Aslan, 2013: 105).

Bu gelişmeler üzerine parti içerisindeki yaptıkları konuşmalarından dolayı Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat köprülü partiden ihraç edilmiştir. Bu meseleden sonra Celal Bayar milletvekilliğinden ve partiden istifa etmiştir (Goloğlu, 1982: 36).

3.3. 1946-1980 Cumhuriyet Halk Partisi ve Parti İçi Demokrasi

1946 yılı Türk siyasal sistemimize Demokrat Partinin kuruluşuyla tamamen çok partili rejime geçtiğimiz ilk yılı olmaktadır. Bu tarihten günümüze kadar geçen sürede ülkemizin siyasi sistemi çok particilik anlayışı ile sürmüş hala da sürmektedir. Çok particiliğe geçiş dönemine bakılırsa;

Dörtlü önerenin imzacıları Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü tarafından Demokrat Parti 7 Ocak 1946 yılında Ankara'da kurulmuştur (Goloğlu, 1982: 41).

Demokrat parti kurulup program ve tüzükleri hazırlandıktan sonra Celal Bayar parti, programı hakkında bilgi vermek için Cumhurbaşkanı İnönü'yle bir görüşme talep etti. Yapılan görüşmeyle Cumhurbaşkanı İnönü, Bayar'a parti programlarının içeriği ile ilgili sorular sordu. Bu sorular Demokrat Partinin laikliğe bakışı, Köy Enstitüleri ve eğitim, parti dış politikası ile ilgili sorulardan oluşmaktaydı. Bayar'ın verdiği cevaplar sonrası İnönü partinin kurulmasını olumlu karşılamış ve onay vermiştir. Ardından 7 Ocak 1946 tarihinde parti tüzük ve programın içişleri bakanının onayından geçmesiyle aynı gün Demokrat Parti kurulmuştur (Toker, 1990: 80-81).

Demokrat parti kurulduktan kısa zaman içerisinde ülke genelinde teşkilatlanma çalışmalarını yaparken, bir taraftan da parlamentoda etkinliklerini arttırabilmek için sistemli bir meclis grubu olmaya çalışmışlardır (Goloğlu, 1982: 43). Aynı zamanlarda Hikmet Bayur'un Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmesi hadisesi ve CHP içindeki milletvekillerinin aralarında bulunan önemli isimlerden Yusuf Kemal Tengirşek ve Emin Sazak Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa edip Demokrat Partiye geçtiler (Yeşil, 2001: 72).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bazı tutumları karşısında etkilenmeyen Demokrat Parti kısa zaman içinde halk arasında etkisini gösterdi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden memnun olmayan vatandaşların dikkatini çekti. Demokrat Partinin iktidarın güdümünde bir muhalefet olmaması seçimlerin öne, 1946 yılına, alınmasına neden olmuştur. (Karatepe, 2011: 100). Ayrıca 1946 yılında gerçekleştirilen yeni seçim kanununa göre; Seçimler tek dereceli açık oy gizli sayım yöntemlerine göre

yapılacaktır. Ayrıca aday olabilmek için herhangi bir parti listesi içinde olma şartı kaldırılmıştır (Sezen, 1994: 240).

Bu gelişmelerden sonra ara seçimler öncesinde Demokrat Partinin demokrasi çizgileri doğrultusunda hareket etmesi ve demokrasi savunuculuğu karşısında Cumhuriyet Halk Partisi, demokratik bir girişim göstererek parti adaylarının merkez tarafından belirlenmeyeceğini bildirmiştir (Yeşil, 2001: 73).

10 Mayıs 1946 tarihine gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin olağanüstü ikinci kurultayı gerçekleştirildi. Kurultayda tek dereceli seçim sistemi ile parti ve dernek kurulması kabul edilirken, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi içindeki müstakil grup lağvedilmişti. İnönü'nün önerisi doğrultusunda değişmez genel başkanlık kaldırıldı. Bu karar Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde demokrasinin gelişimi açısından önemli bir adımdı. Kurultay sonunda yapılan oylama ile İnönü genel başkan seçilirken, genel başkan vekilliğine ise Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir (Kumaş, 1999: 47-48). İnönü kurultayda yaptığı konuşma ile seçimlerin iç ve dış politikalar, ülkenin genel durumu, meclis içerisinde yaşanan tartışmalar ve sorunlardan dolayı öne alındığını belirtmiştir (Goloğlu, 1982: 46-47).

21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler sonucu Demokrat Parti 62 milletvekili kazandı. Ancak beklenenden çok az oy alan Demokrat Parti yönetimi seçimlerde usulsüzlük yapıldığına dair gelen duyum ve bilgiler doğrultusunda harekete geçmiş ve İnönü'ye durumu bildirerek seçimlerdeki haksızlıkların giderilmesini talep etmiştir. Ancak parti yönetiminin itirazı kabul edilmedi ve seçim sonuçları geçerli oldu. (Eroğul, 2014: 23).

7 Ocak 1947 tarihinde Demokrat parti ilk kurultayını yapmıştı. İlk kez muhalefet partisinin kurultay yapması siyasal sistemimiz açısından önemli bir yer etmektedir. (Eroğul, 2014: 31).

1947 yılının diğer bir önemli gelişmesi 12 Temmuz beyannamesidir. Beyannamenin oluşmasına giden süreç incelenirse; ilk olarak 6 Nisan tarihinde yapılacak olan 4 ili kapsayan ara seçimlere Demokrat Partinin katılmama kararı alması yer alır. Bu karara hitaben Recep Peker'in İzmir'de Demokrat partiye karşı yaptığı açıklama üstü kapalı bir uyarı mahiyetindeydi. Bayar ise partililere yaptığı

açıklamalarla ülkede seçim güvenliği olmadığını ve bu şartların demokrasiyle hiçbir şekilde bağdaşmadığı için seçimlere katılmama konusunda il başkanlarına beyanat vermişti. Hatta mevcut kanunlarda değişme olmazsa Demokrat Partinin meclisten çekileceğini bildirmişti (Toker, 1990: 171-173). Ara seçimlere tek başına giren Cumhuriyet Halk Partisi kazandı. Ancak seçimlere katılma oranı az olmuştu (Toker, 1990: 174-175).

Seçimlerden sonra Recep Peker ile muhalefet parti lideri Celal Bayar arasındaki tartışmanın boyutu gittikçe sertleşmiş ve Demokrat partililer Recep Peker'in görevi bırakmasını istemekte, Cumhuriyet Halk Partisi ise muhalefet partisindekilere karşı sert ifadeler kullanmaktaydı (Bila, 1999: 121).

İki parti arasındaki uyuşmazlığı çözmek için İnönü parti liderleriyle görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra İnönü bir değerlendirmede bulunduktan sonra bir beyanname hazırlayarak 12 Temmuz günü yayınlamıştır. Buna göre; iki partiyi sağduyuya çağırarak kendisinin iki partiye eşit davrandığını ve çok partili demokrasi anlayışının ülkede sürdürülebilmesi için partileri daha dikkatli ve temkinli olmaya davet etmiştir (Kili, 1976: 98).

Cumhuriyet Halk Partisi açısından 12 Temmuz sonrası parti içinde Recep Peker'e karşı oluşan tutumdan dolayı mecliste yapılan güven oylamasında 35 kişi Peker'e olumsuz oy kullanmıştır. Bunun üzerine Recep Peker kabinesini değiştirmek istemiştir. Ancak kabine değişikliği olmasına rağmen parti içinde kendisine karşı 47 ret oyu çıkması Peker'in sona yaklaştığının habercisiydi (Eroğul, 2014: 47).

Bu süreç aslında Cumhuriyet Halk Partisi'nin demokrat ilkelere yönelmesi ve yeni bir anlayışa doğru yönelmesini sağladı. (Kili, 1976: 98). Bu arada Eylül ayında Recep Peker'in istifa etmesi üzerine yerine Hasan Saka hükümeti göreve geldi ve parti kurultay kararı aldı (Kili, 1976: 98).

1947 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nde 17 Kasım – 3 Aralık tarihleri arasında gerçekleşen kurultay Cumhuriyet Halk Partisi'nin çok partili dönemde yaptığı ilk kurultaydır. Kurultayda yapılan başkanlık kurulunda görevlendirilecek kişilerin açık oylama usulü ile oylanması tepki görmesine rağmen, çoğunluk tarafından kabul edildi. Bu yönüyle parti içi demokrasi anlayışını zedeleyen bir

uygulama olarak yer almaktadır (Kumaş, 1999: 50). Kurultayda parti tüzüğüne yeniden yapılmasına karar verildi. Alınan karara göre;

- a. Cumhurbaşkanı, Parti Genel Başkanlığı görevinde olduğu süreler içinde partinin yetkilerini Başkan vekilinin kullanmasına karar verildi. Bu madde demokrasi adına önemli bir gelişmedir.
- b. Partinin en üst organı kurultaydır. Kurultayın aldığı kararlar ayırım gözetilmeksizin herkesi kapsar niteliğindedir.
- c. Kurultayda alınan karar gereği bundan sonra kurultaylar 2 yılda bir yapılacaktır.
- d. İl kongre üye sayılarının 4'e çıkartılması karar verilirken, valilerin parti il başkanlığı görevi sonlandırıldı.
- e. Parti çalışmaları ve faaliyetleri kurultayda belirtilecek, kurultay, çalışmalar hakkındaki fikir ve düşüncelerini kararla açıklayacaktır.
- f. Kurultayda partiyi yönetme yetkisi artık Parti Divanına aittir.
- g. Parti divan üyelerinin 40 kişiden oluşmasına karar verildi ve üye seçimi kurultayca yapılacaktır. Ayrıca kurultayda alınan kararlar Halkevleri CHP'ye ait bir birim olarak yer alacaktır.
- h. Genel yönetim kurulu ise toplamda 12 üyeden oluşmaktadır.
- i. Partiye üye olabilme yaşı 18'e indirildi.
- j. Kurultayda yapılan seçim ile genel başkanlığa İnönü seçilirken, genel başkan vekilliğine ise Hilmi Uran seçildi (Kumaş, 1999: 50-54).

Kurultayda yapılan önemli bir değişiklik, artık genel başkan vekili olacak kişinin milletvekili olma şartı kaldırıldı (Kabasakal, 1991: 216). Böylece aday seçme kriteri daha serbest olmuştur. Kurultayda alınan bir diğer önemli karar ise; Artık milletvekili adaylarının belirlenmesi işlemi için parti divanı %30'u geçmeyecek şekilde seçecek, %70'lik aday belirleme yetkisi ise yerel örgüt birimleri tarafından gerçekleştirilecektir. Bu uygulama parti içi demokrasinin ilerlemesi bakımından önemli bir gelişme kaydetmektedir. (Küçük, 2015: 161). Parti içi demokrasi açısından Cumhuriyet Halk Partisi'nin örgüt yapısı bu kurultay kararı ile artık tabandan yukarı doğru ilerleyen daha demokratik bir yapı halini almıştı (Goloğlu, 1982: 190).

Kurultaydan sonra Cumhurbaşkanı tarafından meclis toplanmaya çağırıldı. Ardından hükümet programda yer olan konuları mecliste açıklayıp bilgi verdi. Programda partinin, demokrasinin gelişmesi için çalışacağı belirtilirken, Partilerin rejimin ilkelerine sadık ve bağlı olmaları demokrasinin ilerlemesi yönünde önemli bir meseledir. Partilere karşı eşitlik anlayışı çerçevesinde davranılacaktır. Adalet ve dava işlerinin daha hızlı ilerlemesi, halkın adaletle ilgili işlerinin hızla çözülmesi gibi konularda program maddeleri açıklanmıştır (Goloğlu, 1982: 182). Parti yapacağı uygulamalar ile daha demokratik olmaya çalışmaktadır.

1948 yılında Hasan Saka hükümeti, kabinede yenilik yapmak istediği için istifa etti ve yeni isimlerle tekrardan hükümet kurup görevine başladı. (Goloğlu, 1982: 234). Hasan Saka'nın ikinci döneminde hazırlanan yeni seçim kanununa göre; Seçimlerde gizli oy kullanma açık sayım yönetimi kabul edildi. Ayrıca seçim güvenliği konusunda Demokrat Partinin itirazları bulunuyordu. Muhalefet ise seçim güvenliği için adli denetim yapılmasından yanadır. Ancak muhalefetin itirazları sonuçsuz kaldı ve iktidar partisinin istediği şekilde, seçimlerin idari denetim ile yapılması yönündeki tasarısı kabul gördü (Yeşil, 2001: 140-141)

1949 yılı başlarında Hasan Saka hükümetine karşı, parti içinde yaşanan hoşnutsuzlukların arttığı ve hükümetin fazlaca yıprandığı, parti- hükümet arası koordinasyon eksikliğinin yaşandığı bir dönemdir. Bu gelişmeler sonrası partililer Hasan Saka hükümeti için güvenoyu istemiş ancak bu durum karşısında Hasan Saka'nın zaman isteyerek Cumhurbaşkanı İnönü ile bir görüşmesi gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sonrasında Hasan Saka parti görevinden kendi isteği doğrultusunda istifa etmiştir (Goloğlu, 1982: 245).

Hasan Saka'nın istifası sonrası 1949 Ocak ayında yeni hükümet çalışmaları başladı ve bunun sonucunda; Cumhurbaşkanı İnönü tarafından hükümeti kurma görevi Şemsettin Günaltay'a verildi. Başbakan Şemsettin Günaltay yeni hükümeti kurdu ve Cumhurbaşkanı'na sundu (Goloğlu, 1982: 246).

Günaltay'ın programı; Basın özgürlüğünün sağlanması, demokrasiye bağlılık, güvenli seçim sistemi, inanç serbestliği, özel sektörün geliştirilmesi ve vergide adaletin sağlanması için gelir vergisi uygulamasının yapılacağını belirtiyordu (Karpas, 2010: 316). Yine Günaltay döneminde hazırlanan tasarı, milletvekili seçiminin tek dereceli, genel, eşit, gizli oy ile serbest ve dürüst yapılması esasına

dayanıyordu. Ayrıca sandık kurullarının tarafsızlığı için partilerin eşit sayıda üye buldurması belirlenen yeni seçim kanunu mecliste yapılan görüşmeler sonucunda kabul edilmiştir (Goloğlu, 1982: 291-293). Getirilen bu uygulamalar ile Cumhuriyet Halk Partisi daha demokratik olma yolunda ilerlemektedir.

3.3.1. 1950 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi

14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen %88 katılımın sağlandığı seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi 69 milletvekili, Millet Partisi 1, Bağımsız 9 vekil çıkartırken, Seçimlerin galibi Demokrat Parti ise 408 milletvekili kazanarak iktidar oldu (Aslan, 2013: 131).

Bu gelişmeden sonra tek parti dönemi yaklaşık 27 yıllık bir süreçle sona ermiş ve Cumhuriyet Halk Partisi muhalefet partisi olmuştur. Bu gelişmeden sonra İnönü muhalefet parti lideri olarak parti divanı toplantısını gerçekleştirerek partililere seslenmiştir. İnönü; Cumhuriyet Halk Partisi'ne gönül veren, destekleyen herkesin rahat olmasını, seçimin kazanılıp kaybedilmesinin demokrasinin içinde yer alan bir durum olduğunu belirten bir konuşma ile partililerin endişelenmemesi gerektiğini belirtmiştir (Kili, 1976: 111).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Muhalefet partisi olarak yaptığı ilk 8. Kurultaya bakılırsa; 29 Haziran tarihinden 3 Temmuz 1950'ye kadar süren kurultayda önemli kararlar alınmıştır. 8. Kurultayda önceki kurultaylara göre illerden gelen delege sayısı fazla olmuştur. Kurultayda Genel Başkan İsmet İnönü'nün durumu tartışma oluşturmuştur. Bazı partililer Genel Başkanın değişmesini talep ederken, bazıları İnönü'yü destekleyen tutum içinde yer almışlardı. Kurultayda alınan önemli kararlara bakılırsa, program değişikliği yapıp güçler ayrılığı ilkesi getirilmiştir. Parti tüzüğü değiştirilerek Genel Başkan vekilliği kaldırılmıştır. Yeni tüzükte Parti Genel sekreterliğinin seçimle belirlenmesi ve divan üye sayısının 30'a indirilmesi kararlaştırılmıştır. Kurultayda yapılan parti içi seçimlerde Genel Başkan İnönü seçilirken, Parti genel sekreteri Kasım Gülek olmuştur. Ayrıca kurultayın son kararına göre grup yönetim kurulu karar verdiği takdirde milletvekillerinin meclisten çekilebileceği hükmü getirilmiştir (Kumaş, 1999: 55-56).

1951 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9. Kurultayına doğru giden süreçte Cumhuriyet Halk Partisi içinde yaşanan sorunlar, istifaların

başladığı bir dönemde parti içinde yaşanan olaylardan dolayı parti divanı toplanmıştır. Tartışmaların sıkça yaşandığı bu dönemde bazı partililerin istifa ederek Demokrat Parti'ye geçtiği görülmektedir. Genel merkez ile parti grubu arasında yaşanan tartışmalar ve İnönü'nün görevini bırakacağı iddialarının dolaştığı dönemde, yapılan ara seçimler Cumhuriyet Halk Partisi için kötü sonuçlanmış ve parti içinde istifalar hızlanmıştı (Bila, 1999: 144). Bu olayların yaşandığı dönemin hemen ardından Cumhuriyet Halk Partisi kurultay yapma kararı almıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9. Kurultayı 1951 yılı Kasım ayında toplanmıştır. Kurultayda ara seçimler ile halkevleri hakkında delegelerin eleştirilerinin yükseldiği görülmüştür. Kurultayda alınan kararlara bakıldığında; Parti tüzüğüne Atatürk'ün Ebedi Genel Başkan olduğu yazılırken, Parti Divanı kaldırılarak yerine parti meclisi kuruldu. Yeni Tüzükte milletvekilleri adaylarının hepsini yerel örgüt birimleri belirleyecektir. Ayrıca 9. kurultayda ilk defa kurultay bildirisi yayınlanması önemli bir gelişmedir. Son olarak kurultay içerisinde yapılan seçimler sonucu İnönü Genel Başkan seçilirken Kasım Gülek Genel Sekreter seçilmiştir. Kurultayda yayımlanan bildiriyle, ana davalar ve memleket meseleleri komisyonu raporu sunulmuştur. Raporda; Anayasa teminatı, Demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi, Vatandaşların kanun önünde eşit haklara tabi tutulması, İnkılâpların korunması, Basın özgürlüğü konu başlıkları altında bu dönemde yaşanan sorunlar, sıkıntılar ele alınmıştır (Kumaş, 1999: 59-66). Kurultayda alınan değişiklikler, yeni kararlar ve demokratik politikalar Cumhuriyet Halk Partisi'nin demokrasiye daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 10. Kurultayına doğru giden süreçte parti içi yaşanan tartışmalar, anlaşmazlıklar ve gruplaşmaların yaşandığı bir dönem sürmektedir. Genel Yönetim Kurulu üyesi Cemil Barlas'ın gazete aracılığıyla Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine karşı eleştirileri ve muhalifliği sürerken, parti içi anlaşmazlıklardan dolayı Behçet Uz istifa etmiş ve Cavit Oral ise Nihat Erim ile yaşadığı çekişmeler sonucu Genel yönetim kurulundan ayrılmıştır. Bütün bu yaşanan olumsuz şartlar altında parti 10. Kurultayı başlamıştır (Bila, 1999: 150).

10. Kurultayda alınan kararlar ve kurultayın genel özelliklerine bakılırsa; Parti Genel Başkanı İnönü 50 kişinin onayı ile hazırladığı önergede Genel Sekreterin

seçimi kurultayca değil, genel kurul tarafından yapılmasını istiyordu. Ayrıca Genel yönetim kurulunda bulunan üye sayısının ise 25 olmasını talep eden öneri komisyon tarafından reddedilmiştir (Kumaş, 1999: 70).

Kurultayda alınan bu önemli karar aslında kurultayın üstünlüğünü göstermektedir. Kasım Gülek ile Genel Başkan İnönü arasında yaşanan sorun parti kurultayındaki yaptıkları konuşmadan anlaşılakta, İnönü ve bazı partililerin Gülek'ten memnun olmadıkları açıktır. Bu yüzden parti sekreterliği seçiminin kurultayca olmamasını istemektedir (Bila, 1999: 151).

Kurultayda Parti programına Atatürk Yolu ve Hukuk Devleti ilkeleri eklenmiştir. Programda Devlet yapısı, kuvvetler arasındaki denge ve siyasi anlamda özgürlükleri korumak için anayasa güvencesi, seçimlerin güvenliği, yargı bağımsızlığı konuları yer alırken, ekonomik konular ve sosyal konularla ilgili sıkıntılar üzerinde durulmuştur. Kurultayda yapılan seçimlerde ise Genel sekreterliğe tekrar Kasım Gülek seçilmiştir (Bila, 1999: 152).

1954 Şubat ayında seçimler için toplanma kararı alan Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi 3. Olağanüstü kurultayı topladı (Kabasakal, 1991: 216). Olağanüstü kurultayda alınan kararlar; seçimlerde aday belirlemek için genel merkez aday için belirli bir oranda kişiyi örgüte aday olması için tavsiyede bulunacak, ancak örgütün bu adayları kabul etmeme yetkisi bulunacak. Ayrıca yeni düzenleme ile bir kişinin iki farklı yerden aday olabileceği kararlaştırılmıştır (Kumaş, 1999: 74-75).

25 Şubat 1954'te toplanan Cumhuriyet Halk Partisi 3. Olağanüstü Kurultayın gündemindeki tek konu seçimdir (Kabasakal, 1991: 216). Seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi 31 milletvekili, Millet Partisi 5 milletvekili, Bağımsız 1 ve seçimin galibi Demokrat Parti ise 505 milletvekili çıkarmıştır. Ayrıca partiler arası ittifakı engelleyen ortak aday göstermenin önüne geçilmiş ve kısıtlı bir seçim dönemi olmuştur (Sezen, 1994: 243-244).

Seçimde alınan kötü sonuçlardan dolayı partililerin birbirlerini suçlayan söylemleri, tartışmalar ve anlaşmazlıklar ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Herkes, parti içinde bir ıslahat yapılmasından, kadroların ve politikaların değiştirilmesinden söz etmektedir Buna göre parti meclisinin eskiden olduğu gibi daha güçlü hale

getirilmesi, kurultayın parti meclisini, parti meclisi ise genel yönetim kurulu, genel yönetim kurulu'nun ise genel sekreteri seçmesini kararlaştırmak için ıslahat komisyonu kurulmuştur (Bila, 1999: 156-157). Komisyonun önerisine göre, yetkiler heyetlerde olacaktır. Genel başkanlık, Genel sekreterlik ve Genel Yönetim kurulu gibi kurultaydan ayrı seçilme sisteminin yerine kurultaydan sonra partinin en yetkili organı olan ve kurultayın seçeceği 21 kişilik merkez kurulu ile bunun seçeceği 7 kişilik yürütme organı olacaktır. Böylelikle genel başkanı kurultay seçecektir (Bila, 1999: 158).

Seçimlerde alınan kötü sonuçlar kenara çekilmeden Cumhuriyet Halk Partisi 11. Kurultay yapma kararı almıştır. Partinin programında yer alan konulara ve değişikliklere bakıldığında; Anayasa, Siyasi ve Yargı konuları üzerinde durulurken Cumhuriyet ilkesinin yer aldığı maddeye seçim sisteminin “kaza teminatına bağlı ” olması eklenmiştir (Kili, 1976: 122).

Kurultayda, Genel sekreter seçme yetkisi kurultayca yapılacaktır. Yapılan tüzük değişikliği ile Genel yönetim kurulu kaldırıldı ve 30 Kişiden oluşan bir parti meclisi kuruldu. Parti meclisine bağlı merkez yönetim kurulu üyelerini 2 üyeyi genel sekreterin belirlediği, 5 üyeyi ise merkez kurulu oluşturacaktır. Kurultayda yapılan seçimlerle İnönü Genel Başkan seçilirken, Kasım Gülek Genel sekreter seçilmiştir (Kumaş, 1999: 76-77).

Kurultayda yerel seçimlere girip girmeme konusu uzun tartışmalara yol açmıştı. Tartışılan konulardan biri Cumhuriyet Halk Partisi grubunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni terk etmesiydi. Bu yoldaki görüş ve önerileri değerlendirmek amacıyla ana davalar komisyonu kurulmuştu. Kısacası Komisyonun kararı seçimlere girmemektir. Ancak genel başkan seçimlere girilmesinden yana ve parti grubunun meclisten çekilmemesinden yana görüşlerini paylaşmaktadır. Komisyonun tekrar çekilme kararı almasına itiraz eden İnönü'nün ikinci kez yaptığı konuşmasından sonra karar mercii parti meclisine bırakılmıştır. Böylece parti meclisi 1954 muhtar seçimlerine partinin katılmasına karar vermiştir. 1955 belediye ve il genel meclisi seçimlerine parti olarak girilmemesi Parti Meclisi'nce kararlaştırılmıştır (Kili, 1976: 122-123).

1956 Mayıs ayında Cumhuriyet Halk Partisi'nin 12. Kurultayı yapılmıştır. Kurultayın özellikleri ve alınan kararlara bakılırsa; Parti genel başkanlığını İnönü kazanırken, Genel sekreterliği ise Kasım Gülek kazanmıştır. Kurultayın yayınladığı bildiriye göre; Demokrasinin anayasal düzen içinde işleyebilmesi esas alınırken, Anayasa mahkemesinin kurulması isteği ile ikinci meclisin oluşturulması belirtilmektedir. Bunun yanında kurultayda ekonomik sıkıntılar üzerine hükümeti eleştiren açıklamalar yapılmıştır. İktidar partisinin özgürlükleri kısıtlayıcı uygulamaları, radyonun tarafsız olmaması, üniversite özerkliği, insan haklarını içeren düzenlenmeleri sağlayacak anayasal uygulamaların oluşturulmasını talep eden bildirgedir (Kumaş, 1999: 82-86).

1957 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı, Millet Partisi Genel Başkanı ve Hürriyet Partisi Genel Başkanı aralarındaki yakınlaşma ve işbirliğinden dolayı ortak bir bildiri yayımlanmıştır. Buna karşılık Demokrat Parti de muhalefete karşı bir hamle yapmaktaydı. Bunun üzerine Demokrat Parti, muhalefet partileri arasındaki işbirliğini gölgeleyici hamle yapmaktan çekinmemiştir. İktidarın oluşturduğu yasa tasarısı ile, bir yerde örgütü bulunan parti o bölgede seçime girmezse diğer yerlerde de seçimlere giremeyecektir, diye tasarımı meclise vermiştir (Bila, 1999: 168-169).

Bu gelişmeler üzerine aynı yıl Cumhuriyet Halk Partisi 13. Kurultayını gerçekleştirmiştir. Kurultayda alınan kararlar ve gelişmeler açısından bakılırsa;

Kurultayın özellikleri; İnönü'nün kurultayda yaptığı konuşma ile iktidarı kastederek demokrasinin tehlikeye düştüğünü, basın özgürlüğü, işçi hakları, adalet ilkeleri, meclis denetimi, bağımsız mahkemeler konusunda iktidar ile uzlaşamadıklarını söylerken, sorunların çözümü için hukuk ilkelerinin sağlanması kanısındadır. Ayrıca kurultayda muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin parti tabanında da memnuniyet ile karşılandığını vurgulamıştır. Kurultayda Hürriyet Partisi genel başkanı yaptığı konuşma ile partilere birlik dolu olumlu mesajlar vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurultayda verdiği mesaj ile demokrasinin sağlanması, eşitlik, hukuk devleti, adalet ve milli egemenliğe ve milletin iradesinin üstünlüğüne geniş yer verilmiştir. Ayrıca kurultayda Cumhuriyet Halk Partisi

yayımladığı kurultay bildirgesi ile Demokrat Parti'yi adeta uyarıyor ve sorumluluklarını hatırlatıyordu (Kumaş, 1999: 88-91).

Kurultayda Cumhuriyet Halk Partisi komisyonu, il temsilcilikleri, partiler arası işbirliğine sıcak bakmamıştır. Onlara göre Cumhuriyet Halk Partisi güçlenmekte ve yakın zamanda iktidar olma ihtimali yüksektir. Bu gelişmeler üzerine Genel Başkan İnönü bir konuşma yaparak partiler arası işbirliğinin olacağını, aksi bir durumda görevi bırakıp kurultayı terk edeceğini söylemesi üzerine komisyon geri adım atmıştır. Bunun sonucunda bir ilde en çok oy oranına sahip parti kimse diğer partiler o ilde seçime girmeyecek ve oy oranı yüksek olan partiyi destekleyecektir. Aynı sıralarda Demokrat Parti'yi harekete geçiren konu muhalefetin birleşmesidir. Bunun için Demokrat Parti önceden tasarı haline getirdiği maddeleri yasa çıkartarak seçim kanununa eklemiştir. Böylece muhalefetin işbirliği çalışmalarını önlemiştir (Kili, 1976: 125-126). Komisyonun ve il temsilcilerinin verdiği karara karşı Genel başkan İnönü'nün gösterdiği tavır parti iradesine zarar veren bir tutumdur. İnönü bu tavırla adeta kararları kendi isteği doğrultusunda etkilemiş ve bu durum parti içi demokrasi anlayışına aykırı düşmektedir.

Aynı yıl yapılan seçimlerde partilerin aldığı sonuçlara bakıldığında; Cumhuriyet Halk Partisi 178 milletvekili, Demokrat Parti 424, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 4, Hürriyet Partisi 4 milletvekili kazanmıştır. (Sezen, 1994: 245).

Seçim sonucuna göre; Demokrat Parti'nin oyları azalırken, muhalefetin oyları yükselmiştir. Seçim sonuçlarının değerlendirilmesi açısından Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu başarısı; İktidara olan sevginin azalması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin hazırladığı seçim beyannamesinin etkisi, partinin aday seçimindeki hassasiyeti, muhalefetin rejimi halka kabullendirmesi gibi sebepler muhalefetin yükselmesini sağlamıştır (Bozkurt, Yyok: 85).

1959 yılına gelindiğinde Cumhuriyet Halk Partisi 14. Kurultayı başlamıştır. Kurultayda şiddetli kadro tartışmaları, partinin politikasındaki önemli değişikliklerle birlikte ela alınınca, Türk siyasi hayatında yeni bir Cumhuriyet Halk Partisi'nin doğmasına yol açmıştır (Bila, 1999: 175).

Kurultayda alınan kararlara bakıldığında; Kurultayda ilk hedefler bildirgesi yayınlandı. Bildirgenin içeriğine göre; Demokrasi ve demokratik uygulamalarla bağdaşmayan bütün her şeyin kaldırılacağı belirtilmiştir. Bildirgede başta kişi hakları, basın, grev ile ilgili serbestliklerin oluşturulacağı belirtilmiştir. Parti tüzüğünde değişikliğe gidilerek genel sekreterin parti meclisi çoğunluğun oyuyla görevden alınabilmesi kabul edilmiştir. Parti meclisi üye seçimi için Hürriyet Partisinden katılan üyelerin yanı sıra Kasım Gülek'in belirlediği 11 kişi katılabilmiştir (Kumaş, 1999: 94-95). Genel sekreterin parti meclisindeki çoğunluğun kabul oyu ile görevden alınması demokratik bir uygulama sayılabilir. Çünkü burada kişi veya kişilerin verdiği doğrudan bir kararla değil, parti iradesinin verdiği karar geçerlidir. Dolayısıyla bu karar demokrasi açısından bir sorun teşkil etmemektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin hazırladığı Beynamede partinin iktidara gelmesi halinde demokratik olmayan uygulamaları kaldıracağı belirtilmiştir. Parti iktidara geldiğinde; Hukuk devleti, adalet ve milletin egemenliğine dayalı yeni bir anayasa yapılacaktır. Ayrıca tarafsız cumhurbaşkanı olacak. Yasamanın yürütme üzerinde denetimi sağlanacak. Denetimin oluşması için ikinci bir meclis kurulacak. Hâkim güvencesi ve Yüksek Hukuk Kurulu sağlanacak. Son olarak herkesi ilgilendiren sosyal imkân ve haklar sağlanacaktır (Bila, 1999: 178). Bu beyanname ile parti içinde bir demokrasi anlayışının gelişmesi ve hukuk ilkelerine bağlı bir yönetim anlayışı oluşması için mücadeleye başlanmıştır.

Kurultay sonunda önemli bir olay yaşanmıştır. Demokrat Parti'liler tarafından açıklanan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) yetkilisine gönderdiği mektupta Nüvit Yetkin hakkında olumsuz cümlelerin yer alması ve ikincisi ise Kasım Gülek ve beraberindeki kişiler yaptıkları gezi sırasında kötü olaylar çıkmış ve saldırılara maruz kalmışlardır. Bu durum parti içinde tansiyonu yükseltmiş ve parti acil toplanma kararı almıştır. Tüzükte yazılan kurallara göre işlem yapılması beklenirken Kasım Gülek kendiliğinden istifa etmiş ve yerine İsmail Rüştü Aksal genel sekreterlik görevine gelmiştir (Bila, 1999: 179).

3.3.2. 1960 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi

27 Mayıs 1960 ihtilâlı sonrası, bir süre parti faaliyetleri yasaklanmıştır (Bozkurt, Yyok: 99). 6 Ocak 1961 tarihinde ülkede siyasi çalışmalar tekrardan başlamıştır. Çoğunluğu Cumhuriyet Halk Parti’li üyelerden oluşan kurucu meclisin açılmasından sonra anayasa komisyonu oluşturulmuş ve yeni anayasa hazırlama sürecine girilmiştir. 27 Mayıs 1961’de kurucu mecliste kabul edilen Anayasa, 9 Temmuz Referandumunda oyların %62’sini alarak kabul edilmiştir (Bozkurt, Yyok: 104).

Bu gelişmelerden sonra 15. Kurultay ağustos ayında gerçekleşmiştir. Kurultayda alınan karar ve özelliklere bakıldığında, kurultayda parti içi anlaşmazlıklar ve tartışmalar yaşanmaktadır. Kasım Gülek’in parti görevinden ayrılmak için yaptığı konuşma üzerine, partililer tarafından Gülek’e eleştirilerde bulunulmuş ve parti içinde gerilim yükselmiştir. Bu sırada İnönü kürsüye gelerek Gülek’e parti içerisinde herhangi bir yetki ve görev vermeyeceğini “ya o ya ben “ sözü ile Gülek’in genel sekreter seçilmemesini partililere iletmiştir. Tartışmaların bitmesiyle birlikte partililer genel sekreterlik için İsmail Rüştü Aksal’ın olmasını istemiştir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında yapılan genel sekreterlik seçimi hiç de kolay olmamıştır. Parti meclisi adaylığı için üç farklı liste mevcuttur. İlk liste genel merkezin hazırladığı listedir. İkinci liste parti örgütünün hazırladığı, üçüncüsü ise Kasım Gülek’in listesidir. Ancak temsilciler meclisi üyelerinden 6 kişinin aralarında yaptıkları gizli görüşme ile genel sekreterlik seçim yarışının partiye ciddi zarar verdiğini belirtmişlerdir. Bu bakımdan genel sekreterlik adaylığından Gülek’in çekilmesini bildirmişlerdir. Ancak Gülek gazeteye verdiği demeçle adaylıktan geri adım atmayacağını belirtmiştir ve genel sekreterlik seçim yarışına aday olarak katılmıştır. Yapılan seçimde İsmail Rüştü Aksal oyların büyük bir çoğunluğunu alarak Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri seçilmiştir. İnönü ise Parti Genel Başkanı seçilmiştir (Kumaş, 1999:104-106).

Seçimlerden sonra Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Temel Hedefler Bildirgesi adı verilen bir bildirge yayımlanmış ve bu önemli bildirmede; Partinin bir önceki kurultayda ortaya koyduğu amaçlarını gerçekleştirdiğinden, şimdiki kurultayda, önceden yaşanan kırınlıkları, küslükleri

bitirmekten bahsedilmektedir. Bundan sonraki süreçte iktisat alanları, kalkınma, refah artışı, güvenlik, emniyetin sağlanması, hoşgörü yer alırken köylerde yaşayan halk ile iletişimi arttırmak ve köylere yeni hizmetlerin sağlanması temin edilecektir, diye bildirmede belirtilmiştir (Bila, 1999: 190-191).

1961 yılında yapılacak seçimler için nispi temsil sistemine geçilmiştir ve seçimlere Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve diğer partiler katılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkeleri referandumla kabul edilip yeni anayasada yer almasına rağmen, Cumhuriyet Halk Partisi %36 oy alarak bir önceki seçime göre oylarını düşürmüştür (Ayata, 1992: 81).

Seçimlerden sonra Cumhuriyet Halk Partisi örgütü, Adalet Partisi ile koalisyon hükümetine ortak olmayıp, partinin muhalefet olarak mecliste bulunmasını isteyen yazıları genel merkeze iletmiştir. Fakat örgütün bu girişimi sonuçsuz kalmış ve parti genel başkanları rejimin işleme için aralarında anlaşma yapmışlar. Ardından partiler Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanı olarak desteklemiş ve Kasım 1961'de İnönü, koalisyon hükümeti kurmuştur (Bila, 1999: 193-194).

Kurulan koalisyon hükümeti iki parti arasında geçen af meselesinde anlaşma sağlanamadığı için kısa sürmüştür. Ayrıca kabineden bazı Adalet Partisi üyelerinin Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçmesi ile parti önemli bir avantaj sağlamıştır. İkinci koalisyon kurma görevi tekrar İnönü'ye verilmiştir. İnönü, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ile koalisyon kurmuştur (Bozkurt, Yyok: 108).

Bu gelişmelerden sonra 16. Kurultay daha başlamadan parti içinde anlaşmazlıklar başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi içinde ki bazı önemli isimler partinin halkla bütünleşmesi gerektiği ve parti yönetiminin teşkilatlarla yeterince ilgilenmediğini belirtmiştir. Bu söylemlerden sonra parti içinde yükselen çekişmeler sonucu Nihat Erim, Kasım Gülek ve Avni Doğan divana sevk edilmiş ve disiplin kurulunun verdiği kararla 3 isim partiden 1 yıllığına çıkartılmıştır (Teziç, 1976: 292).

Parti içinde yaşanan anlaşmazlıkların yükseldiği bu gergin dönemde üç ismin partiden ihracı hakkında ciddi eleştiriler başlamıştır. Gülek'in tamamen çıkartılmasını istemeyen ve onu savunan çoğu delege Kemal Satır'ı suçlamıştır. Satır'ın Gülek'i oyla yenilgiye uğratamadığını partiden çıkartarak kendisinden

kurtulmak istediğini belirtmişler. Partililer, bu suçlamalarına gerekçe olarak, Adana'da gerçekleştirilen milletvekili aday oylamasını Kemal Satır'ın Gülek'e karşı kaybetmesine bağlıyorlar ve bu sebepten dolayı Satır'ın Gülek'e karşı bir tutumu olduğunu iddia ediyorlardı (Kili, 1976: 150). Adana Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilliği adaylığı yoklamasını Kasım Gülek kazanmış, Kemal Satır kaybetmiştir. Merkez Yönetim Kurulunun Elazığ Cumhuriyet Halk Partisi'nin aday yoklamasına itirazı sonucunda karar bozulmuştur. Bunun üzerine aday listelerini merkez yeniden düzenleyip Kemal Satır meclise girmiştir (Kili, 1976: 150).

Aralık ayında başlayan 16. Kurultay, parti içinde yaşanan gerilimler ve çekişmelerle geçmiş, bunun üzerine İnönü konuşma yapmıştır. İnönü parti içindeki hizipler (Gülek, Erim, Doğan ve Göle) hakkında çok ciddi eleştirilerde bulunmuş ve parti içindeki hiziplerin partiye zarar verdiğini belirtmiştir. İnönü, konuşmasında demokrasiden taviz verilmeyeceğini savunurken, parti içindeki bu ayrışmaya kesinlikle müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir (Kumaş, 1999: 121-122). Sonuç olarak dörtlülerin ihraçlarını isteyen öneri oy çokluğu ile kabul edilmiştir (Kumaş, 1999: 123).

Partiden ihraç edilen dörtler, bir bildiri sunarak parti yönetimini eleştirmişlerdir. İnönü'nün önerisi ile ihraçları incelemek için bir komisyon kurulmuştur. Öneride komisyon bu kişileri dinleyecek ve genel başkandan bilgi alacak ve bir karar verecektir. Komisyon 57 il ve 4 genel merkez temsilcisinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Komisyonda 39 kabul 13 ret oyu çıkmış ve Erim, Gülek, Doğan bir yıl süreyle ihraç edilmiştir (Kili, 1976: 152-153).

Kurultayda yapılan tüzük değişikliği ile ilçe ve merkez ilçe çevresinde son seçimde alınan oya göre; 50 oy için 1, 51'den 100'e kadar 2 delege, bundan sonrası delegeler ise her 100 oyda bir tayin edilerek delegelerin belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bir ilçeden delege sayısı 600'ü geçemezdi. Bu, milletvekili aday adaylığında büyük merkezlerin zararına işleyen bir uygulamaydı (Bektaş, 1993: 113).

1963 yılında Cumhuriyet Halk Partisi içinde yaşanan sorunlar, çekişmeler ve hükümetin sıkıntılı bir süreç yaşaması parti örgütü içindeki ayrılıkları beraberinde

getirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Merkez Yönetim Kurulu üyesinin bulunduğu gençlik kolları üyeleri istifa etmiştir (Bila, 1999: 203).

1963 Temmuz ayında parti meclisi bu önemli mesele üzerine toplanmıştır. Esengil, K. Gülek ve C.Sungur'un yer aldığı kişiler hakkında Partiyi ayrılıkçılığa sürüklemek, demokratik rejim aleyhtarı beyanları ve rejimi ortadan kaldırmaya teşebbüs suçlarından isimleri geçen K.Gülek ve A. Doğan kesin ihraç edilirken, diğer kişiler 1 yıl partiden uzaklaştırılmıştır (Teziç, 1976: 292-293).

Bu gelişmelerden sonra İnönü yurt dışı gezisinde iken partinin koalisyon ortağı olan Yeni Türkiye Partisi koalisyondan çekilme kararı almıştır (Bozkurt, Yyok: 111). Ardından İnönü'nün bağımsız milletvekillerini koalisyona dâhil etmesiyle reform kabinesi, 3. Cumhuriyet Halk Partisi Koalisyonu kurulmuş böylece Ortanın Solu kavramı ortaya çıkmıştır (Bozkurt, Yyok: 111).

Ekim ayında başlayan 17. Kurultayda parti içi çatışmalar yaşanmamış, ancak genel politikalar hakkında parti içi eleştiriler yoğunlaşmıştır (Bila, 1999: 207). Kurultay "Aydın Kongresi" diye tabir edilen bir kongre olması için parti örgütü içinde yer alan gençlik kolları ve kadın kolları da kurultaya dâhil olmuştur. En önemlisi de kurultay bildirgesi "İleri Türkiye Ülkümüz" adıyla kabul edilen bildirge olmaktadır (Ahmad, 1996: 247).

Bildiri içerisinde yer alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yolu adlı kısmındaki açıklamada "Bu yolun Türkiye'yi sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan" toplumun sınıfsal ayrışmasını veya bölünmesini önleyen topluma refah ve adalet anlayışı sağlayan bir ilke olduğu belirtilmiştir. Kısacası bu yol toplumu her alanda kalkındırmayı amaçlayan önemli bir bildirgedir (Kili, 1976: 155).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu hedefleri ileride Ortanın Solu anlayışını ortaya çıkartacaktır (Bila, 1999: 209). Bildirgenin önemli içeriği Cumhuriyet Halk Partisi'ni her açıdan geliştirmeyi hedef kılmaktır (Ahmad, 1996: 247). Parti içinde ki olaylara bakıldığında, kısa bir süre önce İnönü ile tartışan Nihat Erim tekrar parti meclisine dönmüştür. Ancak Kasım Gülek'in affedilmesi için partililer tarafından verilen öneri kabul edilmemiştir (Bila, 1999: 209).

3.3.3. 1965 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi

1965 yılı parti için önemli bir dönemdir. Ortanın Solu politikası, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İnönü'nün 1965 seçimlerinde önce Milliyet gazetesine yaptığı açıklama ile resmen ilan edilmiştir (Fedayi, 2016: 52). Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi 1965 seçimlerine Ortanın Solu ideolojisi ile (Cumhuriyetçilik, Demokrasi, Kalkınma, Ekonomi, Devletçi ve Sosyal Adalet) girmiştir (Ayata, 1992: 82).

1965 yılında yapılan seçimlerde Adalet Partisi 240 milletvekili kazanırken, ikinci sırada Cumhuriyet Halk Partisi 134 milletvekili, üçüncü sırada Millet Partisi 34 milletvekili, Dördüncü sırada Yeni Türkiye Partisi 19 milletvekili, Beşinci Türkiye İşçi Partisi 15 milletvekili, son olarak Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 11 milletvekili kazanmıştır (Sezen, 1994: 255).

Seçimlerden sonra parti içinde tartışılan gündem maddesi Ortanın Solu meselesidir. Bazı partililer bu anlayışın partiye ideolojik anlamda katkı sağlamadığını ve bu anlayışın bırakılması gerektiğini beyan etmiştir (Ayata, 1992: 83). Bazı önemli kişiler de “Şerif Mardin ve Fredrick Frey'in” yaptıkları kamuoyu araştırmasında, partinin seçimleri kaybetmesinin temel sebebinin Ortanın Solu anlayışından değil, tersine, bu programın seçmene yeterince anlatılamaması yüzünden ve eski Cumhuriyet Halk Partisi imajının, değişmemiş olmasının yol açtığı sonucuna varılmıştır (Fedayi, 2016: 57).

12 Ağustos 1966 yılında alınan Parti Meclis kararı ile CHP'nin Ortanın Solu anlayışında olduğu açıkça belirtilmiştir (Ecevit, 1973: 82).

Hatta bu anlayış, Genel başkan İnönü'nün İstanbul İl Kongresinde yaptığı konuşma ile netlik kazanmıştır. İnönü konuşmasında Ortanın Solu anlayışının bir parti programı olduğunu belirtirken, bu anlayışın reformist, sosyal ve geleceğe yönelik önemli bir anlayış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ortanın Solu'nun, kutuplaşmanın önüne geçen aşırı uçlara kaymayı engelleyen bir unsur olduğundan bahsederken, bu sloganı parti içindeki muhalif kişilerin anlamak istemediklerini ve partiye zarar verdiklerini belirtmiştir (Ecevit, 1973: 82-83).

Ortanın Solu kavramı Ecevit'e göre; Ortanın Solundakilerin insancıl ve halkçı, sosyal adaletçi ve güvenlikçi, ileri, devrimci reformcu, devletçi, plancı, özgürlükçü, sosyal demokrat olduğunu belirtmektedir (Ecevit, 1973: 24-27).

1966 yılında 18. Kurultay İnönü'nün açılış konuşmasıyla başlamıştır. İnönü "Cumhuriyet Halk Partisi Sosyalist değildir ve olmayacaktır." sözünden sonra parti içinde ciddi olaylar başlamıştır. Feyzioğlu Ortanın Sağı'nı, Turan Güneş Ortanın Solu'nu, Yaşar Akal ise Ortanın Solu bir bunama hareketidir, görüşlerini savunmuşlardır. Kemal Satır ise, Ortanın Solu'nun partinin bütün kademelerinde kabul edildiğini belirtmiştir. Partililer tarafından parti içinde farklı ideolojiler dile getirilse de Ecevit'in yaptığı konuşma adeta kurultaya damgasını vurmuştur (Bila, 1999: 223).

Ecevit konuşmasında; "Ortanın Solu'na karşı olanlar Atatürk ilkeleriyle halindedir. Bir parti toprak reformuna bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye teşebbüs edince ortanın solundadır". Ecevit petrol konusu hakkında, yabancı devletleri kastederek ülke petrollerini himaye altına alma çalışmalarına fırsat verilmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca seçimleri kaybetme sebebinin Ortanın Solu olmadığını "iç hem dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik." demiştir. Ancak halk için bu dış unsurlarla her zaman mücadelelerinin süreceğini söylemiştir (Bila, 1999: 223-224).

Kurultayda parti tüzüğünde önemli değişiklik yapılmıştır. Buna göre; Haysiyet Divanı ismi değiştirilip disiplin kurulu yapılmıştır. Bölge toplantılarının artık yılda 2 defa yapılmasına karar verilmiş. Partiye girişte üyelere alınan aidatlar kaldırılmıştır. Hazineden gelen yardımların yüzde 60'ının parti örgütüne ayrılmasına karar verilmiş. Tüzükte değiştirilen maddeler dışında, kurultayda yapılan genel başkanlık seçimini İnönü kazanarak tekrar genel başkan olmuştur (Bila, 1999: 224). Ayrıca kurultayda İnönü'nün desteğini de alan Ecevit, yapılan seçimler ile parti genel sekreteri olmuştur (Ayata, 1992: 83). Yeni tüzük değişikliği ile hazine yardımlarının örgüt birimlerine aktarılması yerel teşkilatlara önem verildiğini göstermektedir.

Kurultaydan hemen sonra parti içi yaşanan mücadeleler ve zıtlaşmalar başlamış ve tartışmalar yükselmiştir. Parti Meclisi toplantısında Ortanın Solu'nu kabul eden ve etmeyenler arasında başlayan çekişmelerde, bu görüşü reddeden 8'ler diye tabir edilen kişiler bulunmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi kanadında etkili olan sayıca çoğunlukta bulunan 63'ler diye tabir edilen grup da Ortanın Solu'na karşıdır ve 8'leri desteklemektedirler (Kili, 1976: 232).

Parti içi tartışmalar sürerken Ortanın Solu hakkında Hürriyet gazetesinin yaptığı bir araştırma ile 57 il başkanının bu anlayışı kabul etmedikleri bildirilmiştir (Bozkurt, Yyok: 116). Kısa bir müddet sonra Parti Meclisinde yayınlanan bildiri ile, parti içinde tartışma tekrardan yükselmiştir. Feyzioğlu, başta kendi olmak üzere 8'ler olarak bilinen kişilerin verdikleri önergeyle parti içinde kendini sosyalist olarak tanımlayanların bulunduğu bildirilmiştir. Bu durumun ciddiyetine değinerek, toplumda bir algı oluşturduğunu ve bu duruma itirazda bulunarak, parti yönetiminin bir bildiri yayınlamasını ve partinin sosyalist olmadığına dair açıklama yapmasını talep etmiştir (Kili, 1976: 232).

Hazırlanan bildiride partinin Ortanın Solu'nda olduğu belirtilirken, bildiri içerisine partinin kesinlikle sosyalist bir parti olmadığı belirtilmiştir (Bozkurt, Yyok: 116). Bu sırada Milliyet gazetesinin parti örgütü üzerinde yaptığı bir araştırmada ilçe başkanlarının çoğunun Ortanın Solu'nu benimsediği yer alırken, bu yöneticilerin yarıya yakınının ise Feyzioğlu ve beraberindeki kişilerin ihraç edilmesinde hemfikir olduğu belirtilmiştir (Bozkurt, Yyok: 116). Ortanın Solu'nun il başkanlarınca kabul edip edilmediğini araştırmak için Hürriyet gazetesi bir anket yapmıştır. Araştırma sonucunda 57 il başkanının ortanın solunu benimsemediklerini ortaya çıkarmıştır (Bozkurt, Yyok: 116).

1967 yılında partinin küçük Kurultay diye tabir edilen toplantıda il başkanları ve il temsilcileri Ankara'da toplanmıştır. Kurultayda parti içinde ki tartışmalar, sosyalizme ve "Sol" kavramına yönelik sözler parti dışına çıkmış ve bu durum çeşitli yorumlara yer açmıştır (Kili, 1976: 235-236). Küçük kurultayda Ecevit parti içindeki hizipleri kastederek partinin sosyalist olmadığını belirtiyordu. Kurultayda Ecevit'e karşı bir ilgi oluşmakta ve İl başkanları genel sekreter Ecevit'i desteklemektedir. Ayrıca il başkanları yayımladıkları bildiri ile 8'ler olarak tabir edilen muhaliflerin

yanında olmadıklarını ve Ecevit'i desteklediklerini belirtmişlerdir (Bila, 1999: 227-228).

Parti içinde yaşanan bu durumun etkisi farklı bir boyuta ulaşmış 8'ler hem parti içi faaliyetlerini sürdürmekte hem de parti örgütlerine Genel Başkan İnönü ve Ecevit'e karşı kendi saflarını güçlendirme çalışmaları yapmaktadır. Bu gelişmeler üzerine parti içi çekişmeyi çözmek için genel başkan olağanüstü kongre kararı almıştır (Bila, 1999: 228).

Kurultayda İnönü'nün yaptığı parti içi düzenin bozulmaması çağrısına rağmen Feyzioğlu ve beraberinde 17 kişi partiden ayrılmıştır (Bila, 1999: 229). Kurultayın bitmesinin hemen ardından 48 partili daha partiden ayrılmıştır (Kili, 1976: 240) Böylece partiden ayrılan Feyzioğlu ve beraberindeki kişiler Güven Partisini kurdular. Kemal Satır ve Nihat Erim ise partide kalarak muhalifliklerine devam etmişlerdir (Fedayi, 2016: 58).

1968 mahalli ve kısmi seçimlerinde; Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul ve İzmir adayları için genel merkez ve il örgütü aynı isimlerde anlaşmıştır. Ancak Ankara il örgütünün belirttiği isim genel merkez tarafından kabul görmemiştir. Sonuç olarak genel merkezin belirlediği isim aday olmuştur. Bu meseleden bir müddet sonra Ankara il yönetim kurulu görevden alınmıştır (Bektaş, 1993: 82). Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi örgütü içinde demokrasinin gelişimini olumsuz etkileyen bir karardır. İl örgütünün istediği adayın kabul görmemesinin sebepleri tartışılabilir. Fakat il örgütün görevden alınması demokrasi ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.

Genel merkezin partinin bütün organlarında etkin olduğu ve genel merkezin isteği dışında kararların alınamadığı görülmektedir (Bektaş, 1993: 82). Bu durum parti içi demokrasi anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Genel merkezin bu kadar etkili olması yerel örgüt birimlerinin katılımcı demokrasi yönünde gelişmesini olumsuz etkilemektedir.

1968 yılı Ekim ayında parti 19. Kurultay için toplandı. Kurultayda İnönü yaptığı konuşma ile, parti içinde Ortanın Solu'nun hâkim olduğunu belirtirken,

halkın partiden beklentilerinin karşılanacağını ve seçimlere daha kararlı bir şekilde katılacaklarını belirtmiştir (Kumaş, 1999: 188).

Ardından Ecevit'in Ortanın Solu kavramı için yaptığı konuşmaya hitaben, Ortanın Solu anlayışından vazgeçilmeyeceği, demokrasi haricinde bu anlayışa sınırlanmayacağını belirtmiştir (Bila, 1999: 232).

Kurultayda önemli bir konu tüzük değişikliğidir. Yeni tüzüğe göre, il ve ilçe kongrelerinin 2 yılda bir yapılması kararlaştırılırken, yılda bir kez halka açık il ve ilçelerde toplantı yapılması yönünde karar alınmıştır. Ayrıca yeni değişiklikle parti meclisinin 3 ay ara ile toplanabilmesi sağlanırken, belediye, il genel merkezi seçimlerinde il yönetim kurullarına %10 oranında kontenjan ayrılmıştır. Yapılan son değişiklik ile Merkez Yönetim Kurullarının üye sayısı 14'e yükseltilmiştir (Bila, 1999: 232-233). Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerel birimlere kontenjan ayırması ve halka açık il, ilçe kongrelerinin yapılması demokratik katılıma önem verdiğini gösteren bir karardır.

1969 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nde Ortanın Solu anlayışı benimsenmiş ve parti bu ideoloji doğrultusunda seçimlere katılmıştır (Fedayi, 2016: 62). 1969 seçim sonuçlarına bakıldığında; Adalet Partisi 256 milletvekili ile birinci parti, Cumhuriyet Halk Partisi 143 milletvekili ile ikinci parti olarak meclise girmeyi hak kazanmıştır (Sezen, 1994: 259).

Seçimlerde alınan yenilgi üzerine partide yeniden huzursuzluk ve tartışmalar başlamıştır. Genel sekretere ve Merkez Yönetim Kuruluna karşı, Nihat Erim ve Kemal Satır tarafından tartışma ve mücadeleler başlatılmış, ancak İnönü'nün 20. Kurultayda müdahalesini gerekli kılmıştır (Bektaş, 1992: 82).

20. Kurultay parti içinde yaşanan tartışmalar ve mücadeleler sonucu 1970 yılında toplanmıştır (Kili, 1976: 258). Kurultayda, İnönü partide yaşanan sorunları ortadan kaldırmak için konuşma yapmıştır. İnönü partiye zarar verdikleri gerekçesiyle bazı eski yöneticilerin tasfiye edileceğini kurultayın ilk gününden belirtmektedir. İnönü parti dışından zarar vermeye çalışanlara karşı partilileri uyarılmış ve parti içi çekişme ve bölünme olmamasını belirtmiştir. İnönü; Ortanın Solu görüşünde bir kayma veya ayrılığın olmadığını ve partinin bir sosyalist partisi

olmadığını tekrardan belirtmiştir. Genel sekreterin daha rahat parti politika ve palanlarını yapması için bir parti meclisi kurulması öngörülmüştür (Kili, 1976: 259). İnönü bu tutumuyla parti içinde birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca genel sekreterin çalışmalarını kolaylaştırmak için başlatılan adım partinin daha etkin politika üretmesi yönünde önemli bir gelişmedir.

Kurultayda alınan önemli bir kararla parti yönetimi, artık halkla bütünleşeceğini ve vatandaşlar ile daha yakın ilişkiler geliştireceğini belirtmekteydi (Teziç, 1976: 296).

Kurultayda bir başka önemli mesele daha bulunmaktaydı. Buna göre; İnönü, Parti Meclisi seçimi yapılmadan önce dağıtılan listeler hakkında kendisinin listelerle bir alakası olmadığını ve listelerin hiçbirini desteklemediğini belirtmiştir. Ayrıca genel sekreterlik için Bülent Ecevit'i işaret ederken, parti meclisinde yer alacak kişilerin kendisinin yakın arkadaşları olduğunu ve görev almaları gerektiğini belirtmiştir (Kili, 1976: 262). Buna göre; Parti meclisinde iki liste bulunmaktadır. Birincisi Ecevit'in listesidir. İkincisi Kemal Satır'ın listesidir. Kurultayda yapılan seçimleri Ecevit kazanmış ve onun oluşturduğu liste kabul edilmiştir (Kili, 1976: 262-263). Seçimi kazanan Ecevit yaptığı konuşma ile, Ortanın Solu anlayışında devam edeceklerini ve partinin bir kitle partisi olmadığını belirtmiştir (Ayata, 1992: 84).

1971 yılına gelindiğinde yaşanan askeri muhtıra ile Başbakan Süleyman Demirel görevinden ayrılmış ve hükümet eski bir Cumhuriyet Halk Parti'li Nihat Erim tarafından kurulmuştur. Ancak bu durum Ecevit'i rahatsız etmiştir. Ecevit bu konuda seçilmiş bir hükümetin gitmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Bu durumun demokrasi ile bağdaşmadığını belirtmektedir. Ecevit, ordunun dolaylı bir şekilde desteğinde bulunan hükümetin yanında olmayı düşünmediği, kurulacak hükümete destek vermeyeceğini belirtmiştir. Bu gelişmeden sonra Ecevit'in İnönü ile yaşadığı görüş ayrılıkları ve İnönü'den kaynaklı Cumhuriyet Halk Partisi ideolojisinde hiç değişim gerçekleşmemesi nedeniyle görevinden ayrılmıştır (Ayata, 1992: 85).

Bu meseleden sonra parti içinde Ecevit ve İnönü arasında çekişme başlamıştır. Parti merkez karar kurulu Nihat Erim hükümetinde görev almamasını

istiyor ve Nihat Erim hükümetinde görev alacak kişilerin ihracını istemektedir. Diğer taraftan parti meclis grup başkanı Kemal Satır yaptığı açıklama ile Erim hükümetine destek çağrısında bulunmuştur (Bektaş, 1993: 84).

Ardından Cumhuriyet Halk Partisi ortak grupları toplanarak İnönü'nün kararını dinlemiş ve Nihat erim hükümetine destek vermek için üye verilmesi kararlaştırılmış. Ancak Ecevit yanlıları, oylamalarda ret oyu kullanarak İnönü karşısında yer aldılar (Kili, 1976: 283). Oylamada Cumhuriyet senatörlerinin kullandığı oylar 21 kabul 5 ret. Millet Meclisi grup üyelerinin kullandığı oylarda 75 kabul, 45 ret çıkmıştır. Bu gelişmelerden sonra hükümete üye için, destek olma veya olmama meselesi ve 1971 muhtırası ile başlayan süreç, Genel Başkan İnönü ve Ecevit arasındaki çekişmeyi başlatmış ve meclis içinde Ecevit'in kadrosunu oluşturacak oluşumu başlatmıştır (Kili, 1976: 285).

Oylama sonucuna göre, İnönü'nün partideki etkisi ve ağırlığı bariz şekilde görülürken, Parti meclisinde ise Ecevit daha etkilidir. Bu bakımdan genel sekreter ile merkez yönetim kurulu seçimlerinde Ecevit'in daha etkili olduğu görülmüştür. Son olarak Genel sekreterlik görevine yapılan oylama ile Şeref Bakşık seçilmiştir (Kili, 1976: 286).

Ardından Ecevit, il kongreleri ve büyükşehirlerde siyasi etkisini arttırmaya başlamıştır. Partililer tarafından Ecevit'e desteğin arttığını fark eden İnönü olağanüstü kurultay istemiştir. Ancak İnönü'nün kurultaya yeni delege çağırması üzerine Ecevit yanlıları, il ve ilçe başkanları dâhil herkesin tepkisine neden olmuştur (Ayata, 1992: 85).

Kurultayda başlayan delege tartışması üzerine İnönü'nün yaptığı açıklama çok sert olmuştur. İnönü, kurultaya yeni delegelerin dâhil edilmesi halinde gerekli bütün mercilere başvuracağını hatta partiyi kapatacağını söylemiştir. Bu açıklamalardan sonra kurultaya yeni delege dâhil edilmemiştir (Bila, 1999: 263). Sonuç olarak Genel başkan İnönü'nün uyguladığı tutum ve davranışlar parti içi demokrasi ilklerine ve parti içi muhalefet anlayışına ciddi zarar vermektedir. İnönü'nün liderliğini Ecevit'e kaybetmek istemeyişi giderek baskıcı uygulamalara doğru yöneldiğini göstermektedir.

İnönü partideki hizipçiliğin başka bir yöne doğru eğildiğini belirtirken, aynı zamanda Ecevit ile çalışmayacağını ve kendi deyimiyle “Ya ben ya Bülent” diyerek partililere seslenmiştir (Bila, 1999: 264).

İnönü'nün konuşmasına karşı, parti genel sekreteri Kamil Kırıklioğlu yaptığı konuşmada, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin hiçbir kişiye ait olmadığını, partililerin bir emir kulu olmak bahtsızlığından kurtarmak için direndiklerini ve genel başkanın tüzük dışı isteklerine hayır diyeceklerini söylemiştir”. Kırıklioğlu'nun yapmış olduğu sert konuşmanın ardından Bülent Ecevit' de bir konuşma gerçekleştirmiştir. Ecevit, “*CHP'de hukuk mu işleyecek yoksa buyruk mu? Demokrasi ve kanunlara saygılı özgür bir üyemi olacağız yoksa kapı kulu mu? Karar sizindir.*” diye İnönü'ye karşı bir konuşma gerçekleştirmiştir. İnönü, “*Kurultayın vereceği kararı sükûnetle bekleyeceğim; ancak parti meclisi ve kurultay mutlaka değişmelidir, aksi hatalı karar olur*” sözlerini Ecevitçiler aleyhinde söylemiştir. İnönü, kurultay isabetli karar verirse listesinin hazır olduğu, eğer Ecevit kazanırsa onun emrine girmeyeceğini belirtmiştir. Parti meclisinin güvenoyu almasından sonra olağanüstü kurultay tamamlanmış ve kısa bir süre sonra İnönü istifa etmiştir (Bila, 1999: 264-266). Partililerin genel başkan İnönü'ye karşı fikirlerini beyan etmeleri ve demokrasiyi savunmaları partinin gelişimi olumlu bir gelişmedir.

Bu gelişmelerden sonra Bülent Ecevit partinin üçüncü genel başkanı olmuştur. Ecevit, parti ideolojisi demokratik sol diye tabir edilen ve halkı içine alan bir anlayışa gidileceğini belirten bir açıklamada bulunarak görevine başlamıştır (Bila, 1999: 270).

Cumhuriyet Halk Partisi 21. Kurultayı Ecevit yönetiminde başlatmıştır. Kurultayda alınan kararlar ve tüzük değişikliğine bakılırsa; partinin en üst organının parti meclisi olması kararlaştırıldı. Partinin iktidara gelmesi durumunda ağır sanayi kuruluşların devlet yönetiminde sürdürüleceği kararlaştırıldı (Kumaş, 1999: 228).

Kurultayda, kongre ve seçimlerle ilgili itiraz ve şikâyetler hakkında kesin karar çıkmadığı sürece yargıya başvurulmaması gerektiği belirtilmiştir. Parti meclisinin hükümet ile ilgili bütün yetki ve kararları genişletilmiştir. Başka bir madde de, grup başkan vekillerinin hükümete katılması kararlaştırılmıştır. Son

madde, partinin disiplin kurulu organları “TBMM parti grupları Birleşik Disiplin Kurulu ve Birleşik Yüksek Disiplin Kurulu” adıyla iki gruba ayrılmıştır (Bila, 1999: 273).

1973 yılında yapılan seçimlerde, Cumhuriyet Halk Partisi 185 milletvekili ile birinci parti olmuştur. 149 milletvekili ile Adalet Partisi ikinci. 48 milletvekili ile Milli Selamet Partisi üçüncü olurken, 45 milletvekili ile Demokrat Parti dördüncü, 13 milletvekili ile Cumhuriyetçi Güven Partisi beşinci, 6 milletvekili ile Bağımsızlar altıncı, 3 milletvekili ile Milliyetçi Hareket Partisi yedinci sırada seçimleri tamamlamıştır (Sezen, 1994: 260). Seçim sonuçlarından sonra 1974 yılı başında Ecevit’in başbakanlığında CHP İle MSP koalisyon kurulmuştur (Bila, 1999: 282).

Aynı yıl Haziran ayında toplanan 22. Kurultay Ecevit’in konuşmasıyla başlamış ve kurultayda tüzük değişikliği gerçekleşmiştir. Tüzüğe göre, parti meclisinde mevcut 40 üye dışında 22 üye illerin kontenjanından seçilecek ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin sol bir parti olduğu kabul edilmiştir (Kumaş, 1999: 236-237). İl örgütlerine kontenjan ayrılması demokratik katılımın sağlanması bakımından olumlu bir gelişmedir.

Kurultayda tüzüğün en önemli ve ilk maddesinin değiştirilerek, yerine Cumhuriyet Halk Partisi’nin programı (Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci) bir parti olduğu belirtilmiştir. Atatürk’ün ebedi başkan, Parti Genel Merkezinin Ankara, Parti ilkeleri ise 6 ok ile gösterilmektedir. (Bila, 1999: 288).

Bu gelişmeden sonra yeni bir düzenlemeye daha gidilerek, genel başkanlığın parti yönetim birimleri için aday listesi belirleme işi il başkanlarına bırakılmıştır. Bu uygulama ile genel başkanın parti örgüt üzerindeki etkisi zayıflatılmıştır. Bu yeni uygulama ile parti içinde demokrasi oluşturulmaya çalışılırken, il başkanlarının il örgütlerinde siyasi gücü arttırılmıştır (Bektaş, 1993: 89). İl kongrelerine katılan ilçe başkanları ve ilçe temsilcileri il kongreleri için toplanır. Kongreye katılacak temsilcileri il başkanlığı ve yürütme kurulu için belirlenen 15 üyeye kadar genel kongreye katılacak temsilcileri ve parti meclisi için 1 aday seçme hakkı getirilmiştir (Ayata, 1992: 96).

Tüzükte yapılan değişikliğe göre; Ocak- Bucak örgütlenmesiyle mahalle gibi yerleşim yerlerinde parti görevlisi belirlemek, böylece halkın siyasete katılmasını sağlamak ve parti içi demokrasinin ilerlemesi doğrultusunda önemli bir adımdır. Böylelikle parti görevlileri aracılığı ile halk tabanının istekleri şikâyetleri parti yönetimine aktarılacak ve siyasi katılım artacaktır (Parlar, 2010: 165).

Yeni tüzükte üyelik ile ilgili hükümlere bakıldığında, üyelik başvurusunda bulunan kişi veya kişiler üyeliğe kabul edilmeden önce ilçe merkezlerinde 30 gün boyunca üyeliği bekletilecektir. Bu süre içerisinde herhangi bir itiraz şikâyet durumu yapılmadan tamamlanırsa kişi partiye üye olabilecektir. Getirilen bu yeni uygulama halk için daha iyi olmuştur. Zira eski sistemde üye kabulü ilçe yönetim kurulunun onayına göre olmaktadır. Alınan bu karar partiyi daha demokratik bir özelliği taşımaktadır (Parlar, 2010: 164).

Parti üyelerinin hepsinin kayıtlı olması seçimlerin güvenliği için daha iyidir. Keza üye ve delegelerin parti merkezinde isimlerinin bulunması seçimlere gölge düşürmeyecektir. Böylelikle demokrasi yönünden olumlu bir gelişim sağlanacaktır. Son olarak delege sayısı tespiti için seçimlerde alınan oy oranına göre 250 oya karşılık bir delege seçme yöntemi getirilmiştir (Parlar, 2010: 167). Son olarak 22. Kurultayda yapılan oylama sonucu Bülent Ecevit partinin genel başkanı seçilmiştir (Bektaş, 1993: 90).

3.3.4. 1975 Yılı ve Sonrası Cumhuriyet Halk Partisi

1975 yılında ülkede yaşanan sorunların sıkıntılarının ve parti içi çekişmelerin geçtiği dönemde ara seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi 25 Senatör, Adalet Partisi 27 ve Milli Selamet Partisi 2 senatör çıkarmıştır. Seçimlerden 23. Kurultaya gidilmiştir (Bila, 1999: 296-297).

1976 yılında Parti içinde yaşanan çekişmeler sonucu Deniz Baykal ve arkadaşları görevden alınıp yerine merkez yönetim kurulu üyeleri getirilmiştir (Bektaş, 1993: 91). Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi içinde birbirinden farklı iki grup bulunmakta ve aralarında ciddi çekişme yaşanmaktadır. Bunların dışında bir grup daha bulunmaktadır. Grup genel görüşmeleri, parti meclisi toplantıları ve il kongreleri bu üç grubun mücadelesi ile geçmiştir. Genel merkez yanlıları, Merkez

Yönetim Kurulundan ayrılanlar ve bunların ikisine karşı olanlar arasında geçen çekişmeler ortamında 23. Kurultaya gitmiştir (Bektaş, 1993: 92).

1976 yılının Kasım ayında yapılan kurultayda önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Kurultayın özelliklerine bakıldığında; Genel başkan vekilleri sadece parti politikası ve parti stratejisi konusunda oy verebilecektir. Genel yönetim kurulunun kurulmasıyla parti meclisi ile partinin merkez yönetim kurulu işlevlerine son verilerek bu yapılar kaldırılmıştır. Önceki kurultayda olduğu gibi bu kurultayda da partinin demokratik sol anlayışta olduğu tekraren belirtilmiştir. Kurultay sonucu yapılan oylama ile Ecevit tekrardan genel başkan seçilmiştir (Kumaş, 1999: 251-253). Tüzükte yapılan değişiklikle illerden üye temin etmek için parti meclis üye sayısı 67'ye çıkartılmıştır (Bektaş, 1993: 58). Parti yönetimi yaptığı bu uygulama ile illerden katılımın daha fazla olmasını sağlamıştır. Uygulama parti içi demokrasinin gelişimi açısından olumlu bir karardır.

Yeni tüzükte genel yönetim kurulu üye sayısı 21 kişiden oluşacaktır. Bu üyeler içerisinde genel başkanın doğal üye olduğu 16 üye kurultayca seçilecektir. Yeni değişiklik ile genel sekreter yardımcılarının sayısı 4'e yükseltilmiştir. Bir başka maddede, yönetim kurullarında yapılan oylamalara gençlik ve kadın kolları başkanları oy kullanamayacak ancak kurultaya katılabileceklerdir. Diğer bir maddeye göre, genel merkez tarafından parti örgütlerinin farklı politika oluşturmasını önlemek için tedbirler alınmıştır (Bila. 1999: 306). Parti kurultaylarına Gençlik kolları ve Kadın kollarının katılması demokrasi yönünden olumlu bir gelişme olarak belirtilebilir.

Son olarak genel sekreterin genel yönetim kurulu üyeleri arasından seçileceği belirlenmiştir. Genel sekreterin kendisine yardımcı belirlemek için genel başkanın onayına tabi tutulmuştur (Bektaş, 1993: 93). Genel başkanın genel yönetim kurulunun da başkanı olması nedeniyle genel sekreterlik makamı ortadan kaldırılmış ve parti içinde ikinci lider kavramı sonlanmıştır (Bektaş, 1993: 94). Bu durum Genel başkanının tek yetkili olmasını ve otoritesini yükselten bir durumdur. Bu durum parti içi demokrasi açısından sakınca oluşturmaktadır.

1977 yılında Cumhuriyet Halk Partisi % 41 oy oranı ile 213 Milletvekili kazanarak birinci parti olmuştur. İkinci sırada Adalet Partisi 189 milletvekili, üçüncü Milli Selamet Partisi 24 milletvekili, dördüncü Milliyetçi Hareket Partisi 16 milletvekili, Bağımsız 4 milletvekili, Cumhuriyetçi Güven Partisi 3 ve Demokrat Parti 1 milletvekili kazanmışlardır (Sezen, 1994: 261).

Seçimlerden sonra Ecevit'in liderliğinde kurulan azınlık hükümeti güvenoyu alamadığı için Ecevit istifasını vermiş ve yerine Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Bu gelişmeler Cumhuriyet Halk Partisi içinde tartışmaya ve eleştirilerin yükselmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Ecevit'in partilileri sakinleştirmek için yaptığı görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Ardından Deniz Baykal ve beraberindeki kişilerin parti yönetiminin değişmesi için gösterdikleri tepkiler sonucu olağanüstü kongre yapılması talep edilmiş, ancak genel başkanın gerek duymaması sonucu olağanüstü kongre yapılmamıştır (Bila, 1999: 317-319). Partililerin fikirlerini beyan edip talepte bulunması parti içi demokrasi açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak genel başkanın kongre yapılmasına gerek duymaması demokrasi anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

1978 yılında Ecevit'in liderliğinde yeni bir koalisyon ile hükümet kuruldu. Ecevit'in ülkede yaşanan ekonomik, siyasi sorunların çözümü ve şiddet olaylarının bitmesi için verdiği beyanatlarda başarı sağlanamayacak ve hükümet 1979 yılının son aylarına kadar iktidarlığını devam ettirecektir (Karpaz, 2015: 340).

Bu süre içinde artan hayat pahalılığı fiyatlardaki yüksek oranlar ve kamu kadrolarında Ecevit yanlılarının bulunması, kadrolara giren kişilerin ideoloji temelli olması, kamu alanlarında ideolojik derinliği arttırmıştır. Hükümetin yaptığı bu uygulamalardan dolayı hoşnutsuz olanların artması üzerine, seçimlerde Adalet Partisi büyük oranda oy almış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin oyları azalmıştır. Bu durum karşısında Ecevit görevini bırakmış ve yeni hükümet Süleyman Demirel tarafından kurulmuştur (Karpaz, 2015: 340-341).

Parti içi yaşanan olaylar açısından incelendiğinde 1978 yılı, Ecevit hükümetinin kurulmasından sonra 7. Olağanüstü Kurultay yapılmıştır. Ecevit'in konuşmasıyla başlayan kurultayda tüzük değişikliği yapılması kararlaştırılmıştır.

(Kumaş, 1999: 257-258). Partili muhalifler, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Yönetim Kurulunun denetimde olmaması sebebiyle, parti meclisinin tekrardan kurulması isteğiyle 24. Kurultaya gidilmiştir (Bektaş, 1993: 95).

Genel yönetim kurulunda görev alacak kişileri, parti genel başkanının seçmesi ve bu kişilerin deneyimsiz olması basın tarafından haber konusu olmuştur. Haberde kadrolarda görev alacakların deneyimsiz olduğu ve bu durum parti Genel başkanının egemenliğini arttığı şeklinde belirtilmiştir (Bektaş, 1993: 96-97).

24. Kurultayın öneminden bahsedilirse, Cumhuriyet Halk Partisi'nin her konuda hükümete desteğini sağlamasının yanında, hükümetin de parti örgütünün talep ve önerilerini dikkate alacağı belirtilmiştir. Kurultayda hayat şartlarının zorlaşması, ülkede yaşanan sorunlar ve ekonomik sıkıntıların siyasi sorumlusu olarak hükümet gösterilmekteydi (Kumaş, 1999: 267-268). Bu gelişme sonrası 24. Kurultayda geçen asıl mesele: Partili muhaliflerin, parti meclisinin tekrar faaliyete girmesi için tüzük değişikliği önerisi vermeleridir. Ancak bu öneri sonuçsuz kalmış ve yapılan oylamadan 769 hayır çıkmasıyla parti tüzük değişikliğine gitmemiştir. Bu gelişmeden sonra 24. Kurultay sonlandırmıştır (Kumaş, 1999: 264).

Ekim ayında gerçekleşen ara seçimlerde kötü sonuçlar alınmıştı. Bunun üzerine Ecevit 16 Ekim 1979'da istifasını vermiş ve başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Ardından 4 Kasım tarihinde Ecevit yönetimindeki Cumhuriyet Halk Partisi 8. Olağanüstü Kurultaya gitmiştir (Bila, 1999: 333). Kurultayda seçimlerde alınan mağlubiyet sonucu başlayan parti içi tartışmalar artmış ve Ecevit'e karşı partide ciddi eleştiriler yükselmiştir. Ardından Ecevit partide yaptığı açıklama ile oyların düşmesinde hem parti yönetiminin hem de hükümetin sorumlu olduğunu belirtiyor ve bundan sonraki süreçte, hem kendi hem de genel kurul için güvenoyu istemiştir. Ancak parti genel kurulu üyelerinin tamamının istifa etmesiyle oylamaya gerek kalmamıştır. Böylece Ecevit muhaliflere karşı yalnız kalmıştır (Bila, 1999: 334). Bu durum genel başkanın egemenliğini arttırmaktadır. Dolayısıyla liderin karşısında bir muhalefet anlayışının olmayışı parti içi demokrasinin zayıfladığını göstermektedir.

Bu gelişmelerden sonra, parti içinde oluşan grupların hepsi parti meclisinin tekrar kurulmasından yanadır. Ecevit'in seçimlerde aldığı yenilgi sonrası, kendisine karşı eleştiriler hiç bitmemekte ve partililer tarafından tek adamlık ile itham edilmektedir (Bila, 1999: 334-335). Ardından Genel yönetim kurulu listesi hazırlanması için çalışma başlatılmıştır. Buna göre ilk liste Ecevit'indir. Diğer liste ise parti içindeki muhalefetindir. Ecevit, bunun üzerine yaptığı konuşmayla demokrasiden yana olduğunu belirtmektedir. Ecevit, parti içinde katı bir muhalifliğin karşısında olduğunu bu yüzden kendisinin belirleyeceği kişilerle çalışmak istediğini belirtir. Sonuç olarak Ecevit'in listesi seçilmiştir. Aynı zamanda kurultayda yapılan oylamayla Ecevit tekrar genel başkan seçilmiştir. (Bila, 1999: 339). Böylece 24. Kurultay tamamlanmıştır. Ayrıca bu kurultay Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1980 Askeri darbe öncesi yaptığı son kurultayıdır.

SONUÇ

Çağdaş demokratik rejimlerin önemli unsuru ve aracısı siyasi partiler ortaya çıkışları itibariyle 200 yıldan fazla süredir siyaset içinde yer almaktadır. Partiler demokratik ülkelerde, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak yer edinirken, temsili sistemde rejimin istikrarlı işlemesi ve halkın siyasete partiler aracılığıyla katılımın sağlanması açısından önemli bir siyasi mekanizmayı oluşturmaktadır.

Siyasi partilerin tarihsel gelişim süreci içerisinde modern anlamda ortaya çıkması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Partilerin, örgütlü bir biçimde kurulmaları ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkarken, Avrupa'da sanayi devriminin getirdiği yeni reformist uygulamalar ve oy hakkının geniş kitlelere yayılmasıyla siyasi katılım sağlanmış ve modern yapılı siyasi partiler ortaya çıkmıştır.

Türk siyasi sisteminde partilerin ortaya çıkması bir hayli uzun zamana tekabül etmektedir. Partilerin ilk kez ortaya çıkışları ikinci meşrutiyet dönemine dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise, rejim ilan edilmeden önce temeli milli mücadele dönemine dayanan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleşip ileride örgütlü bir yapı haline gelmesiyle Cumhuriyet Halk Partisi kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi içinden çıkan partilerin kurulmasıyla yeni partiler siyasete katılmıştır. Ardından çok partili dönemde partiler parlamento dışında kurulup siyasete katılmaya başlamış ve günümüze kadar çok partili siyasi sistem etkisini sürdürmektedir.

Günümüz demokrasi anlayışı çok köklü bir geçmişe sahiptir. Ancak çağdaş anlamda devletlerin yönetim yapılarında demokrasinin uygulanmaya başlaması bir önceki çağda gerçekleşmiştir. Günümüz temsili sistemlerine bakıldığında çoğunluğun kararının geçerli olduğu, azınlığın siyasi haklarını güvence altında tutan bir anlayış olarak bütün demokratik rejimlerde uygulanmaktadır.

Bu bağlamda çoğulcu rejimler içerisinde yer alan siyasi partiler, başta rejimin işlerliği demokrasinin sürdürülebilirliği açısından adeta bir merkez konumda yer almaktadır. Bu doğrultuda partilerin, anayasa ve kanunların belirlediği ölçüde siyasi katılımında daha aktif, daha özgür bir şekilde hareket etmeleri için başta baskılardan uzak, adil bir rekabet ortamının tesis edilmesi gerekir. Keza demokratik rejimlerin,

siyasi partilere eşit şartlarda katılım ve partiler arası rekabeti sağlaması en büyük görevdir. Ancak böyle bir durum sağlandığı takdirde hem rejim daha demokratik yapılı, özgürlükçü hale gelirken hem de partiler arası iktidar yarışı daha demokratik ve partiler arası kutuplaşma daha az olacaktır.

Bu bakımdan demokrasinin siyasette oluşmasının en gerekli olduğu kurum hiç kuşkusuz partilerdir. Bu bakımdan parti içi demokrasinin parti örgütü içinde işleminin birinci şartı örgütün tabanından yukarı doğru demokratik işleyişin yerleşmesi ve parti karar mercilin yetkilerinin kanunlara, tüzüğe göre belirlenip uygulanması durumunda partilerde demokrasi anlayışı işleyecektir.

Parti içi demokrasinin, partilerin örgüt yapısı ve teşkilat birimlerinde oluşmasının en önemli faktörlerine bakıldığında en başta, parti örgütü, parti tüzük ve program, kongreler, aday belirleme, parti lideri, parti disiplini gibi iç unsurlar etkili olmaktadır. Bununla birlikte ülkede uygulanan seçim sistemi, anayasal düzenleme sosyal yapı, siyasi rejim, siyasi kültür gibi faktörler parti içi demokrasiyi sağlayan dış unsurları oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda, siyasi partilerin geleceğini ve gelişimini sağlayan en önemli unsur düzenli bir parti örgütü oluşturmaktadır. Demokratik örgütler partinin siyasette aktif kalmasının en temel birimidir. Bu bakımdan, partilerin örgüt yapıları demokratik iç düzene uygun bir şekilde oluşturulmalı ve örgüt kadrolarına yerleştirilecek kişilerin liyakat usulüne göre demokrasiye bağlı, nitelikli, uzman kişilerden oluşturulması gerekir. En önemlisi parti merkez örgütü ile yerel örgüt birimleri arasında koordinasyonun demokratik ilkeler doğrultusunda ilerlemesi için parti içi iletişimin yüksek seviyede yapılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde oluşturulan bir parti örgüt yapısı istikrarlı ve demokratik olurken, aynı zamanda parti içi hizipleşmelerin ve parti içi bölünmelerin önüne geçebilecektir.

. Bu açıdan ülkemizde olduğu gibi demokratik ülkelerin hepsinde, partiler başta anayasal ve kanunların belirlediği ölçüde yapılır. Ancak parti örgütlerinde gerçek manada demokrasinin işlemesi partinin kendi iç yapısı ile ilgilidir. Partiler kendi içlerinde oligarşik eğilimlere fırsat vermemek için mutlaka başta parti

tüzüklerini ve parti programlarını demokratik ilkeler doğrultusunda yapmalı, en önemlisi de kanunların belirlediği ölçüde bir düzen kurmalıdır.

Bu doğrultuda partiler, parti içinde demokratik düzeni sağlamaya yönelik çalışmalar ve faaliyetler oluştururken dikkat etmeleri gereken önemli nokta parti disiplini. Partiler demokratik yönetimi sürdürmek için tüzüğün belirlediği ölçüde disiplin olgusuna uymalı ve bu şekilde partinin kontrolü ve denetimini sağlamalıdır.

Keza parti disiplini, anayasanın ve kanunların verdiği ölçüler doğrultusunda sağlanırsa partinin gelişimine ve partinin demokratik yapısına zarar vermeyecektir. Aksi durumda disiplin sağlanmayan bir parti denetimden yoksun olacak ve parti içinde oligarşik eğilimlere sebebiyet verecektir. Bu durum parti içinde üye-delege-yöneticiler arasında ciddi iletişim kopukluğu olmak üzere parti içinde birçok ayrışmalara neden olabilir.

Parti içi demokrasinin sağlanabilmesinde etkili önemli unsurlardan biri de siyasi kültürdür. Ülkenin uygulama bakımından yıllardan beri geleneksel hale gelmiş bir siyasi kültürü, mevcut partilerin demokratik veya antidemokratik olmasını sağlayan unsurlardan biridir. Bu bakımdan gerek toplum, gerek rejim, siyasal sistemin anayasada belirtilen kanunların öngördüğü şekilde demokratik ilkelere bağlı bir anlayışın işlevsel hale gelmesi gerekir. Böylece siyasi kültürü, demokratik yönde oluşturan en belirgin unsur olacaktır. En önemlisi toplumda, sosyal yapıda demokratik siyasi kültür bilincinin oluşturulması gerekir. Bunun için vatandaşların, haklarının eşitlik ilkesi dâhilinde demokratik yönde bilinçlenmesi sağlanmalıdır. Böylece siyasi kültürün demokratik yönden ivme kazanması, vatandaşların siyasi alanda daha duyarlı ve demokratik olmasını sağlarken; aynı zamanda her bir vatandaşın demokrasiyi savunan bir birey haline gelmesini sağlayacaktır.

Bu doğrultuda vatandaşlar parti yönetiminin antidemokratik uygulamalarına fırsat vermeyecek, en ufak bir demokrasi dışı yönelim karşısında daha dikkatli olacak ve haklarını savunacaklardır.

Türkiye’de siyasi partilere bakıldığında, tarihsel süreç içinde parti içi demokrasinin işleyişi en başta 1961 Anayasasında yer alan 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu belirlenmiştir. 1982 Anayasasının 1983 tarihli Siyasi Partiler

Kanunda yer alan, partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurlar oldukları ve partilerin kanunlar aracılığıyla demokratik yönde düzenlendiği bilinmektedir.

Bu bakımdan Türk siyasi partilerinin örgütsel yapısı demokratik işleyiş yönünden önemli bir düzeydedir. Ancak siyasi partiler yeterince demokratik olamamaktadır. Partilerin tüzük ve programları doğrultusunda iç düzenlerini sağlamaları ve yönetmeleri olumlu ve önemli bir gelişmedir. Fakat uygulama bakımından yönetmeliklere tüzüğe demokratik yönde bağlı kaldıkları söylenemez. Ayrıca parti örgütlerinde parti içi demokrasi işleyişinin daha iyi sağlanabilmesi için öncelikle parti birimlerinin hepsinde tek dereceli seçim usulü yapılması partilere daha fazla fayda sağlayacaktır.

Bu doğrultuda parti örgütlerinde parti içi demokrasiyi sağlamanın en önemli yolu bütün parti birimlerinde görev alacakların demokratik seçimler ile belirlenmesidir.

Parti içi aday belirlemelerin demokratik bir şekilde yapılması için ön seçim sistemi uygulanmalıdır. Partiler ön seçim sistemi ile katılım sayısını arttıracak ve adayların daha adil yarışmasının önünü açacaktır. Bu durum delege ve üyeler açısından daha önemli bir husustur. Kişiler ön seçim sistemi ile kendilerine yakın gördükleri nitelikli, uzman, sorunlarına cevap veren kişileri seçecek ve siyasi katılım daha demokratik olacaktır.

Parti örgütlerinin demokrasi ile yönetilmesi için örgüt birimlerinde bulunan bütün üyelerin hepsinin parti yönetimine katılması, fikirlerini düşüncelerini iletmesi için siyasi katılıma dâhil olması gerekir. Ayrıca parti yönetimlerinin karar alma konusunda yerel örgüt birimlerinin yetkilerini arttırması gerekir. Böylece partilerin yerel düzeyde gelişim göstermesi ve toplumun daha fazla katılması sağlanacaktır.

Türk parti sistemlerinde bir diğer önemli mesele parti lideridir. Ülkemizde parti liderleri partinin bütün organlarında etkilidir. Bazı partilerde lider yetkilerinin üst sınırında hareket etmekte ve parti üye, delege ve yöneticilerin fikirlerini, önerilerini söylemelerine fırsat sunmamaktadır. Bazı partilerde ise lider parti içerisinde otorite kurmuş, partiyi adeta kişisel bir kurum gibi yönetmektedir. Böyle bir anlayış demokrasiyle bağdaşmaz, bu ancak parti içi oligarşiyi kurmaktan başka

bir şey değildir. Bu bakımdan liderin yetkileri anayasanın verdiği yetkilerin dışarına çıkılmamalı ve liderin partide egemenlik kurmasının önüne geçilmelidir. Böylece bütün partiler demokratik ilkelerle yönetilecek ve demokrasiden taviz vermeyecektir.

Türk siyasi tarihine bakıldığında Cumhuriyet Halk Partisi, ülke siyasetinin işleyişi, parti örgütlerinin kurulması, kurultayların yapılması ve siyasete yeniliklerin kazandırılmasında önemli bir araç olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1923 yılında yayınladığı tüzüğe göre; Parti genel başkanı büyük kongre tarafından yapılacak seçimle, milletvekili olan kişiler arasından seçilir hükmü bulunmaktadır. Tüzüğün bu maddesi parti içi demokrasi açısından olumlu bir gelişmedir. Çünkü genel başkanın milletvekilleri arasından seçilir hükmü partinin demokrasi yönünde gelişimi açısından son derece önemli bir adım olmuştur. Ancak 1927 yılında ki kongrede tüzük değişikliği yapılmış ve milletvekili belirleme ve seçme yetkisi genel başkana bırakılmıştır. Bu uygulama parti içi demokrasi anlayışıyla bağdaşmamakta ve genel başkanın yetkilerini arttırmaktadır.

Ayrıca 1927 yılında yapılan tüzük değişikliğiyle genel başkanın belirleme ve seçme yöntemi kaldırılmıştır. Bu durum parti içi demokrasi anlayışıyla uyuşmadığı gibi 7. Madde de genel başkanın seçilme durumunu tamamen ortadan kaldırmıştır. 1927 tüzüğüne göre; Milletvekilleri parti meclisinde soru sorabilecek ve fikirlerini beyan edebilecektir. Tüzüğün bu maddesi parti içi demokrasi açısından olumlu bir gelişme olarak gösterilebilir.

1936 yılında 4. Kurultay yapılmıştır. Kurultay kararı ile parti devlet bütünleşmesi sağlanmıştır. Parti kadrolarına doğrudan devlet görevlilerin getirilmesi parti içi seçim mekanizmasını devre dışı bırakmakta ve demokrasi anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

1939 yılında yapılan kongre ile parti devlet bütünleşmesi tamamen sağlanmış ve demokrasi ile uyuşmayan bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak kurultayda alınan kararlar parti içinden genel başkana bağlı 21 kişilik bir müstakil grup oluşturulmuş ve bu uygulama ile iktidara muhalefetlik yapılması sağlanmıştır. Tüzüğün 37. maddesinde değişikliğe gidilerek parti içi seçimlerin gizli yapılması

kararlaştırılmıştır. Alınan bu karar parti içi demokrasinin işlemesi açısından önemlidir.

1943 yılında yapılan kongreyle müstakil grup sayısı 35'e çıkmıştır. Genel başkanlık tarafından seçimlerde yüksek oy alabilecek kişilerin aday gösterilmesi ve bu kişilere oy verilmesinin zorunlu olması demokrasi anlayışıyla uyuşmayan bir uygulamadır.

1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi mensuplarından Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuad Köprülü partinin tüzüğüne demokratik uygulamalar doğrutusundan değiştirilmesi için parti meclisine dörütlü taktir adından önerge vermişler. Bu durum partili muhaliflerin fikirlerini beyan etmeleri açısından olumludur. Ancak toprak reformuyla başlayan tartışma ve gerilimler bütçe tasarı görüşmeleriyle yükselmiş ve muhaliflerden Celal Bayar kendi isteği ile ayrılırken, diğer üç muhalif partiden ihraç edilmiştir. Partiden ayrılan ve ihraç edilenler Demokrat Parti'yi kurarak siyasi sisteme katıldılar.

1947 yılında yapılan 7. Kurultay kararı ile milletvekili adaylarının belirlenmesi işlemi için parti divanına %30 yerel örgüt birimlerine ise %70 oranında yetki verilmiştir. Bu uygulama parti içi demokrasinin işlerliği bakımından son derece önemlidir.

1950'de yapılan 8. Kurultay kararı ile, Genel başkan vekilliği kaldırılıp, parti genel sekreterliğinin seçim ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu uygulama parti içi aday belirlemenin demokratik düzeyde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

1951 yılında yapılan kurultayda milletvekili adaylarının hepsini yerel örgüt birimleri tarafından belirlenmesi demokrasi açısından olumlu ancak merkezin aday belirlemede etkisini yok eden bir uygulamadır.

1954 olağanüstü kurultay kararı ile genel merkez seçimlerde kişilerin aday gösterilmesi için örgüte tavsiyede bulunacak, ancak örgütün bu adayları kabul etmeme yetkisi bulunmaktadır. Bu uygulama parti içi demokrasi açısından düşünüldüğünde olumlu bir gelişmedir.

14. Kurultayda parti meclisi çoğunluğu sağladığı takdirde genel sekreter görevden alınabilecektir. Demokrasi açısından düşünüldüğünde alınan karar olumlu bir gelişmedir.

16. Kurultayda tüzük değişikliği ile delege sayıları arttırılması parti içi demokrasinin katılı yönünden olumlu bir gelişmedir.

18. Kurultayda bölge toplantılarının 2 yılda bir yapılması karar verilirken, hazineden gelen yardımların % 60 'nın yerel örgütlere aktarılması örgütlerin gelişimi açısından son derece önemlidir.

Ortanın solu konusundan parti içinde ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Feyzioğlu'nun başını çektiği 8'ler ve onlara destek veren 63'ler parti yönetiminin benimsediği idolojeye karşı çıkmaktadır. Partililerin parti içinde düşüncelerini belirtmeleri demokrasi açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak partili muhalifler, yönetimin ortanın solu konusunda geri adım atmaması üzerine partiden ayrılmışlardır.

1971 yılında İnönü ve Ecevit arasında ciddi çekişme bulunmaktadır. İnönü'nün yeni delegeleri kurultaya davet etmemesi ve isteklerinde ısrarcı olması parti içi demokrasi anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

1976 yılında kabul edilen kurultay kararı ile parti meclisi üye sayısı 67'ye çıkmıştır. Ayrıca 21 kişiden oluşan ve Genle başkanında doğal üye olduğu 16 üyenin kurultayca seçilmesi kararlaştırılmıştır. Alınan bu karar demokrasi açısından önemli ve olumlu bir gelişmedir.

Ecevit'in Genel başkanlığı döneminde parti içinde tartışmalar devam etmekte ve son seçimlerde alınan yenilgi üzerine Ecevit partililerden güven oylaması istemiştir. Ancak üyelerin tamamı istifa etmesi üzerine Ecevit'in karşısında bir muhalif oluşum kalmamıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyet Halk Partisi iktidar ve muhalefetliği döneminde birçok uygulama yapmıştır. Bu uygulamalardan bazıları parti içi demokrasi anlayışına uygun düşerken bazıları demokrasi ilkelerine aykırı olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKÇALI**, Nazif (1995). **Siyaset Bilimine Giriş**, bsyok, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi
- ARMAĞAN**, Servet (2007). **En Son Değişikliklerle 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve (1876, 1921, 1924, 1961 Anayasalarımızın Doğru ve Eksiksiz Metinler)**, 2.Baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları
- ASLAN**, Seyfettin (2013). “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin Dinamikleri”, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat**, der; Ahmet Karadağ, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi ss 99-141
- ASLAN**, Seyfettin (2013). “Tek Partili Dönemin Siyasal Analizi”, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat**, der; Ahmet Karadağ, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi 35-98
- AYATA**, Ayşe Güneş, (1992). **CHP örgüt ve İdeoloji**, çev; Belkıs Tarhan- Nüvit Tarhan, 1. Basım, Ankara: Gündoğan Yayınları
- AYDIN**, Vahdettin- **METİN**, Yüksel, “ Parti İçi Demokrasi”, **SÜHFD, Milenyum Armağanı**, C.8, Sayı: 1-2, Yıl: 2000
- AYDOĞAN**, Metin (2006). **Küreselleşme ve Siyasi Partiler**, 2. Baskı, İzmir: Umay Yayınları
- AYSAL**, Nejdet (2017). “Atatürk Döneminde İç Politika” Ed. Timuçin Ertan, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, ss 151-175
- BEKTAŞ**, Arsev. (1993). **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP(1961-1980)**, --, İstanbul: Bağlam yayıncılık
- BERBEROĞLU**, Güneş N. (1997). **Siyasi Parti Yönetimi**, 1. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları
- BİLA**, Hikmet (1999). **CHP 1919-1999**, 2. Baskı, İstanbul: Doğan Kitapçılık
- BİLİR**, Faruk, (2007). **Siyasi Partilerde Parlamento Adaylarının Belirlenmesi**,--, Ankara: Yetkin Yayınları

- BOSTANCI**, Naci M. (1995). **Toplum Kültür ve Siyaset**, 1. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları
- BOSUTER**, Kudret (1969). **Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi**, bsyok, Ankara: Ulusal Basımevi
- BOZKURT**, Celal (Yyok). **Siyasi Tarihimizde CHP Dünü Bugünü İdeolojisi (Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme)**,
- ÇAM**, Esat (1998). **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları
- ÇAPOĞLU**, Gökhan (1997). “Türkiye’de Siyasi Parti Yapılanması”, **Yeni Türkiye Dergisi**, **Siyasette Yozlaşma-1**, Yıl. 3, Sayı. 13, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi 302- 307
- ÇAVDAR**, Tefik (2004). **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 3. Baskı,, Ankara: İmge Kitapevi
- DAVER**, Bülent, (1993). **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi
- DİNÇER**, Hasan (2017). “Mondros Mütarekesi ve Sonrası Gelişmeler” Ed. Timuçin Ertan, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi ss. 75-94
- DİNÇER**, Hasan (2017). “Genelgeler ve Kongreler Dönemi” Ed. Timuçin Ertan, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 99-111
- DOĞAN**, İsmail. (2003).**Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları**, 4. Baskı, Ankara: Pegem A Yayınları
- DURSUN**, Tuncay (2002). **Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, 1 Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- DUVERGER**, Maurice (1993). **Siyasi Partiler** çev: Ergun Özbudun, 4. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi
- DUVERGER**, Maurice (1995). **Siyaset Sosyolojisi**, çev: Şirin Tekeli, 4. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları

- DUVERGER**, Maurice (1986). **Siyasal Rejimler**, Çev: Teoman Tunçdoğan, Byok, İstanbul: Sosyal Yayınlar
- ECEVİT**, Bülent (1973). **Ortanın Solu**, 7. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi
- EKİNCİ**, Nejdet (1997). **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, 1.Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- EKİZCELEROĞLU**, Rengül (2008). “Türkiye’de Parti İçi Demokrasinin Hukuksal Boyutları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Edirne
- ERDOĞAN**, Mustafa (2003). **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları
- EROĞUL**, Cem (2014). **Demokrat Parti**, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap
- EROĞLU**, Hamza (1990). **Türk İnkılâp Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları
- ERTAN**, Timuçin Faik (2017). **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 5. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi
- FEDAYİ**, Cemal (2011). **Siyaset Bilimi**, 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları
- FEDAYİ**, Cemal (2016). **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sol Siyaset 1908-2016**, 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları
- FEROZ**, Ahmad, (1996). **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, çev: Ahmet Fethi, 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları
- GOLOĞLU**, Mahmut (1982). **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları
- GÜNEŞ**, Turan (1996). **Türk Demokrasinin Analizi**, 1. Baskı, Ankara: Ümit Yayıncılık
- HEYWOOD**, Andrew. (2006). **Siyaset**, BY, Ankara: Liberte Yayınları

- İNAN**, Selçuk (2014). “ Türkiye’de Demokrasinin Yapılanmasında Önemli Bir Unsur: Parti İçi Demokrasi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
- KABASAKAL**, Mehmet (1991). Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi, 1. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınevi
- KALAYCIOĞLU**, Ersin, Ergun Özbudun ve Levent Köker (1995). “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi” **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı
- KAPANİ**, Münici (1995). **Politika Bilimine Giriş**, 7. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi
- KARADAĞ**, Ahmet- **KÜÇÜK** Adnan (2013). “Anayasacılık Hareketler ve Anayasalar”, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat**, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi 141-223
- KARATEPE**, Şükrü (2011). **Tek Parti Dönemi**, 4. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık
- KARPAT**, Kemal.H.(2010). **Türk Demokrasi Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları
- KARPAT**, Kemal.H.(2015). **Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi**, 6. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları
- KILIÇ**, Haşim(1997). “Parti İçi Demokrasi”, **Yeni Türkiye Dergisi Siyasette Yozlaşma-1**, Yıl. 3, Sayı. 13, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi 321-326
- KIŞLALI**, Ahmet Taner (1994). **Siyaset Bilimi**, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi
- KİLİ**, Suna (1976). **1960- 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, 1. Baskı, İstanbul: Çağlayan Basımevi
- KOCABAŞ**, Süleyman (2007). **Atatürk Dönemi Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriteri Yönetim, Önemli Olaylar, Atatürk’ün Ölümü 1923-1938**, 1. Baskı, İstanbul: Bayrak Yayınları
- KUMAŞ**, Rahmi (1999). **CHP’nin Soyağacı**, İstanbul: Çağdaş Yayınları

- KUŞ**, Hilal (2010). “ Türkiye’de Siyasi Partilerin Gelişimi Ve 1980 Sonrası Sağ Partilerde Parti İçi Demokrasi Sorunu”, **Yüksek lisans tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Konya
- KÜÇÜK**, Tefik Sönmez (2015). **Parti İçi Demokrasi**, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık
- KARADAĞ**, Ahmet- **KÜÇÜK** Adnan (2013). “Anayasacılık Hareketler ve Anayasalar”, **Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat**, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi 141-223
- ÖZBUDUN**, Ergun (1968). **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- ÖZBUDUN**, ERGUN (1979). **Siyasal Partiler**, 3. Baskı, Ankara: Sevinç Matbaası
- ÖZBUDUN**, Ergun (2016). **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ÖZTEKİN**, Ali (2010). **Siyaset Bilimine Giriş**, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi
- ÖZ**, (1992). Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları
- PARLAR**, Bülent Ecevid ( ). “Kuruluşundan Günümüze Cumhuriyet Halk Partisi’nde Parti İçi Demokrasi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara
- PERİNÇEK**, Doğu (2008). **Anayasa ve Partiler Rejimi**, 4. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları
- SAYARI**, Sabri, (2014). “Siyasi Partiler ve Parti Sistemler”, **Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar**, 4.Baskı, İstanbul: 123-146
- SARIBAY**, Ali Yaşar (2001). **Türkiye’de Demokrasi Ve Politik Partiler(Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması)**, 1.Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları

- SENCER**, Muzaffer (1974). **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, 1. Baskı, İstanbul: May Yayınları
- SEZEN**, Saim (1994). **Seçim ve Demokrasi**, 1.Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları
- SOYSAL**, Mümtaz (1997). **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 11. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınları
- TANILLİ**, Server (2002). **Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş)**, 3. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları
- TEZİÇ**, Erdoğan (1976). **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, 1. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- TOKER**, Metin (1990). **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 2. Baskı, İstanbul: 1990
- TOKGÖZ**, Zübeyir G, (1999). **Demokratikleşme Sürecinde Siyasi Partiler**, 1. Baskı, Ankara: Günce Yayıncılık
- TOSUN**, Tanju- **TEPECİKLİOĞLU**, Ali Onur, (2012)“Siyasi Partiler Siyasi Katılım ve propaganda” ed, Halis Çetin, **Siyaset Bilimi**, B.yok, Ankara: Orion Kitabevi 303-331
- TUNAYA**, Tarık Zafer (1966). **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, bsyok, İstanbul: Sulhi Garan Matbası,
- TUNAYA**, Tarık Zafer. (1998). **Türkiye’de Siyasal Partiler**, 1. Baskı, Cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi: İstanbul: İletişim Yayınları
- TUNCAY**, Suavi (2000). **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul: Gündoğan Yayınları
- TUNCER**, EROL (2003). **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, 2. Baskı, Ankara: Tesav Yayınları
- TUNÇAY**, Mete (2012). **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923- 1931**, 6. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TURAN**, Erol (2014). **Siyaset Bilimine Giriş**, 3. Baskı, Konya: Palet Yayınları

TURAN, İlter (1986). **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları

TURAN, İlter. (2011). “Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları”, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, sayı:45, 1-21

TURAN, Şerafettin (1995). **Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, 1. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi

UYAR, Hakkı (1999). **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Kitapları

VURAL, Ali Murat. (2010). “Parti İçi Demokrasi ve Siyasal İletişime Katkıları”, Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, sayı:13, 145-162

YAYLA, Atilla (2016). **Siyaset Bilimi**, 4.Baskı, Ankara: Adres Yayınları

YAYMAN, Hüseyin, (1997). “Siyasal Kültür ve Siyasal Yozlaşma” **Yeni Türkiye Dergisi, Siyasette Yozlaşma-1**, Yıl. 3, Sayı. 13, Ankara:

YEŞİL, Ahmet (2001). **Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş**, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

YETKİN, Çetin (1983). **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi

Elektronik Kaynaklar:

http://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

http://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

http://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-82612/dokuz-umde-dokuz-ilke---8-nisan-1923.html> (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/655/197505818.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/824/197603289_1939.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 10.05.2019)

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (Erişim Tarihi:22.05. 2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2820&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2820&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2820&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2820&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2820&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=2019> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2820&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2019)

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi: 22. 05.2019)